

De Chest of Courtrai

Een diplomatieke koffer anno 1302 Zijn techniek en geheim

EEN INTERIM VERSLAG

onder leiding van

prof. dr. arch. A.L.J. Van de Walle en dr. R. Heughebaert
in samenwerking met prof. dr. barones M Fredericq-Lilar, prof. ir. J. Hoste, dr. ir. J. Kint,
prof. dr. J.V. Verbruggen, prof. dr. L. Moens, ir. arch. A. Pauwels, dr. J-P. Debruyne

woord vooraf
E. Goedleven

ten geleide
prof. dr. J.V. Verbruggen

1

met medewerking van de Gentse Vereniging voor Industriële Archeologie en Textiel,
het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel Stad Gent, de Musea van de Stad Kortrijk,
De Vrienden van de Musea van Kortrijk en de Koninklijke Geschied- en Oudheidkunde Kring van Kortrijk

Woord vooraf

In het mei-juni nummer van het tijdschrift M&L van 1987 publiceerde ik een overzicht van de argumenten van de *believers* en van de *non-believers* inzake de authenticiteit van de *Chest of Courtrai* 'de kist die zich niet laat kisten.

Als besluit van dit overzicht gold de vaststelling dat alle mogelijke op objectieve feiten gebaseerde argumenten die de authenticiteit betwijfelden op een redelijke wijze door vakmensen konden weerlegd worden, zodat de mogelijkheid dat het om een vervalsing gaat tot een onwaarschijnlijk kleine kans kon worden gereduceerd. Sindsdien is nog heel wat wetenschappelijk werk verricht, dat steeds dit besluit heeft bevestigd.

Het is vanzelfsprekend dat, naar aanleiding van de 700ste verjaardag van de Guldensporenslag, de *Chest of Courtrai* terug bijzonder in de belangstelling zou komen. De huidige publicatie over de *Chest of Courtrai* als 'diplomatieke koffer, anno 1302', zijn constructie en zijn geheim, betekent een nieuwe en grensverleggende fase in het onderzoek en ongetwijfeld ook in de discussie over de echtheid van de *Chest*.

Waar totnogtoe het wetenschappelijk onderzoek zich vooral richtte op de authenticiteit van het gebeeldhouwde voorpaneel van de *Chest*, wordt thans een studie gepubliceerd over de *Chest* in haar geheel. Deze nieuwe benadering zal ongetwijfeld aanleiding geven tot uiteenlopende bedenkingen van deskundigen en zal op haar beurt leiden tot nieuw en bijkomend onderzoek en tot een nieuwe interpretatie. Op deze wijze wordt steeds duidelijker wat een onwaarschijnlijk boeiend gegeven de *Chest of Courtrai* wel is. Het lijkt wel of de voorraad verrassende en onvermoede aspecten die de *Chest* te bieden heeft onuitputtelijk is.

De auteurs van deze publicatie hebben op basis van grondig onderzoek een persoonlijk en samenhangend antwoord trachten te formuleren op een aantal grote totnogtoe onbeantwoorde vragen over de *Chest*, die hen tot het besluit leidde dat het om een diplomatieke koffer zou gaan. De grondigheid van hun onderzoek en hun geïntegreerde duiding ervan in een globale visie leveren een merkwaardig resultaat op. Deze studie is dan ook een belangrijke verrijking van de kennis over de *Chest of Courtrai*, waaruit steeds opnieuw verrassende elementen te voorschijn blijven komen.

E. GOEDLEVEN

Afdelingshoofd

Afdeling Monumenten en Landschappen

Vlaamse Gemeenschap

I. Inleiding

Door zijn rijke ervaring opgedaan in de studie van de middeleeuwse houtconstructies, het gekloven hout, de antieke meubelen en de bouwkunst is prof. dr. A.L.J. Van de Walle de bevoegde kenner en aangewezen geleerde om de studie van *The Chest of Courtrai* te vernieuwen en te voltooien. De bijdrage die hier verschijnt is de bekroning van een langdurig en vruchtbaar onderzoek dat tot definitieve resultaten zal leiden.

De eerste verdienste van de publicatie bestaat in de studie van de polychromie, de kleuren die op het beeldhouwwerk aangebracht werden, uitgevoerd door de professoren in de scheikunde van de universiteit Gent, dr. J. Hoste en dr. L. Moens. Zij hebben aangetoond dat er sporen van goud en zilver aangetroffen werden op het gebeeldhouwde paneel van de kist. Ook de rode kleur werd gebruikt. Een grondlaag bestond uit loodwit. Het spreekt vanzelf dat deze kleuren aangebracht werden na het snijden van de beelden in het begin van de 14de eeuw.

Schrijver heeft vastgesteld dat het oppervlak van het beeldhouwwerk een normaal verouderingsproces heeft doorgemaakt. Er bestaat geen spoor van een artificiële ingreep. Dit bevestigt ook dat het houtsnijwerk gebeurde in het begin van de 14de eeuw.

De rug van de kist is even oud als het frontpaneel. Het voorpaneel en de rug vertonen op hun binnenzijde inkepingen, voor een dubbele bodem uit gekloven hout, vanaf het begin van het bestaan van de kist. De koffer bevat vier geheime bergplaatsen met een verdoken sluiting. De geheime ruimte is zo omvangrijk dat dit een unicum is in West-Europa.

De auteur slaagde erin de oorspronkelijke afmetingen van de kist te berekenen. Deze stemden aanvankelijk overeen met de grootste maten volgens de voorschriften van het ambacht van de schrijnwerkers: een lengte van circa 1.91 m, een hoogte van circa 0.95 m en een diepte van circa 0.74 m. Het was een Vlaamse kist. Ze kon gedateerd worden door de dendrochronologie en de datering met C14, en werd vervaardigd in het begin van de 14de eeuw.

Schrijver geeft ook nieuwe gegevens over het vervaardigen van kisten in de Vlaamse steden. Hij heeft de stijl van de beelden bestudeerd, een onderzoek dat hij nog zal voortzetten. De kist blijkt een voornaam werk om de evolutie van de beeldhouwkunst en de tekenkunst te schetsen in Vlaanderen.

Hoe belandde de kist in Stanton St. John? De Engelse geleerden B. Gilmour en I. Tyers denken aan de eigenaar van het domein te Stanton St. John, John de St. John, een lid van de koninklijke raad. Als *sénéchal* van Gascogne was hij in januari 1297 opgerukt met een Engels leger om de vesting Bellegarde in Gascogne te bevoorraden. Artois belegerde Bellegarde, versloeg de afdeling van John de St. John en nam hem gevangen met een aantal andere edelen. John de St. John moest losgeld betalen en keerde terug naar Engeland. Toen werd hij opgeroepen voor de veldtocht van koning Edward I in Vlaanderen. Daar werden Jan en Gwij van Namen tot ridder geslagen door Edward I te Gent zodat zij waarschijnlijk kennis maakten met John de St. John. Na de nederlaag van Artois te Kortrijk zonden zij de kist met een schat naar John de St. John opdat deze koning Edward I zou overtuigen om de Vlamingen te helpen. Zij zonden het gebeeldhouwd verhaal van hun wonderbare zegepraal op het mooiste leger van West-Europa, waarin hun gemeenschappelijke vijand sneuvelde met de bloem van de Franse adel. De koning van Engeland kon rekenen op een machtige bondgenoot. De Vlaamse overwinning verplichtte de koning van Frankrijk het veroverde Gascogne terug te geven aan Edward I.

Prof. dr.
J.F. VERBRUGGEN

Pagina 4.
Detail Chest of
Courtrai: krijger die
de zegen ontvangt.
Contrast tussen
normale foto (boven)
en uitvergroete Rönt-
genfoto (onder).
(verzameling auteur)

II. Ontstaan, doel en verplichtingen van deze publicatie

Deze publicatie beoogt een beknopt interim verslag van een geheel van wetenschappelijke onderzoeken door de auteur sinds 1977 ondernomen of door hem geleid. Deze *status questionis* is gericht op de *Chest of Courtrai*, zo genoemd naar de gebeeldhouwde afbeeldingen die er op voorkomen in relatie met de gebeurtenissen rond de Guldensporenslag in 1302. De koffer wordt ook aangeduid als de *Chest of Oxford*. Dit is een verwijzing naar zijn bewaarplaats vandaag: het *New College* te Oxford. En dit sinds zijn ontdekking in 1905 te Stanton St. John, in de nabijheid van Oxford, tot op heden. Nagenoeg een gehele eeuw houdt deze kist de aandacht gaande van historici, kunsthistorici, archeologen en veel andere belangstellenden.

6

In feite komt dit meubel op het eerste gezicht in zijn hedendaagse gedaante zeer gammel over. Dat het vrij ruw en onhandig - niet eens haaks - is samengesteld uit oude en minder oude elementen deed aanvankelijk een gevoelsreactie van voorzichtigheid oprijzen aangaande de authenticiteit van een deel of van het geheel van dit meubel. Een dikke donkere laag patina over het beeldhouwwerk maakt dit ook moeilijk zichtbaar.

Dit gevoel van argwaan ligt aan de oorsprong van veelvuldige en langdurige betwistingen met de rationaliteit en de kritische zin van historici gespecialiseerd in de geschiedenis van de Middeleeuwen of van de krijgsvoring, de wapenuitrusting, de heraldiek van dit tijdperk en zo meer. Betreffende historici werden recentelijk vervoegd en bijgestaan door wat wij tegenwoordig 'de nieuwe middeleeuwse archeologie' noemen. Deze wetenschappelijke discipline steunt onder meer op doelmatige laboratoriumonderzoeken, waarvan de resultaten nu kunnen vergeleken worden met een ramificatie van dergelijke gegevens geregistreerd en verspreid over een ruim deel van West-Europa. Voormeld aanvankelijk gevoel van onzekerheid heeft tenslotte gelukkig geleid tot een zeer scherpe en gedetailleerde argumentatie en op puntstelling door de voorstanders van de echtheid van het historisch relict. Wij hopen in ons summier verslag hier een aantal grote vragen in verband met de kist van de Guldensporenslag aan te snijden en te beantwoorden volgens onze bevindingen die echter nog steeds verder worden uitgediept. De voorname vragen luiden: welk zijn de originele bewaarde delen van de kist? Hoe oud zijn het hout en het beeldhouwwerk? Op welke wijze is dit snijwerk tot stand

gebracht, wie is de ontwerper en wie is de uitvoerder? Hoe was het oorspronkelijk algemeen uitzicht van dit bergmeubel? Welke was zijn primaire functie? Hoe is het tenslotte in het dorpje Stanton St. John terechtgekomen en bewaard gebleven? Welk is de betekenis van deze kist? De auteur van deze publicatie is aan velen heel wat dank verschuldigd om verschillende redenen. Voor zijn degelijke kunsthistorische, artistieke en praktische bijstand drukken wij dr. R. Heughebaert van het

'Centrum voor Wetenschappelijke studie van de Romaanse Beeldhouwkunst in het oude Graafschap Vlaanderen', onze diep gevoelde erkentelijkheid uit. Bij het in druk gaan van deze nota dient in herinnering gebracht dat het geval van de *Chest of Courtrai* reeds tussen 1977 en 1987 onder onze leiding, het studieobject aan de U.G. was in de gespecialiseerde licentiaatscursus over de analyse van het antieke meubel. Tijdens de practica in ons seminarie, werden open en vrij, gesteund op allerlei documentatie

Detail Chest of Courtrai: deze macrofoto laat het verouderingsproces zien met ongeschonden nerven en spiegels in het hout, niet artificieel bewerkt.

(verzameling auteur)

en realia, het pro en het contra van de echtheid van de *Chest of Courtrai* gewikt en gewogen. De studenten kunstgeschiedenis, archeologie en ingenieur-architect hebben in die tijd reeds met hun jong enthousiasme en hun opmerkingen de auteur tot nadenken en ook tot volharden in het opzet aangezet. Onder de verdienstelijke cursisten van toen wordt hier met dank verwezen naar Mevrouw L. Vandenburg waarvan de zeer degelijke licentiaatsverhandeling 'De gotische meubelen bewaard in België. Een analyse van de koffers met architecturaal snijwerk en een indicatieve inventaris van de bewaarde meubelen' academiejaar 1983-1984. Dit werk was voor ons van groot nut. Haar onderzoeken gingen door met de medewerking van het 'Interfacultair centrum voor de studie van meubel en interieur' en van Febelhout (de Nationale Federatie voor de Houtverwerkende Nijverheden). Van dit centrum maakte prof. dr. G. Deleje, prof. dr. ir. J. Kint, prof. dr. D. Ellegiers, prof. dr. M. Plancke, prof. dr. R. Haeserijn deel uit onder de leiding van de auteur. Een andere verhandeling ter beëindiging van universitaire studies, die aansloot bij een bepaald aspect van het onderzoek over de *Chest of Courtrai* was die van J. Van Lierde, *Het profaan neogotisch meubilair in het Kasteel*

te Loppem (W. VI.) Academiejaar 1980-1981. Dit proefschrift bevat onder andere vergelijkingsmateriaal voor de Brugse meubelkunst en voor houtsnijwerk in de 19de eeuw. Hiernaast mag ook nog het verdienstelijk licentiaatswerk vermeld worden van H. Verwondel met als titel *Kritische beschouwingen bij de conservatie en de restauratie van antieke eiken meubelen*, Academiejaar 1984-1985. Aan een andere oud-studente mevrouw M. Goossens, voorzitter ICOMOS Vlaanderen en België, weze hier voor kostbaar fotomateriaal, nogmaals onze dank. Eveneens aan diegenen die ons meer recentelijk bijstonden wordt hierbij deze dankhulde gebracht. In het bijzonder dan sinds 1988 aan Ere-Rector prof. dr. ir. J. Hoste en prof. dr. ir. L. Moens, respectievelijk vroeger en huidig directeur van het Laboratorium voor Analytische Chemie van de U.G. Onschatbaar waren de documentatie en de opmerkingen van prof. dr. J.F. Verbruggen, de internationaal vermaarde historicus van de geschiedenis van de oorlogvoering in West-Europa en van de Guldensporenslag, maar tegelijk de pionier van de verdediging van de echtheid van de sculpturale uitbeeldingen op de *Chest of Courtrai*. Waarvoor wij hem hier onze hernieuwde erkentelijkheid betuigen. Uit Oxford zelf kregen

wij inlichtingen onder andere van prof. dr. J. Cambell, FBA en ook van prof. dr. R. Davies, CREI, FBA, waaraan wij zeer verplicht zijn. Ook gaat onze bijzonder dank aan ir. arch. A. Pauwels, ere-conservator van de stedelijke Musea te Kortrijk, die zowel offensief als defensief de authenticiteit van de 'Kist van de Gulden Sporen', ter harte genomen heeft in talrijke voor ons kostbare publicaties. Eveneens heeft hij ons zeer veel bijgestaan. Hem zijn wij ook onder meer de bewerking met de scanner van de Röntgenfilm van de *Chest* verschuldigd waaruit wij nog verdere details konden vergroten. Prof. dr. barones M. Fredericq-Lilar heeft ons steeds geïnspireerd bij het ontcijferen en de appreciatie van de artistieke kwaliteiten van het beeldhouwwerk dat in deze studie centraal staat en dit binnen de geschiedenis van de plastische kunsten. Ook anderen hebben ons bijgestaan of zijn geïntervenieerd waaronder wij hier graag mevrouw H. Lobelle, conservator van de Stedelijke Musea Brugge en de heer B. Devenyn, student ir. architectuur vermelden. Het drukken van deze mooi geïllustreerde en kleurrijke editie zou niet tot een goed eind gekomen zijn zonder de inspanningen van de Gentse Vereniging voor Industriële Archeologie en Textiel en het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel

Stad Gent. En zonder de inzet van zijn ijverige medewerker architect G. Deseijn. Maar aan hem is ook de inhoud heel wat verschuldigd. Arch. G. Verheeke wegens de precieze lay-out en de talrijke andere hulp dient hier bijzonder vermeld. En miss. J. Hingston voor haar gewaardeerde vertalingen. De Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige kring van Kortrijk en ook de Musea van de Stad Kortrijk wegens hun inzet bij het uitgeven en de verspreiding van dit drukwerk alle erkentelijkheid. Aan alle genoemden en niet genoemden, onze hernieuwde dank.

III. Onderzoekingen over de twee primaire delen van de *Chest of Courtrai*, het voorpaneel en de rug, hun karakteristieken, hun functie en betekenis, in dertien rubrieken

RUBRIEK 1 De evolutie van de recente bibliografie, van *pasticcio* naar wetenschappelijk gefundeerde authenticiteit van het beeldhouwwerk.

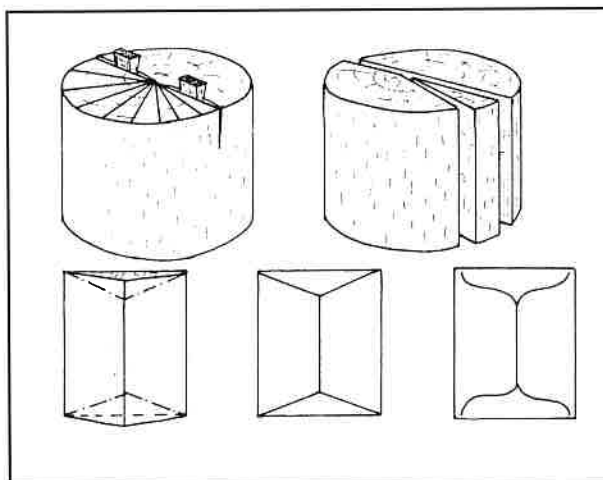
Uit de publicaties die de laatste vijftig jaar verschenen, kunnen volgende als meest essentiële worden aangehaald voor het overzicht van de evaluatie van de authenticiteit van de sculptuur beperkt tot het **frontpaneel** van de kist.

In 1977 verscheen het

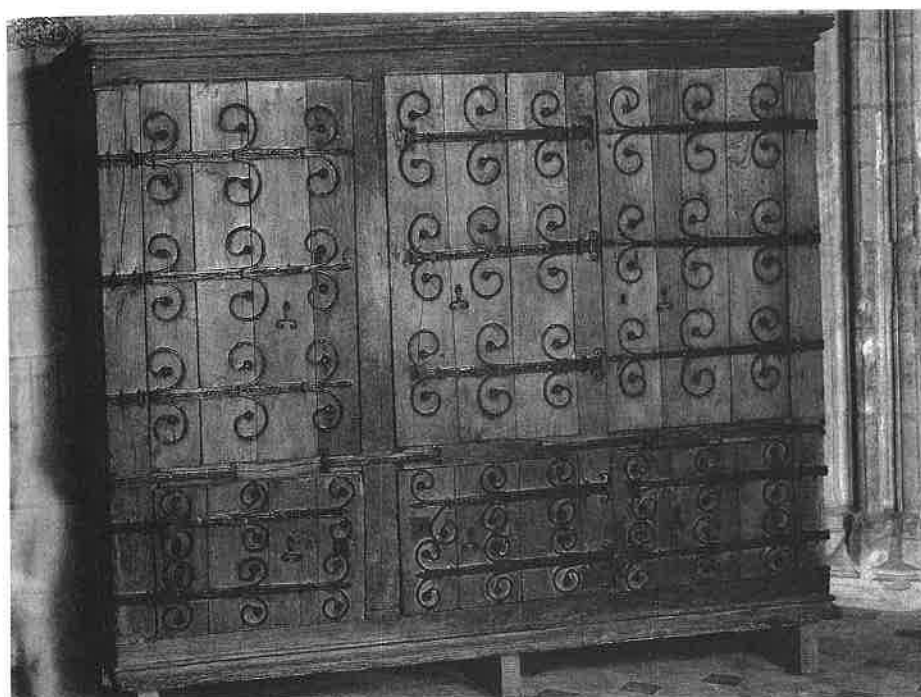

**Detail Sint-Joriskist.
Kathedraal Ieper. Zie
ook kleurenbijlage.**
(verzameling auteur)

**Klieven van het hout,
oorsprong vormge-
ving van gotische
briefpanelen.**
(verzameling auteur)

**Grote kast kathedraal
Noyon, 13de eeuw.**
(verzameling auteur)

omvangrijk werk van P. Eames over de gotische meubelkunst onder de titel *Furniture in England, France and the Netherlands from the twelfth to the fifteenth Century* (te Londen bekroond met de internationale CINOA-prijs) dat steunt op een analyse van realia, historische documenten uit de tijd en zo verder. Daarin heet het dat: “*The Courtrai panel is mutilated and has been used as the front of a later chest*” (1). De auteur hecht verder een bijzondere betekenis aan het dendrochronologisch onderzoek over het gotisch meubel in het algemeen (2). Doch stelt **niet** dat ook de bewaarde oorspronkelijke **rug van het primaire meubel** van de *Chest of Courtrai* eveneens in de tweede fase verwerkt zit. **In 1977** geeft van de hand van prof. dr. J.F. Verbruggen, het tijdschrift *Militaria Belgica* (3) een detailstudie uit over *De Goedendag*. Over het Vlaamse wapen bestond in de 19de eeuw en begin 20ste eeuw een totaal verkeerde voorstelling. Dit terwijl de *Chest of Courtrai*, vervaardigd kort na de slag van 1302 een afbeelding brengt die in alle details overeenstemt met de verhalende bronnen uit de tijd zelf. **Het jaar nadien, in 1978**, publiceerde R.H. Marijnissen *De Chest of Courtrai, een vervalsing van het pasticcio type* (4), dit wil zeggen een vervalsing met gebruikmaking van elementen ontleend

aan allerlei andere kunstwerken. In de bijlage voegt hij in extenso het verslag van het dendrochronologisch onderzoek van de kist zonder er enig gebruik of zelfs verwijzing van te maken in zijn opstel. Hij kent de publicatie van P. Eames ook niet.

Vanaf 1980 verschenen tegen deze *pasticcio*-bewering van R.H. Marijnissen heftige, omstandige en gefundeerde weerleggingen waaronder eerst die van prof. dr. J.F. Verbruggen *De Chest of Courtrai, een oorspronkelijke getuigenis van 1302* (5). Verder het gezamenlijke werk van B. De Wilde, A. Pauwels, J.F. Verbruggen en E. Warlop (Kortrijk, 1980). De uitgebeelde historische gebeurtenissen, wapenfeiten, wapenuitrustingen, kentekens van de ambachten en zo verder, laten geen twijfel over de authenticiteit van het kunstwerk bestaan(6).

In 1981 werd de echtheid van de kist nogmaals bekrachtigd door J.F. Verbruggen in *Problemen van de kist van Oxford* (7).

In 1987 bracht E.T. Hall zijn artikel *The Chest of Courtrai from New College, Oxford, re-examined* (8).

Daarin staat in verband met R. H. Marijnissen (1978) "*Unfortunately he did not use any true scientific techniques and came to the conclusion, on art – historical consideration only, that the chest was a late 19th century forgery*".

Dan volgt zijn conclu-

sie: "*The dendrochronology and the radiocarbon determination provide two independent scientific methods of dating the wood of the chest. The latest ring, dated by AMS, do fall well within two standard deviations of the date found by dendrochronology, AD 1243. The earliest ring appears by AMS to be a few years later than expected. The overall agreement is excellent, and there can be no doubt that the front boards of the chest were made in the 14th century. There is absolutely no chance of their being from the 19th century*".

In hetzelfde jaar 1987 publiceerde E. Goedleven een officieel verslag over het **beeldhouwwerk van het voorpaneel** (9) en besluit hierbij met de wetenschappelijk gegronde weerlegging van het geheel van de voorheen in betwisting gebrachte punten als volgt: "... dat thans de mogelijkheid van de vervalsing tot een onwaarschijnlijke kleine kans gereduceerd is" (10).

In 1990 kwam van R. Didier (11) een bijdrage onder de zeer algemene titel *Sculptures, style et faux*. Over de *Coffre dit de Courtrai* uit de auteur scherpe kritiek in verband met de door hem voorgeschieden vervalsing. Maar er moet worden vastgesteld dat hij de bestaande algemene bibliografie over het Middeleeuws meubel in West-Europa niet gebruikt. Evenmin verwijst de auteur - die

toen aan het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel verbonden was - naar de belangrijke fotodocumentatie over het gotisch meubel in België aldaar aanwezig. Hij geeft ook geen ontleding van de Röntgenopnamen (in zeer grote afmetingen) die in de archieven van deze openbare instelling zouden bewaard worden.

In 1997 brachten B. Gilmour en I. Tyers, een '*interim report*' uit onder de bewoording *Chest of Courtrai: relic or recent* (12). Het geheel van de tot dan toe uitgevoerde onderzoeken op de *Chest of Courtrai* op gebied van de dendrochronologie en radiocarbon C14 determinatie leidt de auteurs tot volgende eindconclusie (eindconclusie p. 25): "*There seems to be a good measure of agreement that the carved panel of the Chest of Courtrai originated in Bruges even if Marijnissen and others think that it was carved in the later 19th century and Dewilde and colleagues have assembled a great deal of art-historical evidence in favour of its having been carved soon after the events of 1302. The scientific dating evidence indicates the early 14th century as the likely time when the boards were used. A combination of art - historical and scientific factors provides what seems to be an almost overwhelming case for the front panel being a genuine*

surviving fragment from the front of an early 14th century chest".

In 1999 volgde de tweede publicatie van R.H. Marijnissen over *De Chest of Courtrai* (13) waar geëindigd wordt met de woorden van E. Goedleven uit 1987: "**Naarmate het wetenschappelijk onderzoek vorderde kwam de echtheid van de kist meer en meer vast te staan**". De auteur komt dus tot dezelfde conclusie zonder de hierboven door ons behandelde twee jaar oudere publicatie van Gilmour en I. Tyers te kennen of aan te halen. Deze auteurs bekrachtigen de wetenschappelijke authenticiteit volkomen en definitief, zoals wij hoger reeds nadrukkelijk hebben gezien. Hoe dan ook, uit het overzicht van de evolutie van de meest recente bibliografie, blijkt nu de authenticiteit - **althans van het gebeeldhouwde front van de kist** - voortaan wetenschappelijk overvloedig bewezen. In de loop van voorliggende publicatie zullen bijkomende authenticiteitsbewijzen naar voren komen, zowel voor het frontpaneel als voor de kist zelf in haar primaire functie. Er zal vertrokken worden van de enige twee geconserveerde onderdelen van de originele kist, namelijk het frontpaneel en de rug, om dan verder de nodige ontledingen te doen en de reconstructies en de historische omstandigheden uit te werken.

RUBRIEK 2

De archeologische analyse van de kist, de twee bewaarde primaire elementen: voorpaneel en rug

Deze rubriek legt de klemtoon op het verschil in de aard van de twee soorten eikenhouten planken van de huidige koffer. Alleen die van de voorkant en de rug van het tegenwoordig meubel bestaan uit **typisch radiaal gekloven** middeleeuws eikenhout (1). De overige rechthoekige gezaagde planken van de huidige bodem, de zijkanten en het deksel behoren tot de verbouwing of te tweede fase van het meubel (2).

Uit vorige rubriek over de evolutie van de recente bibliografie in verband met de *Chest* kan afgeleid worden dat de labodateringen (dendrochronologie en C14) nu de zekerheid bieden dat "het **frontpaneel** een overlevend oorspronkelijk fragment van de vroeg 14de eeuwse koffer" is (3).

Dit is van doorslaggevend belang voor de studie van deze kist. Dat dit hout van de primaire fase uit het Baltisch gebied (Zweden) volgens de zo juist vermelde onderzoeken herkomstig is, illustreert de schaarste aan inlandse eik in Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen (4). Wij weten uit geschreven bronnen dat Brugge deze grondstof onder meer vandaar via Denemarken importeerde (5)

Andere gelijktijdige historische bronnen leren ons dat onze Vlaamse wereldhaven het hout verder door verkocht en exporteerde (6). In eigen gewesten gold dit onder meer voor Sint Omaars en Dowai (7).

Belangwekkend is de aanwezigheid van zes gelijke gelijkbenige trapezoïde insnijdingen in het hout aan de binnenzijde van het front en ook in de rugwand van de koffer. Er zijn er telkens drie aan de voor- en drie aan de

achterkant. Deze tonen aan dat er oorspronkelijk binnenin drie daarin passende wigvormige houten steunbalkjes (8) aanwezig waren. Deze liepen van voren naar achteren binnenin het meubel. Deze trapezoïde insnijdingen waren met de smalle kant naar beneden aangebracht tussen twee lange gleuven, één onderaan en één bovenaan. Hierdoor ontstond in de binnenbouw van de kist een open ruimte tussen twee parallelle bodems (9). Dit betekent in feite een dubbele bodem, dus een geheime bergplaats. De plaats van voornoemde gelijkbenige trapezoïde steunbalkjes toont bovendien aan dat de kist in haar aanvankelijk stadium aan beide zijkanten langer was dan de huidige gedaante. Het is zo dat de uiterste steunbalkjes links en rechts immers te dicht zouden staan ten opzichte van de zijkanten van het meubel en elke con-

structieve zin verliezen. Deze versmalling van de kist in de tweede fase van haar bestaan bevestigt de reeds vroeger naar voren gebrachte opmerking dat ook het oorspronkelijk beeldhouwwerk werd ingekort aan beide zijkanten.

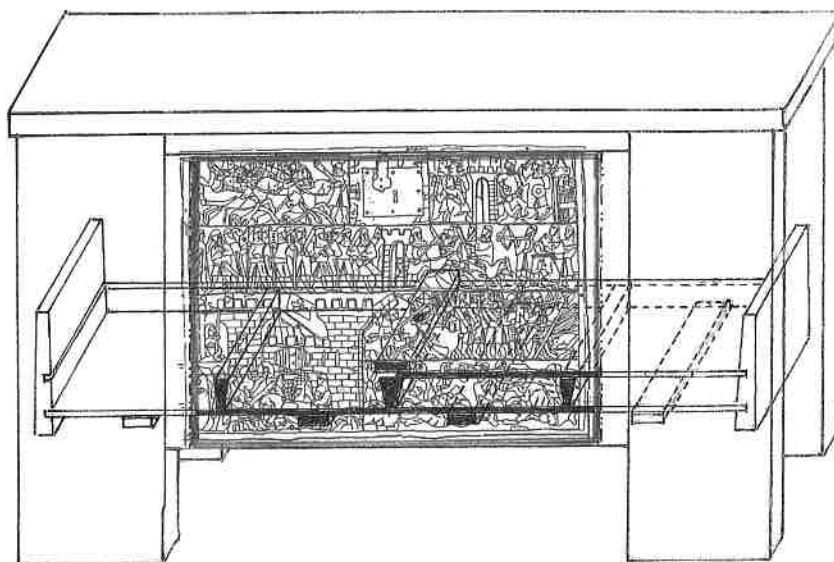
De originele constructie van het frontpaneel en de rug, uit driehoekig of wigvormig gekloven planken is vergaard met houten pennen, deuvels genoemd. Dit soort ineenvoegen van hout stemt volledig overeen met de constructie van andere kisten en schrijnwerk die tot dit type bergmeubel in de 13de - 14de - 15de eeuw behoren. Dit is onder meer het geval met de Sint-Joris koffer in de kathedraal te Leper (zie illustratie) en de deurvleugel van de 13de eeuwse kast in de kathedraal te Noyon (zie illustratie p.8).

Voor de opbouw van de gebeeldhouwde voorkant van de kist zijn twee driehoekig geklo-

10

Eerste reconstructietekening door Van de Walle en Heughebaert (14.12.2000), volgens algemene proporties van koffers circa 1300. Voor nieuwste bevindingen zie pagina 12.

(verzameling auteur)

ven planken aangevend. De benedenste plank is met de brede kant naar onder gericht en met de smalle afgeknotte kant naar boven. De tweede plank daarboven staat omgekeerd met de smalle kant naar beneden en met de brede kant naar boven opgesteld. De houtverbinding tussen beide planken gebeurt tussen de twee smalle kanten met de reeds vermelde deuvels.

In hoofdzaak stellen we hier vast dat de gehele kist in haar primaire opbouw in elkaar gezet was met radiaal of wigvormig gekloven hout, namelijk voor het frontpaneel en de rug, maar ook voor de onderdelen van de dubbele bodem met de geheime bergruimte, wat volledig overeen stemt met de houtbewerkingstechniek rond circa 1300. Hierover publiceerde A.L.J. Van De Walle reeds in 1966 een gespecialiseerde wetenschappelijke synthese onder de titel *'Some Technical Analogies between Building and other Crafts in the use of Split Wood during the Middle Ages'* (10). Deze studie steunt onder meer op de resultaten van archeologische opgravingen voor de Middeleeuwen in Vlaanderen, en betreft eveneens de houtbouwkunst te land, de scheepbouw, panelen voor schilderwerk en de kunstnijverheid. Wat het verouderingsproces van de twee bewaarde primaire onderdelen van de kist

aangaat dient hier aangehaald dat een nauwkeurige studie van de oppervlakte van het frontpaneel en van de rug door ons gedaan, geen enkel spoor van artificiële of vervalssende ingrepen vertoont. De macrofoto's en het vergelijkingsmateriaal in deze publicatie laten een eeuwenoud verloop vaststellen met ongeschonden nerven en spiegels in het hout (zie illustratie). Dit betekent hier een bijkomende waarborg voor de authenticiteit van het houtsnijwerk. Over het door ons gewenste verder archeologisch en laboratoriumonderzoek voor de *Chest of Courtrai* zie de meervoudige oproep achteraan in het algemeen besluit. Dit onderzoek kan niets meer wijzigen aan de vastgestelde oorspronkelijkheid van het hout, de sculptuur en het verouderingsproces aan het oppervlak in het algemeen en de afbeeldingen in het bijzonder.

RUBRIEK 3

De reconstructie van het algemeen primair uitzicht van de kist

Deze rubriek 3 omvat volgende onderdelen:

- de lengte van de originele koffer
- de hoogte
- de diepte
- reconstructie van de koffer
- een wiskundige berekening voor de dubbele bodem.

In deze rubriek wordt een antwoord gezocht op een aantal belangrijke vragen: hoe groot was de oorspronkelijke

Chest of Courtrai? Hoe lang, hoe hoog, hoe diep was deze koffer? Hoe was de constructie van het meubel? Hoe was de dubbele bodem oorspronkelijk opgebouwd?

Er zijn vier soorten bronnen die de reconstructie van het algemeen origineel uitzicht van de kist van Oxford kunnen helpen bepalen. Ten eerste zijn dit gegevens aanwezig of afgeleid uit de overgebleven delen van het gemutileerde primaire meubel. Ten tweede kunnen er gegevens gevonden worden door vergelijking met andere geconserveerde monumentale bronnen of realia. Er zijn ten derde ook aanduidingen bevat in historische bescheiden die van nut kunnen zijn. En ten vierde ook deze die kunnen afgeleid worden uit gelijktijdige originele iconografische documenten.

Voor de studie van de algemene primaire gedaante van de *Chest of Courtrai* kan gestart worden van de in vorige rubriek aangetroffen twee originele elementen, namelijk het frontpaneel en de rug. De maten van het huidige geconserveerde beeldhouwde frontpaneel (A. Pauwels 08.11. 2000) zijn de volgende: lengte 0.98 m x hoogte 0.71 m. Het figuratief snijwerk van dit type van koffer heeft gedeeltelijk nog een platte boord als omlijsting (1).

Deze mogelijks verdwenen boord kan volgens ons in vergelijking met andere gelijksoortige kisten geschat worden

bijvoorbeeld op circa 0.06 m breed. Deze berekening heeft tot gevolg dat zowel de breedte als de hoogte voor de schatting van het aanvankelijk centraal paneel dienen vermeerderd.

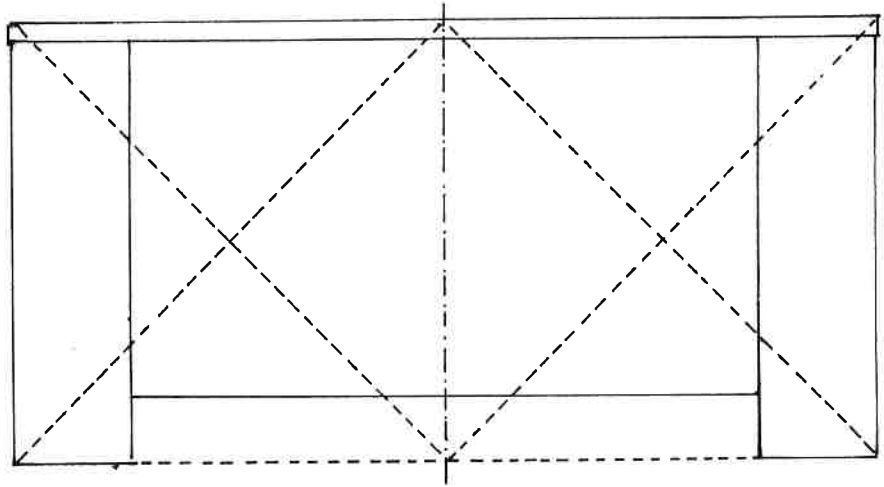
a. de lengte

Voor de lengte geeft deze berekening $0.98 \text{ m} + \text{circa } (2 \times 0.06 \text{ m}) = \text{circa } 1.10 \text{ m}$. Voor de totale breedte van dit kisttype dienen nog twee zware hoekstijlen bij gerekend (die gelet op de algemene proporties van een dergelijk meubel) bij de aanvang van onze raming nog eens circa $2 \times 0.35 \text{ m}$ of 0.70 m kunnen bedragen.

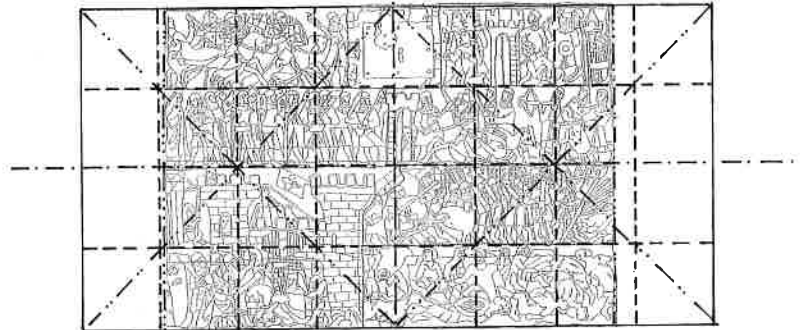
Dit brengt de aldus tot hier reeds berekende mogelijke totale breedte van de koffer op 1.10 m + 0.70 m = 1.81 m.

Wat nu verder de lengte aangaat, kan bij de beeldhouwde voorkant vastgesteld worden dat aan beide zijden hiervan een deel werd afgezaagd. Dit verlies kan bij benadering berekend worden in de tafereelen 7 en 6 waar respectievelijk een opmerkelijk deel van een gesneuveld paard en van een tent ontbreken (zie de kist aldaar). De aldus verloren stroken van de sculptuur kunnen geschat worden op **minimum** circa 0.12 m elk. Voor de lengte geeft deze berekening samen met het verloren deel van het snijwerk en met de boord en de twee stijlen: $0.98 \text{ m} + \text{circa } (2 \times 0.12 \text{ m}) + \text{circa } (2 \times 0.6 \text{ m}) + \text{circa } (2 \times 0.35 \text{ m}) = \text{circa } 2.04 \text{ m}$.

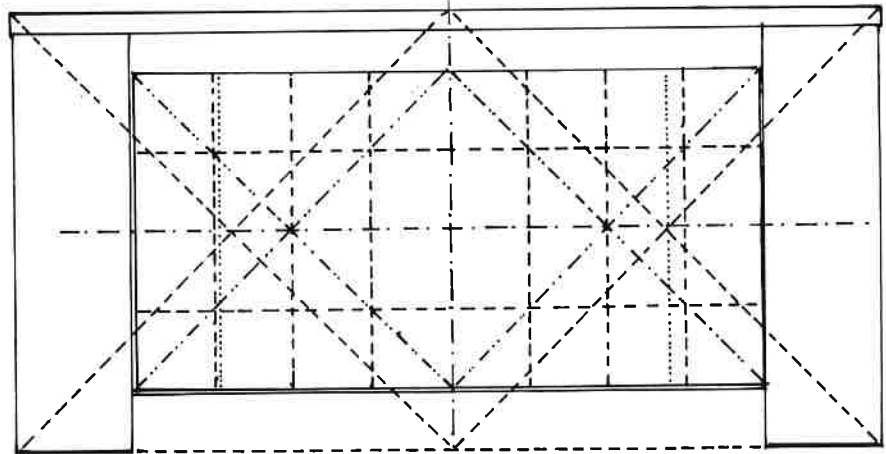
Volgens de ordonnantie van het ambacht van de scrinewerckers mocht de grootste kist een lengte hebben van 1,91996 m en een hoogte van 0,95998 m. Dit heeft tot de nieuwe nevenstaande verhoudingen geleid.
(verzameling auteur)

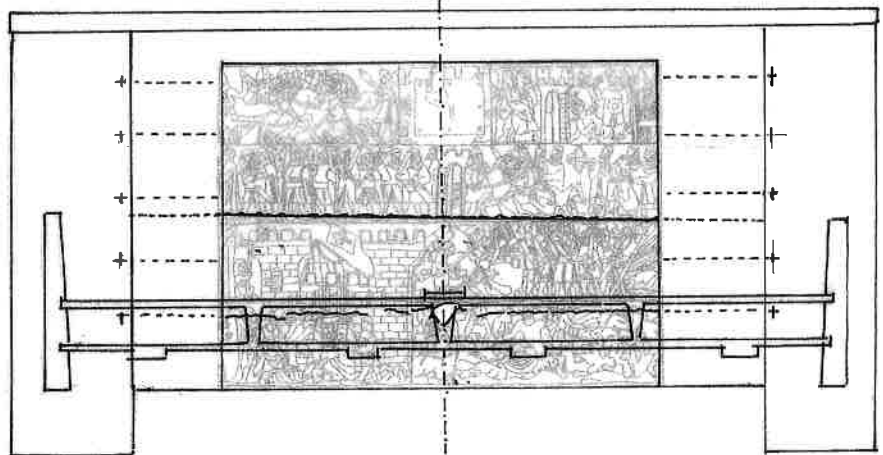
Het bewaarde deel van het beeldhouwwerk is circa 0,70 m hoog, in vier registers van 17,5 cm. Aan beide zijden kan volgens de figuratie het ontbrekende deel geschat worden op circa 12 cm. Indien de verhouding van hoogte wordt overgebracht op de breedte, bekomen we twee vierkanten.
(verzameling auteur)

Deze tekening toont de verhouding van de op elkaar gelegde tekeningen 1 en 2. De veronderstelde breedte van het beeldhouwde paneel laat meteen toe de breedte van de hoekstijlen te bepalen.
(verzameling auteur)

Tekening 4 gaat uit van 1, 2 en 3 met toevoeging van de gegevens van de dubbele bodem. Bovendien laat de plaats waar normaal deuvels aanwezig zijn, de oorsprong zien waarlangs barsten doorheen het paneel konden ontstaan.
(verzameling auteur)

b. de hoogte

De hoogte met de boord wordt 0.72 m + circa (2 x 0.06 m) waaraan nog de mogelijke dikte van het deksel of circa 0.04 m dient toegevoegd, wat samen circa 0.88 m maakt.

Aan de zo juist hierboven bekomen hoogte van circa 0.88 m voor het eigenlijk afgewerkt frontpaneel + het deksel, dient nog de hoogte van de poten bij raming toegevoegd om cijfermatig voorlopig de gehele voorkant van de *Chest* bij benadering te kunnen omvatten. Om redenen van algemene verhoudingen bij dit meubeltype zou dit bij voorbeeld nog eens circa 0.25 m kunnen zijn.

Dit brengt bij benadering voor de mogelijke uiteindelijk totale lengte en hoogte voor deze koffer lengte circa 2.04 m en hoogte circa 1.13 m.

Wij kunnen nu dit voorlopig resultaat vergelijken met de synthese van de opmetingen gedaan door L. Vandenbruwane in verband met de gotische koffers bewaard in België. Haar indicatieve inventaris 1981-1982 bevat verwijzingen naar het geheel van de geconserveerde gotische meubelen in België (2), alles samen 67 koffers (naast 61 kasten, 25 rustmeubelen en 5 tafels). Deze werden buiten de toen bestaande documentatie in ons Centrum opgespoord via de fototeek van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium en

verder door oproepen in de media door het Interfacultair Centrum voor Wetenschappelijke Studie van Meubel en Interieur (U.G.). Het overzicht van de lengtematen van de bestudeerde gotische koffers verkregen door L. Vandenbruwane varieert van 1.05 m tot 1.66 m. Voor de hoogtematen aldus verkregen (maar dit is relatief aangezien de poten van de kisten doorgaans door de eeuwen veel ingekort zijn) varieert dit tussen 0.60 m en 0.80 m (3). De door onze voorlopige redenering geraamde originele maten voor de *Chest of Courtrai*, namelijk lengte circa 2.04 m en hoogte circa 0.88 m, zijn dus iets groter dan die van al de 1983-84 bestudeerde voorhanden zijnde gotische koffers in België. Als wij nu nog even de door onze eigen berekening voorlopig behaalde geraamde afmetingen vergelijken met die van de 14de-eeuwse ambachtsregeling van de schrijnwerkers te Brugge (4) dan verkregen wij omgezet in de huidige lengte-eenheden het volgende.

Bij onze eerste raming was de lengte circa 2.04 m x hoogte circa 0.88 m en hier tegenover staat voor het Brugse ambacht type I met lengte circa 1.92 m en hoogte circa 0.96 m. Er blijft dus een verschil van circa 0.08 m in de lengte en van circa 0.07 m in de hoogte. Voor dit verschil in de hoogte, namelijk circa

0.07 m, is het best mogelijk dat de dubbele bodem hier van de oorzaak is. Voor de afwijkende lengte met 0.08 m kunnen de zwaardere en bredere hoekstijlen nodig voor het dragen van de constructie en van de mogelijke inhoud van de geheime bergruimte in het uiteindelijk design voor de *Chest of Courtrai* invloed gehad hebben.

Hieruit kan besloten worden dat de *Chest* de normale door het ambacht toegelaten lengte weinig zou overschrijden. Zo niet moeten wij onze berekeningen daarvoor reduceren met 0.08 m ten einde de voorschreven lengtemaat van het type I te bereiken. Drie koffertypen worden daar door het ambacht voor de toegelaten grootte voorgeschreven: type I - lengte circa 1.96 m x hoogte circa 0.92 m x diepte circa 0.75 m type II - lengte circa 1.82 m x hoogte circa 0.89 m - 0.90 m x diepte circa 0.68 - 0.70 m. Type III - lengte circa 1.68 m x hoogte circa 0.865 m - 0.87 m x diepte circa 0.685 m x 0.70 m.

Als deelbesluit over de punten a, b en c menen wij dat onze voorlopige schatting voor de lengte en de hoogte van de *Chest* nagenoeg overeenstemmen met de twee vergelijkende documentaties.

c. de diepte van de kist van Oxford.

Wat de originele diepte

van de *Chest* aangaat menen wij dat die best dicht kan gestaan hebben bij de circa 0.735 m - 0.76 m van het model I van de oude voorschriften.

d. reconstructie van de koffer

1. De vier rechtopstaande kofferzijden van dit meubeltype volgens bewaarde exemplaren zijn doorgaans als volgt samengesteld (5): tussen vier brede hoekstijlen (twee aan de voorzijde en twee aan de rugzijde) zijn de 'langsplanken' van de vier zijden gevat.

Hiertoe wordt gewoonlijk een tand- en groefvergaring toegepast, die aan de voor en rugzijde verzekerd wordt door houten tappen of deuvels (deze houten tappen hebben een hoekige doorsnede van ongeveer 1 cm).

2. Aan de rugzijde en aan de voorzijde worden de langsplanken (twee of soms meer in aantal) over gehele lengte aan elkaar vastgeklonken door deuvels.

3. De linker en rechter kofferzijde bestaan uit een wand, waarvan de randen gevat zijn in gleuven aan de binnenkant van de hoekstijlen, vermoedelijk volgens een analoog concept als de voor- en rugzijde. De bovenplanken van het front en de rug zijn keer op keer in het verdere evolutiestadium vastgemaakt aan elke hoekstijl door een zwaluwstaart.

Soms bestaat de zijwand uit een kruisvormige constructie.

De bovenregel is iedere keer met houten tappen aan de kofferwand bevestigd, de middenregel met vier of twee houten tappen (vier aan de linkerzijde en twee aan de rechterzijde). De onderregel is keer op keer voorzien van een gleuf, waarin de onderrand van de wand gevat is.

4. Het deksel bestaat soms uit een raamwerk van twee of meer regels en twee stijlen, waarin de langsplanken zijn gevat. Aan de onderkant van het deksel zijn steunende tussenstijlen door pen- en gatvergaringen in de regels gevat.

e. de constructie van de dubbele bodem

Het middendeel van het concept van de originele dubbele bodem

van de *Chest of Courtrai* is duidelijk zichtbaar aan de insnijdingen in het hout die bewaard zijn aan de binnenkant van het voorpaneel en van de rug (zie foto's onder). Die van de voorkant en de achterkant zijn gelijkvormig. Karakteristiek voor beide zijn de bovenste lange groef (hoogte circa 0.013 m) en ook de onderste lange groef (hoogte circa 0.010 m) die zich uitstrekken over de gehele lengte van het bewaard deel van het frontpaneel en de rug. Tussen beide lange groeven is een gemiddelde afstand van circa 0.085 m. Ongeveer in de as van de voor- en de achterkant bevindt zich een inkerving in het hout geschikt voor een

grotere afgeknotte wigvormige steun (hoogte circa 0.085 m, breedte bovenaan circa 0.051 m en breedte onderaan (circa 0.015 m).

Tussen beide vermelde lange gleuven, zijn naar het uiteinde links en rechts nog eens twee uitsnijdingen voorhanden voor telkens een steun gelijkvormig aan deze in de as maar minder zwaar (hoogte circa 0.085 m, breedte boven circa 0.026 m en breedte onder aan 0.016 m). De twee kleinere steunen bevinden zich respectievelijk van links naar rechts op een afstand ten opzichte van de grotere in het midden, telkens van as tot as, van circa 0.436 m en circa 0.434 m. Merkwaardig is dat de grote steun in de as van de bovenste bodem wordt afgedekt door een ongeveer rechthoekige uitsnijding.

Deze meet in breedte circa 0.080 m en in hoogte circa 0.018 m (linkerzijde) en circa 0.019 m (rechterzijde). Deze nagenoeg rechthoekige insnijding gaat dieper in het hout dan al de andere, circa 0.003 m tot circa 0.005 m voor het gehele concept van de dubbele bodem (zie tekeningen en foto's, en ook rubriek 4). De aanduidingen voor de onderste bodem zijn anders in vorm en afmetingen dan deze voor de bovenste bodem. De hoogte van de onderste lange gleuf is kleiner dan die van de bovenste, namelijk circa 0.010 m tegenover 0.012 m. Onder de

benedenste gleuf bevinden zich twee nagenoeg rechthoekige uitsnijdingen voor horizontaal aangebrachte steun- of dwarslatten. De bewaarde openingen voor de twee steunlatten vertonen respectievelijk een breedte van circa 0.071 m en circa 0.069 m. De hoogte varieert voor de eerste steunlat van circa 0.017 m (linkerzijde) en circa 0.016 m (rechterzijde), voor de tweede steunlat van circa 0.017 m en circa 0.016 m.

Het valt op dat de uithollingen voor deze twee dwarslatten wegens het verschil in hoogte aan de linker- en de rechterzijde geschikt zijn voor gekloven hout (met een deel van een wigvormige sectie).

De beschrijving van de sporen van de bovenste en onderste bodem maakt het duidelijk dat deze niet afkomstig zijn van twee in de tijd opeenvolgende constructies. Zij maken deel uit van één enkele opbouw met wigvormig hout. Wij hebben in West-Europa ook geen enkel bodemconcept teruggevonden rustend op in de hoogte geplaatste afgeknotte wigvormige balkjes, vergelijkbaar met de bovenste van de *Chest of Courtrai*.

Het is dan ook de combinatie van de twee bodems met de open tussenruimte die laat concluderen tot de aanwezigheid van een geheime bergplaats. Deze wordt immers opgedeeld door nagenoeg wigvormige

Foto's van de identieke insnijdingen in front- en rugpaneel van de Chest. De trapzoïde inkepingen zijn duidelijk zichtbaar net als de groeven van de twee bodems.

(verzameling auteur)

steunen in vier afzonderlijke vakken.

f. een wiskundige berekening voor de dubbele bodem.

Voor deze bodem zijn de sporen bewaard van de twee middelste vakken. Deze meten van as tot as ten opzichte van eerst links circa 0.436 m breedte en ten tweede rechts circa 0.430 m. Indien wij het gemiddelde hiervan vermenigvuldigen met vier, dan verkrijgen wij 4 x circa 0.435 m = circa 1.740 m

Indien wij voor de onderste bodem een zelfde lengteberekening maken dan halen wij, van het bewaarde middenvak dat circa 0.371 m meet, vermenigvuldigd met 5 geeft dat een totale lengte

van circa 0.371 m x 5 = 1.855 m.

Als wij nu beide bodemmaten vergelijken met de geraamde lengte voor de gehele koffer in het begin van deze rubriek, dan verkrijgen wij volgend overzichtelijk resultaat.

- a. lengte bovenste bodem van as tot as: circa 1.74 m
- b. lengte onderste bodem van as tot as: circa 1.855 m
- c. lengte volgens onze aanvankelijke raming buitenkant koffer: circa 2.04 m.
4. lengte volgens Brugs Ambacht type 1: circa 1.960 m.

Bij de lengte 1 en 2 zijn de diktes van de twee zijanten van de kist, en van de uitspringende hoekstijl niet meegerekend. Tussen de lengte 3

voorlopig door ons vooropgesteld, en de toegelaten lengte 4 volgens het Ambacht is slechts een verschil van circa 2.14 m - circa 1.960 m = 0.080 m. Indien wij de platte omlijsting die wij aanvankelijk voorzien hadden rond het figuratief beeldhouwwerk reduceren van 0.060 m tot circa 0.040 m dan wordt ook het frontpaneel smaller. Het heeft dan circa 0.980 m (huidige lengtemaat) + 2 x circa 0.12 m (voor afgezaagde deel) = 0.980 m + 0.080 m + 0.240 m = circa 1.30 m.

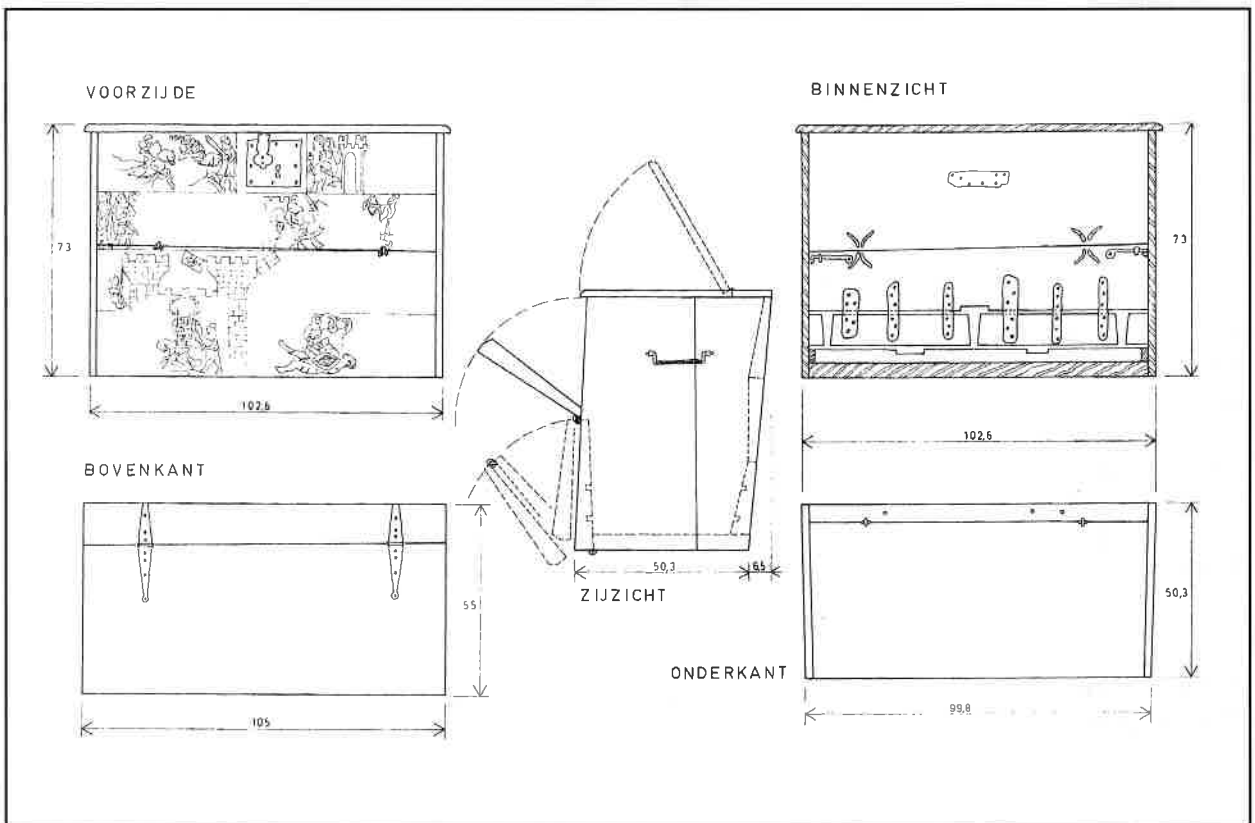
Als wij er dan de twee stijlen aan toe voegen van elk circa 0.300 m breed dan wordt het totaal circa 1.340 m + circa 0.600 m = circa 1.940 m.

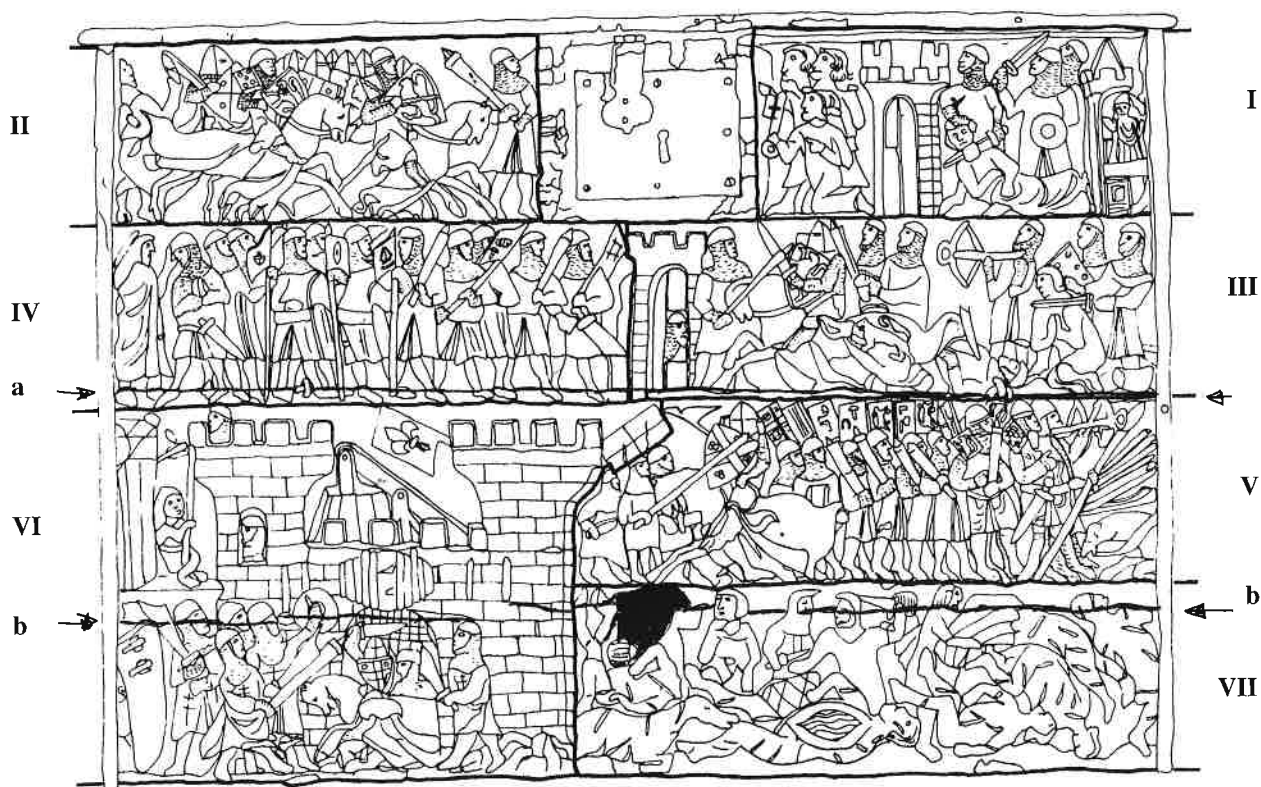
Wel, de 1.940 m van onze nieuwe raming is nagenoeg gelijk aan de circa 1.960 m van het Ambacht.

Indien wij een dergelijke vergelijking maken voor de hoogte van de koffer dan verkrijgen wij opnieuw een merkwaardig resultaat. De huidige hoogte van het bewaarde frontpaneel bedraagt 0.720 m.

Bovenaan het figuratief beeldhouwwerk is nog een smal deel van de omlijsting circa 0.010 m aanwezig. Voor de omlijsting onderaan en bovenaan voegen wij dus aan circa 0.720 m nogmaals circa 0.040 m en 0.033 m aan toe, dit is circa 0.710 m + circa 0.040 m + circa 0.030 m = 0.790 m.

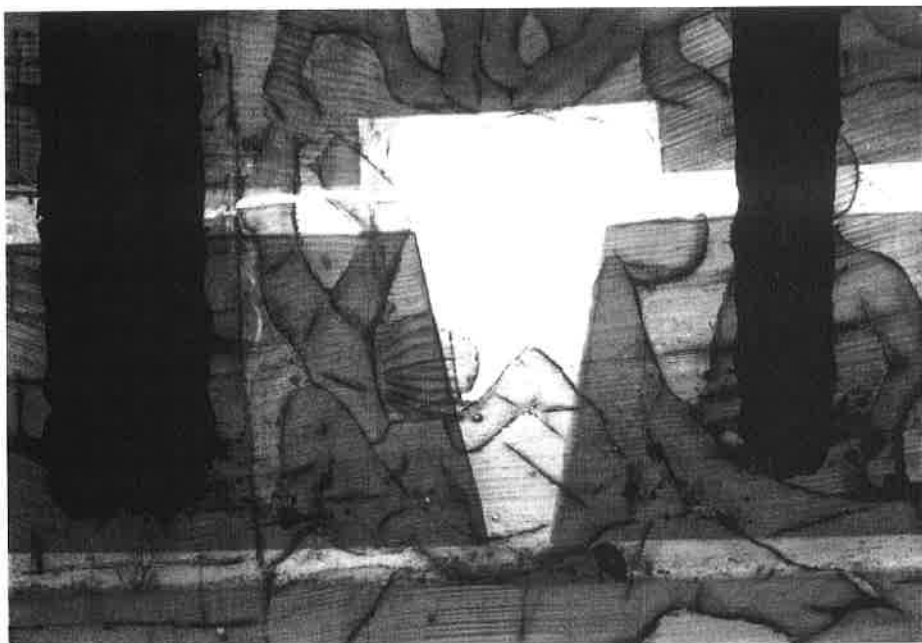
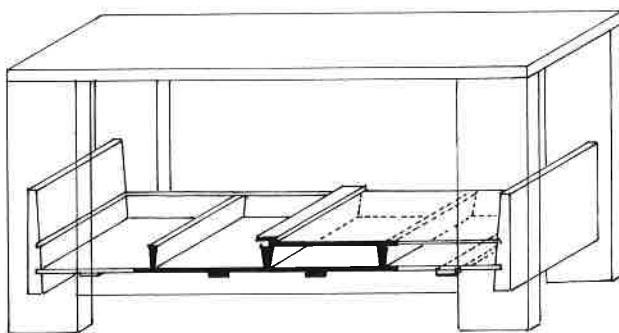
Als wij nu voor de dikte van het deksel aan de

Tekening L. Pauwels:
 1° de zeven taferelen
 2° de barsten ont-
 staan door ontwich-
 ting van de Chest.
 (verzameling auteur)

Rechts: houten slot
 gelijkaardig aan dit
 van de kast van
 Noyon.
 (privé verzameling)

Boven: nieuwe
 proportieberekening
 volgens ordonnantie
 van Brugs ambacht
 der schrijnwerkers met
 aanduiding van de
 geheime bergplaats.
 (verzameling auteur)

Links: uitvergroting
 Röntgenfoto (van
 onder naar boven):
 groef voor beneden-
 ste bodem, trapezoïde
 steunbalk voor bo-
 venste bodem, de
 lange groef hiervoor
 en bovenaan de
 dekplank.
 (verzameling auteur)

voorkant circa 0.030 m bij rekenen dan verkrijgen wij een totaal van circa 0.770 m + circa 0.030 m = circa 0.800 m.

De hoogte toegelaten door het Ambacht is circa 0.980 m. Er blijft dus een hoogte voor de poten van de koffer circa 0.980 m - 0.800 m = circa 0.180 m.

Deze hoogte voor de poten lijkt ons nog geschikt voor het dragen van het eigen-gewicht van de houten koffer met zijn dubbele bodem en eventueel voor een zware inhoud. Deze hoogte van de kofferpoten is proportioneel minder dan de veel hogere die dikwijls te zien zijn op afbeeldingen uit de tijd. Zijn bijzonder functie verantwoordt dat echter volgens ons volkomen.

Als deelconclusie voor rubriek 3 mag hier gesteld worden dat de originele *Chest of Courtrai* in overeenstemming was met de grootste maten toegelaten door het Brugse Ambacht voor een *scrine* van type I. Het is dus van groot belang dat deze kist ook zonder argwaan wat haar afmetingen betreft overal mocht gezien worden.

Wat een lange en vindingrijke weg voor de berekening voor een eventuele vervalsing! Als conclusie voor deze rubriek 3 is het belangrijk vast te stellen dat de lengte van de primaire *Chest of Courtrai* nagenoeg dezelfde uitkomt naargelang de verschillende berekeningswijzen: de proportionele

berekening volgens bewaarde *realia* (circa 2.040 m), volgens de voorschriften van het ambacht (1.960 m), volgens de structuur van de bovenste bodem (binnenruimte circa 1.740 m) en volgens de onderste bodem (binnenruimte circa 1.855 m). De eerste twee als buitenmaten en de laatste twee als binnenmaten (zonder de zijwandstructuur).

RUBRIEK 4

De doorbraak in het frontpaneel en de verborgen sluiting

a. De doorbraak in het frontpaneel.

Deze rubriek zoekt een antwoord op volgende vragen: hoe kon de dubbele bodem, opgedeeld in vier vakken een geheime berg-ruimte worden? Hoe was de verborgen sluiting daarvoor? Bestaat er vergelijkingsmateriaal?

Aan de voorkant van de koffer, in de as onderaan (in het tafereel dat de buitname op het slagveld op 12 Juli 1302 voorstelt) is het hout dwars door de dikte heen van de massa gebroken en vertoont het een open gat (1). Deze doorbraak stemt aan de binnen zijde van de koffer overeen met de middelste trapezoïde insnijding voor de grote steun die daarin was aangebracht in de dubbele bodem (2).

Deze doorbraak in het beeldhouwwerk, zichtbaar op de Röntgenfoto hierbij gevoegd, is niet toevallig. Op die plaats was het hout veel dunner dan aan de basis van de beneden-

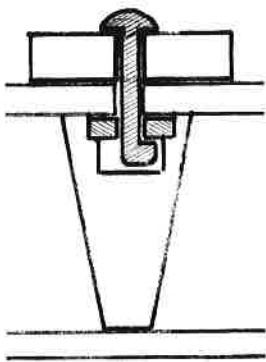
ste plank. Zij was precies daar ook broos en verzwakt door goed zichtbare natuurlijke gebreken in technische termen, kwasten genoemd (deze kwasten ontstaan daar waar aan de boomstam takken groeien). Voor het verduiken van de sluiting van de bovenste bodem waren voor het inschuiven van lange smalle planken uitsnijdingen van het hout voorzien (deze bovenste bodem zelf was in de primaire fase in de dwarsrichting in de as van de vloer in meerdere planken verdeeld). Boven deze as kon vermelde smalle plank, een soort houten grendel glijden in de langsrichting van de koffer (3). Deze bezorgde een verdoken sluiting voor de toegang tot de geheime berg-ruimte. Deze bergplaats was in totaal ongeveer 1.800 m x circa 0.700 m x circa 0.085 m groot (4). Zij was opgesplitst in vier afzonderlijke, ongeveer even grote vakken of *safe-lockets* door de kleinere driehoekige houten steunen voor de bovenste bodem. Een dergelijke voorziening is volledig uniek in een meubel uit dit tijdperk en enkel vergelijkbaar met deze (echter circa driemaal kleiner) onder de vloer van de 13de-eeuwse kast in de kathedraal te Noyon (Frankrijk) (5).

b. De verborgen sluiting

Hoe kon deze sluiting van de geheime berg-ruimte van de *Chest of Courtrai* door middel van de houten grendel functioneren? In de vorige rubriek

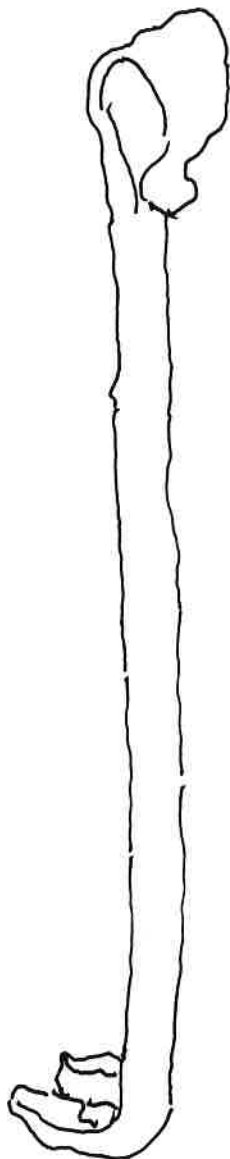
stelden wij reeds vast dat aan de binnenkant van het frontpaneel een bijzondere opening was uitgespaard in het hout voor het in- en uitschuiven van deze grendel. Beide openingen meten elk circa 0.018 m hoog en circa 0.080 m breed. Zij zijn circa 0.005 m tot circa 0.008 m dieper uitgehoud dan de insnijdingen voor de daaronder liggende grote mediane steun. Deze voorziening maakt het schuiven van de grendel zowel in de richting van de voor als van de achter kant van de koffer mogelijk. Er blijft echter nog een probleem op te lossen. Hoe kan het heen en weer glijden van de houten grendel belet worden als dit niet wenselijk is (6)?

Daartoe kunnen een of meerdere smeedijzeren primaire sleutels, zoals deze voorhanden in de houten vloer van de 13de-eeuwse kast te Noyon (zie tekening) geplaatst worden. Door een eenvoudige draaiende beweging aan de ronde kop zou de haak in een gepaste holte in het hout, het verschuiven van de grendel in de gewenste richting toelaten. Als de juiste stand van die haak of van meerdere haken niet bekend of meegedeeld wordt, kan de grendel noch accidenteel noch desgevallend gewild verschoven worden. Aldus kan de geheime ruimte niet ongewenst geopend worden. Aangezien de massa van het hout, zowel aan het front als aan de rug van de koffer, op deze

Reconstructie mogelijke sluiting geheime bergruimte, vergelijkbaar met deze van de 13de-eeuwse kast met geheime berging te Noyon.

(tekening auteur)

plaats dunner is dan aan de basis van de onderste plank kan niet alleen de grendel daar in horizontale richting verschoven maar bovendien ook uitgenomen worden (zie de tekening).

Houten sluitingsmechanismen uit de 13de en 14de eeuw zijn zeer zelden bewaard-gebleven net zoals hun ijzeren tegenhanger.

Uitzonderlijk, maar toevallig toch wordt dit eens vermeld in een historische tekst, aldus in 1367 "une arche plate, fermant à une serreure de bois" (7).

Wij hebben wel een houten slot met bijpassende sleutel gevonden te Gent. Dit slot is van hetzelfde model als deze die voorhanden zijn aan de deuren van de grote 13de-eeuwse kast te Noyon (zie foto's).

Deze geheime bergruimte geeft een bijzonder belang en betekenis aan de *Chest of Courtrai*. Zij brengt het bewijs van een verfijnde vooruitstrevende vindingrijkheid en hoge vakbekwaamheid in zake houtbewerking, schrijnwerk en sluitingstechniek.

Een 14de- tot 15de-eeuwse sleutel opgegraven bij kasteel De Voorst, Provincie Zwolle NL. Een dergelijke sleutel kan bij de *Chest of Courtrai* gebruikt zijn.

(tekening auteur)

Maar er dient voortaan ook rekening gehouden, niet alleen met deze geheime ruimte maar ook met haar mogelijke originele gebruiksfunctie bij de verdere studie van de *Chest of Courtrai*. Zie daarover het vervolg rubriek 5, handelend over de geheime bergruimte in de *Chest* en haar functie.

c. De aftakeling van de *Chest of Courtrai*.

De opbouw van een plankenkist met brede hoekstijlen heeft een moeilijk probleem te overwinnen. Het betreft hier het aan elkaar bevestigen van de horizontale lange planken die het front vormen, aan de verticale hoekstijlen. Immers beide aan elkaar te vergaren elementen vertonen geen rechthoekige doorsnede. Zij bestaan uit wigvormig gekloven hout. De hoekstijlen vertonen in sectie een afgeknotte driehoek. Deze stijlen worden met de brede basis naar de buitenkant aan de zijden van de koffer geplaatst. In het smalle deel van de hoekstijl wordt een lange gleuf gemaakt waarin het frontpaneel door één enkele lange lip of meerdere korte lippen ingelast worden. Deze vergaring wordt aldaar door deuvels vastgeklonken.

Aangezien de voorkant van de kist bestaat uit in de lengte geplaatste planken van gekloven hout eveneens met een wigvormige doorsnede, ontstaat op de plaats waar deze in de gleuf van de hoekstijlen moet ingezet worden een

bijzonder constructief probleem.

De lange horizontale planken dienen aan beide uiteinden aangepast om over te gaan van een wigvormige sectie naar een smalle rechthoekige lip. Het voorbeeld van de koffer (museum cat. n° 215; ons B134936) in het Gruuthuse Museum te Brugge toont op die plaats een versmalling die gaat van 0.040 m naar 0.031 m. Dit is circa een vierde van zijn dikte.

De langsplanken worden onderling gehecht door deuvels ingedreven in de smalste zijde van de afgeknotte wigvormige doorsnede.

Door een dergelijke opbouw van gespleten hout met deuvels ontstaan een aantal broze punten waar breuken kunnen ontstaan.

De gevaarlijkste van deze breukpunten liggen aan de verticale aaneenkoppeling tussen het front en de hoekstijlen. Zij concentreren zich in de deuvels.

De ontwrichting van de constructie gebeurt bovenaan deze aaneenkoppeling met het frontpaneel. Daar zal een uitzetting gebeuren in de richting van beide zijkanten van de koffer.

Bij deze ontwrichting riskeert het hout van het middenpaneel aan beide uiteinden te barsten. Wat klaarblijkelijk gebeurd is met de *Chest of Courtrai* op het einde van haar primaire functie.

Bij dit 'uit elkaar spat-ten' van de kist kan het

overlangs geplaatst hout op zijn beurt barsten in richting van de breedte van het meubel en van de houtvezels.

Om het losgaan en ontwrichten van de onderdelen van het koffertype met brede hoekstijlen tegen te gaan werden in de loop van de 12de - 13de - 14de eeuw hulpmiddelen aangewend. Ter illustratie voor de 12de eeuw, refereren we hierbij naar een dergelijke kast in de kerk Sint-Madeleine te Vezelay (Frankrijk). Daar is aan de hoeken geen versterking aanwezig. Evenmin is dat het geval met de kist circa 1300 te Berlijn (Kunstgewesbe Museum, Schloss Köpenick; Inv. nr. 84, 1688).

Een ander hechtingsmiddel bestaat in het aanbrengen van een houten regel boven de wanden van deze koffers. Deze regels zitten gevat in de hoekstijlen. Dit systeem evolueert naar het gebruik van vergaringen, genoemd zwaluwstaarten. Hiermede gedraagt zich deze regel boven het frontpaneel als een trek balk. Hij belet het openzetten en het 'uit elkaar spatten' van de constructie van de voorkant van de koffer. Een dergelijke zwaluwstaart-verbinding is onder meer bekend in de Bougton Monchelsea-koffer die chronologisch gedateerd is 1435-1460. Naar ons vermoeden had de *Chest of Courtrai* een dergelijke voorziening niet. Dit

wordt klaarblijkelijk bewezen door het opensplijten en barsten (in het voorpaneel) van deze koffer.

Als men verder nadenkt over de aftakeling van de *Chest of Courtrai* dan komt men tot de conclusie dat deze koffer binnenin een overgewicht of een grote druk in het midden van de bodem heeft ondergaan. Hierdoor kan de beweging naar buiten in de voorkant en de rug ontstaan. Aan de voorkant van de *Chest* is dit fataal geworden. Daar is de doorbraak gebeurd dwars doorheen het hout. Vandaar het gat in het beeldhouwwerk, aan de linkerzijde van tafereel VII, dat de buitname in 1302 voorstelt. Naar onze mening is die doorbraak het gevolg van het herhaaldelijk overbelasten van de stabiliteit van de *Chest* op die plaats.

RUBRIEK 5 **De geheime berg- ruimte en haar gebruiksfunctie**

Bij het ontwerpen, het berekenen en het vervaardigen van de *Chest of Courtrai* en haar geheime bergruimte zoals wij in rubriek 3 gezien hebben, moest hoe dan ook een bijzondere intentie voorhanden zijn inzake haar gebruiksfunctie.

De beschikbare binnenruimte van de kist horizontaal opsplitsen in twee afzonderlijke delen, deze tussen de dubbele bodem zijnde de kleinste (maximum circa 0.083 m hoog) en daarboven die van

ongeveer een normale hoogte voor een koffer (circa 0.550 - 0.600 cm hoog binnenmaat), is karakteristiek voor het concept van de *Chest of Courtrai*.

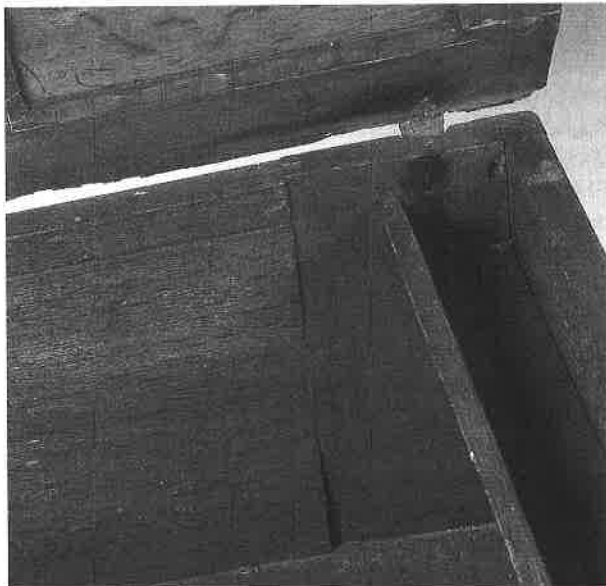
De bodem van de onderste, dus van de geheime bergruimte is oorspronkelijk op haar beurt ondersteund door vier horizontaal geplaatste nagenoeg rechthoekige latten (breedte circa 0.071 m x hoogte circa 0.0175 m). Deze onderste bodemconstructie stemt overeen met die van de bodem van de 13de-eeuwse lange koffer bewaard in de Kathedraal te Noyon (Frankrijk). In deze Franse kathedraal is de normale totale binnenruimte van bedoelde koffer circa 0.480 m hoog, niet veel verschillend van de hoogte van de bergruimte in de *Chest of Courtrai*. Het valt op te merken dat te Noyon slechts **twee** horizontale latten de bodem onderaan versterken. Bij de kist van de Gulden Sporen tellen wij er in zijn primaire fase het dubbele namelijk **vier** als steun onder de benedenste bodem waarvan twee in de originele inkepingen bewaard. De eigenlijke vloer van de geheime bergruimte van de *Chest* was dus geschikt om een vrij aanzienlijke last te dragen. De opsplitsing van dit geheime volume in vier compartimenten (door de vier balkjes die de hoogste bodem van de kist ondersteunen) kon een gelijkmatige verdeling van de last met zich brengen.

Volgens een voorlopige raming van prof. dr. ir. J. Kint zou ieder vak mogelijk een belasting kunnen dragen van circa 125 kg. Dit maakt voor de vier *safe-locks* samen $4 \times$ (circa 125 kg) = circa 500 kg (1). Aan deze verdeling in vakken was nog een bijkomend voordeel verbonden. Tijdens een transport kon de opgedeelde last beperkt worden in de heen en weer slingerende bewegingen die het evenwicht van de kist zouden tegenwerken. Het totaal volume binnen de vier *safe-locks* kan als volgt benaderd worden circa $1.855 \text{ m} \times \text{circa } 0.70 \text{ m} \times \text{circa } 0.083 \text{ m} = \text{circa } 0.107 \text{ m}^3$ of 107.000 cm^3 . Om een concreet idee te geven van de omvang binnen de geheime ruimte in de dubbele bodem kan deze hier ter illustratie even vergeleken worden met een gebruikelijk hedendaags volume. Zoiets als de inhoud van zestien 'schoenendozen'. Dat de grote bovenruimte in de koffer destijds overbelast werd, getuigt het gat of de doorbraak in het voorpaneel. Een lange horizontale barst in het hout ongeveer ter hoogte van de groef van de hoogste bodem, toont hetzelfde fenomeen aan (2). Deze eerste horizontale breuk in het hout wordt nagenoeg evenwijdig bekrachtigd door een tweede horizontale barst op ongeveer halve hoogte en volledige lengte van het frontpaneel (3) Wanneer dit gebeurd is,

De zijwandconstructie van de Boughton-Monchelsea kist, open gebarsten en nadien versterkt met hoekijzers.

(foto verzameling auteur)

Inkijk in de Boughton-Monchelsea kist: de rugwand bestaat uit wigvormige gekloven planken, twee horizontale en één verticale, op identieke wijze vergaard met deuvels als bij de Chest of Courtrai.

(foto verzameling auteur)

Hoofdrolspeelers van de Chest: Gwij van Namen (rechts) en Willem Van Gullik (links). De gescande Röntgenfoto A. Pauwels, uitvergroot door auteur laat het schitterend lijnenspel van de oorspronkelijke tekening zien.

(verzameling auteur)

weten wij nog niet juist. Maar hoe de druk gebeurde blijkt uit de doorbraak en de barsten. De oorzaak ligt in het midden van de bovenruimte van de koffer. Zij concentreert zich op de as (waar de glijdende grendel ligt) in de richting van het frontpaneel. Deze overbelasting had de dislocatie of disjunctie van de gehele koffer als gevolg.

Voor koffertypen uit de Middeleeuwen, waarbij geen ijzeren bandversterkingen aangebracht zijn, komt het doorbreken en uiteenspatten van onderdelen van het meubel ook elders voor bij andere bewaarde exemplaren (4).

Klaarblijkelijk betekent deze gewichtsoverbelasting binnen de bovenruimte van de kist de oorzaak van het einde van de primaire fase van de *Chest of Courtrai* (zie onze nota over de aftakeling van de *Chest*).

RUBRIEK 6

Over de afbeeldingen op de kist, van ontwerp naar snijwerk

In het graafschap Vlaanderen in het bijzonder en aangrenzende West-Europese gebieden in het algemeen, behoorde de fabricatie van koffers ten aanzien van bepaalde heersende markt-noden tot de ambachtelijke producten die in serie konden vervaardigd worden. Aldus vermeldt een document uit 1388 in verband met de Hertog van Bourgondië de betaling van vijftien koffers - speciaal

vervaardigd met het oog op het transport van 240 bogen - naar het Hôtel d'Artois te Parijs (dit is 16 bogen per kist) (1). Dit document geeft meteen een idee wat er voor oorlogsdoeleinden kon gemaakt worden voor een onderdeel van één of meerdere uitrustingen, trossen en bagage die nodig geacht werden. Zoiets kon in Vlaanderen geen bijzonder probleem stellen. Het ambacht van de *scrinewerckers* te Brugge voerde immers de afbeelding van een ietwat soortgelijke koffer in zijn zegelschild. In de houtverwerkende sector waren rond die tijd 160 timmerlieden te Brugge werkzaam (2). Een andere belangwekkende aangelegenheid in verband met deze rubriek is het aanbrengen van uitzonderlijk figuratief beeldhouwwerk. De ruwbouw van de koffer kon vooraf en eventueel gedeeltelijk of geheel serieel tot stand gekomen zijn en later kon het afzonderlijk beeldhouwd frontpaneel als dit afgewerkt was tijdens het ineenvoegen van de onderdelen daarbij geïntegreerd worden. Zie ook daarvoor rubriek 3 aangaande de afmetingen voor koffers door het Ambacht voorgeschreven. Courante voorstellingen bijvoorbeeld op de kisten in verband met Sint Joris en de draak, tweegevechten en dergelijke (3) kwamen zeker frequent voor en werden veelvuldig vlot en handig beeldhouwd. Enkele voor-

beelden daarvan zijn bewaard en in de bestaande bibliografie aangehaald.

a. de algemene compositie

Een buitengewone narratieve uitbeelding zoals die van de *Chest of Courtrai*, met 80 personen en 9 paarden in 7 taferele die samen een lengte van ongeveer 4 meter bereiken (4) vereiste vanzelfsprekend een speciale voorbereiding. De artistieke compositie van het frontpaneel werd hiervoor in de hoogte opgesplitst in vier horizontale zones of registers. Deze registers worden behalve voor het zesde tafereel, namelijk het gebeuren aan de ingang van het kasteel van Kortrijk, in hoogte niet overschreden. De vier registers zelf vertonen in het houtsnijwerk ongeveer dezelfde hoogte (circa 0.174 m of 7 duim). De uitbeeldingen of minstens de grote lijnen werden vermoedelijk voorbereid op papier met een loden stift en via doorprikken van dit papier overgebracht, zo niet direct getekend en nadien gegrift of ingesneden in het effen houtoppervlak. Dat er eerst een voorbereidende algemene compositie tot stand gekomen is wordt bewezen door volgende feiten. Het tweede register met de taferele 3 en 4 stemt onderaan niet overeen met de voeg tussen de twee horizontale planken waaruit het frontpaneel is opgebouwd. Het geheel helt van rechts

naar links tot circa nul. Dat bij het ontstaan van de volledige compositie van de sculptuur, een algemene tekening op papier voor de *Chest* gemaakt kan zijn wordt door enkele argumenten gesteund. Dit argument is van chronologische aard in het zich ontrollend verhaal en de consecutieve taferele. Het betreft het verloop in de tijd van de afgebeelde historische taferele. Dit is bijvoorbeeld het geval met de 'Brugse Metten' of 'Goede Vrijdag', die helemaal rechts op het bovenste register voorkomen. Dit terwijl deze historische gebeurtenis al de andere op de kist afgebeelde in de tijd voorafgaat. Een tweede argument brengt ons het 'nemen van de buit' (tafereel VII), dat eveneens helemaal rechts in het onderste register is beeldhouwd. Het verloop te Kortrijk eindigt niet met de buitmaking of plundering maar gaat door met de langdurige belegering van het Kasteel van Kortrijk na 11 Juli 1302, op voorafgaand tafereel VI. De ingesloten proberen tevergeefs uit te breken en geven zich pas een tijd na de veldslag van 11 juli over. Opmerkelijk is ook dat het kasteel van Kortrijk groot afgebeeld wordt en de hoogte inneemt van twee registers. Deze tekening van het kasteel met zijn omvangrijke oppervlakte betekent een emfase op het eind van het epos in het geheel van de vier registers (5).

b. modellen & patronen

Dat modellen en patronen voor bepaalde onderdelen konden aangewend worden in de plastische kunsten is in de Middeleeuwen in Vlaanderen (6) bekend uit geschreven documenten en zeldzame bewaarde schetsen - zowel in de plastische als de toegepaste kunsten. Voor de compositie van bepaalde delen van de taferele van de *Chest*, bijvoorbeeld dravende paarden, bewijst het huidig onderzoek dat gebruik kon gemaakt worden van patronen of van een naar modellen tekenende hand. Deze modellen werden soms ook in spiegelbeeld aangewend. Dit is het geval voor de paarden van tafereel II, die van Gwij van Namen en Willem van Gullik (7). Het paard van het tafereel III stemt in zijn tracé grotendeels eveneens overeen met dit van tafereel II, maar dan in spiegelbeeld (8). Halen wij hier ook nog even aan dat de grafiek van voormelde paarden de graveerkunst evoceert die voorkomt op bepaalde ridderzegels uit die tijd, onder meer die uit 1310 van Robrecht van Bethune, Graaf van Vlaanderen (9) en andere. Sommige details van de taferele verraden geoefende handen waarvan de kunst en de techniek ook in latere tijden blijven voortleven. Dit is het geval onder meer met de uitbeelding van het karakteristiek maliënnwerk aan de hoofden van de krijgers. De uitvoering van dit

Voorstelling halsberg (links Röntgenfoto Chest, rechts detailfoto Sint-Joriskoffer, leper)
(verzameling auteur)

Gelaat van de gesneuvelde graaf van Artois (links detailfoto Chest, rechts Röntgenfotovergroting).
(verzameling auteur)

Detail gewelfsleutel Damme, 13de eeuw (links), zelfde lijnspeel figuurtje Breughel (rechts).
(verzameling auteur)

Toren met kantelen: detailfoto Chest (links), detail wandtapijt Atrecht circa 1400 (rechts).
(verzameling auteur)

snijswerk met typische gutsbeitels doet eveneens denken aan het soortgelijk procédé aanwezig op grafplaten uit die tijd in de Zuidelijke Nederlanden en omgeving (10).

Deze laatste vaststelling roept het typisch fenomeen op dat in de Middeleeuwen bestond en waarbij kunstenaars aan opdrachten van zeer verschillende aard werkzaam waren. Aldus kon een beeldhouwer ook zegelsnijder zijn (1323) (11). Andere waren kunstschilder en houtsnijder tegelijkertijd (12). Dit was het geval met Walter van Durham, die schilderde en een zetel beeldhouwde in 1299 (13). Een ander geval is Villard de Honnecourt (nabij Kamerijk) die ons niet alleen ontwerpen voor architectuur maar ook van mobiliair naliet (14). Niet ieder designer uit de tijd van de Gulden-sporenslag beschikte over (wat wij vandaag weten) de voorraad modellen van Gerard David te Brugge (1519-1520). Van Ambrosius Benson had David twee koffers staan met allerlei "schetsen of patronen". Sommige behoorden Ambrosius toe maar waren afkomstig van Adriaan Isenbrant. Nog andere waren geleend van Albert (Cornelis). Benson eiste zijn koffers terug. Maar David hield ze in onderpand zolang de schuld van Ambrosius niet was aangezuiverd (15).

c. enkele motieven.

Onder de motieven die voorkomen op de *Chest*

of *Courtrai* beschouwen wij er enkele van dichterbij.

1. paarden en ruiters. Hoger in deze rubriek hadden wij het reeds over de karakteristieke ruiters en hun dravende paarden. Wij brachten deze in relatie met de *sigilografie* rond de tijd van de Gulden-sporenslag en de specifieke ontwikkeling van deze graveerkunst in het graafschap Vlaanderen en omliggende gebieden (16) (zie illustraties).

2. halsberg en maliën. Typisch voor de figuratie op de *Chest* is het groot aantal Vlaamse krijgers uitgerust met een halsberg en ook andere beschermingen over het lichaam zoals arm- en beenstukken en handschoenen met maliënwerk. Technisch wordt dit net van ijzersmeedwerk met in elkaar gehechte ringetjes uitgebeeld met wisselende steken van de gutsbeitel in het hout (zie illustratie) (17).

3. achtergrond met helmen.

In tafereel II komt een achtergrond voor die een compacte rij grote helmen voorstelt. Hiermede wordt de komst van nog een groot aantal bijkomende ridders te paard opgeroepen. Dit motief is met enkele zeer rake lijnen gesneden in het hout, zonder veel reliëf. Zuiver grafisch zijn dergelijke details verwant met de miniatuur en de paneelschilderkunst waarvan voorbeelden voorhanden zijn die reeds dateren van de 14de en de 15de eeuw (18). Deze techniek is

beeldhouwkundig verwant met de achtergronden van de Trajanuszuil te Rome van de jaren 110-113, wat een 'klassieke' beeldhouwersopleidingstraditie in Vlaanderen doet veronderstellen.

4. torenspits boven de kantelen.

In het tafereel helemaal rechts bovenaan staat dit motief als een soort huid boven een beeld. Deze sterk vereenvoudigde vormgeving van een toren is ook typisch voor ander figuratief beeldhouwwerk op houten koffers uit de 14de eeuw en 15de eeuw (19). Hetzelfde motief komt eveneens voor in de Vlaamse legwerkkunst uit die tijd, als een soort symbool voor krijg-bouwkunst.

5. profielen menselijke gezichten.

Vooraf enkele profielen van mannen met een baard trekken de aandacht tussen de zeer talrijke baarde-lozen. Het betreft hier bij voorbeeld in tafereel VII die het slagveld voorstelt, de twee horizontaal liggende gesneuvelden. In de profielen van het gezicht verloopt de vrij zware neus in één rechte lijn in het platte voorhoofd (20).

Dergelijke hoofden kennen wij ook in het houten beeldhouwwerk uit de 13de eeuw, met de grote apostelen-beelden en de gewelf-sleutels in de oude kerk te Damme (West Vlaanderen).

Voormelde motieven 1, 2, 3 en 4 zijn typisch voor het houtsnijwerk van Vlaamse gotische

koffers en deze onder invloed daarvan ontstaan. Maar er bestaan ook nog andere Vlaamse motieven die niet voorkomen op de koffer van de Gulden-sporenslag onder meer de Vlaamse trapgevel en de zogenaamde Giotto-boom (21).

d. de technische en artistieke kwaliteit

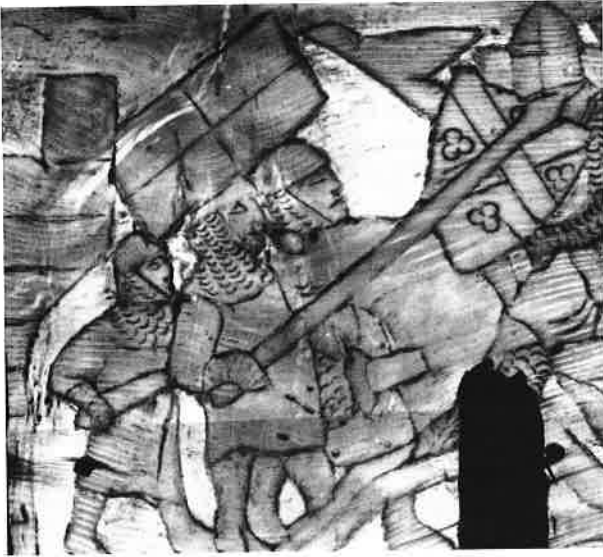
Men kan deze rubriek van ontwerp naar snijwerk niet afsluiten zonder aandacht voor de verbluffende resultaten verkregen aangaande de *Chest of Courtrai* met de uitvergroting van de details uit de Röntgenfilm. Deze methode werd sinds 1958 door ons ontwikkeld en toegepast in ons laboratorium voor meubel en kunstnijverheid aan de U.G. (22). Details van de originele grafische afzonderlijke figuren, rake lijnen, aarzelingen, hernemingen bij het inkerven in het hout, veranderingen in de compositie, worden op deze wijze zeer goed zichtbaar. Wat de *Chest* betreft, stellen wij vast dat de algemene lijnen van de compositie zeer vlot werden geschetst, daar waar de huidige toestand van het beeldhouwwerk met het blote oog dit weinig of niet laat raden. Samen met prof. dr. barones M. Fredericq-Lilar, dr. J-P. De Bruyne en dr. R. Heughebaert hebben wij gezocht naar de artistieke en technische kwaliteit van de afgebeelde tafereelen. Dank zij deze vergrotingen uit de Röntgenfilm zijn naar onze mening hier

vier trends te onderscheiden:

1. een voorname trend die de hoge artistieke en technische kwaliteit evoceert van het werk van de beste zegelsnijders rond circa 1300, waarvan sommigen direct graveerden in edelmetaal (23). De beste van deze kunstenaars waren actief in het oude graafschap Vlaanderen. Voorbeelden van hun artistieke en technische vaardigheid zijn de aanruk-kende ridders te paard gelijkend aan deze in de tafereelen II en III. Een andere motief dat aanleunt bij de beste graveerkunst op bronzen grafplaten is dit van de biddende Vlaamse krijger, met gevouwen handen in tafereel IV. Het ingetogen gevoel van deze Bruggeling juist vóór de gevaarlijke strijd wordt waardig weergegeven met sobere halen van de beitels (24).
2. een realistische anekdotische trend. Deze trend met een zeker zin voor humor komt volgens ons voor als een onverwachte en vroege voorbode van de kunst van een Breughel (25). Tot deze strekking behoort volgens ons in tafereel V, de trits met de drie Vlaamse strijders. De kleine magere gestalte, de iets grotere dikke en de reus vormen deze realistische anekdotische groep. Tot dezelfde strekking valt volgens ons ook te rekenen, in tafereel VI, de vensteropening in het kasteel met de dame die de halsberg van een soldaat draagt, (een soort Jeanne

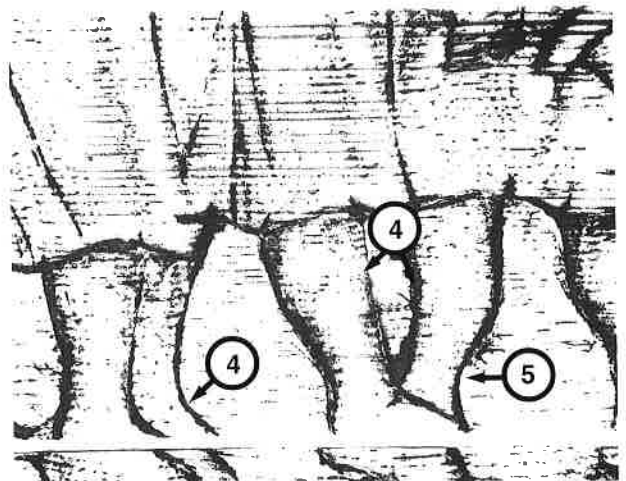
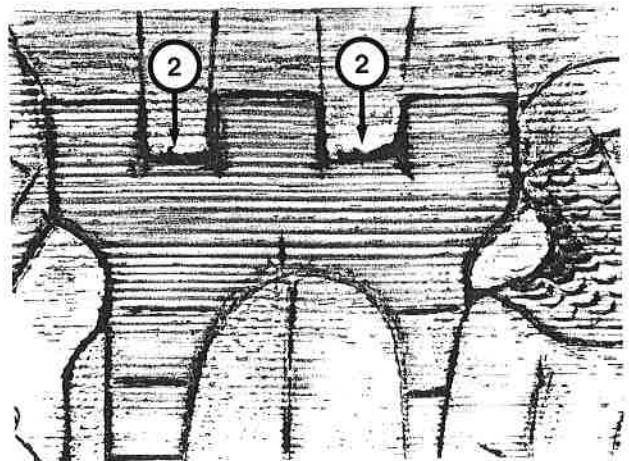
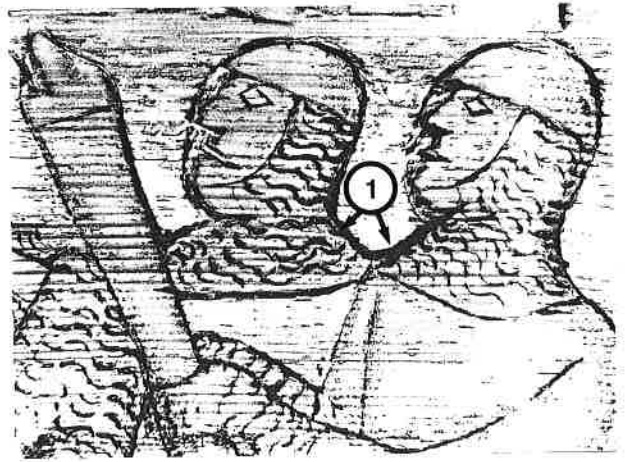
d'Arc) en waarvan haar lange haarvlecht tot op de schouder neervalt. Dit gebeurt op het ogenblik dat een ridder te paard probeert door de omsingeling van het kasteel te breken, wat hem belet wordt door leperlingen in volle krijgsuitrusting. Tot dezelfde trend kunnen volgens ons op bepaalde halfverheven houten gewelfsleutels uit de 13de eeuw in de kerk te Damme, de figuren van Vlaamse soldaten gerekend worden (26) (zie illustratie).

3. een realistisch-expressionistische trend. Verbazend, zeer sterk en ruw, brutaal zelfs door zijn directe creatie met scherpe, doch gevoelige insnijdingen in het hout, doet deze trend denken aan de expressionistische richting van de 20ste eeuw met schitterende momenten van onder andere Vlamingen en Duitsers onder meer een Fritz Vandenberghe, Constant Permeke, Max Beckman en andere. Vooral in de prentkunst doet de houtsnede maar ook de grafiek van deze moderne richting ons daaraan denken (Masereel). In de *Chest of Courtrai* valt onder deze kunst richting volgens ons het gehele wrede tafereel VI met de plundering van het slagveld te Kortrijk op 12 Juli 1302. Hier is de gelijkenis met de expressionistische houtsnede in de veel latere tijd opvallend zoals A.L.J. Van de Walle deze typeert in zijn *Vademecum voor de identificatie van de techniek van de Kunst-*

Uitvergroete Röntgenfoto's openen de deuren naar een nieuwe kunsthistorische wereld: detail met driemanschap (tafereel V) op achtergrond met loodwitdekking (boven), voorstelling met onthoofding (tafereel III) (onder), idem.
(verzameling auteur)

Uitvergroete Röntgenfoto's met aanduiding drie plaatsen waar stalen werden genomen voor de ontleding van de polychromie (rechts).
(verzameling auteur)

gravures (27). De techniek bestaat er in dat in het harde en weerstand biedende eiken langshout de nerven eerst vlak werden gemaakt. Nadien met een scherp mes werden de omtreklijnen gesneden. Zeer spaarzaam bewerkte men nadien in de overblijvende verhe-

venheden het hout tot een heel laag relief opduikt. De bijna wilde kappen met de houtsnijwerktuigen zijn hier de gelijke geworden van wat met de blinkende wapens in werkelijkheid gebeurde tijdens de slag op de Groeningekouter.
4. een volkskundige

trend
Er is ten slotte nog een vierde trend op te merken. Deze is artistiek en technisch volgens ons verwant met de prentkunst en het beeldwerk in hout in de volkskunde. Daar waar in de drie vorige trends een hoge artistieke en technische kwaliteit opvalt is deze

laatste pretentieloos, natuurlijk primitief en aandoenlijk. Door een minder gekunstelde, maar toch veelzeggende gestalte zoals deze op de *Chest* in tafereel I, namelijk het beeld dat pronkt op een verhoog, wordt deze trend hiermee vertegenwoordigd. Met deze summiere

schets, rond vier technische en artistieke trends, komt het ons voor dat de *Chest of Courtrai* niet langer kan uitgeschakeld worden in de Vlaamse kunstgeschiedenis, en dat zich ook aanknopingspunten aanbieden met andere takken in de beeldende kunsten. In de volgende rubriek, betrekken wij daarom de polychromie bij dit houtsnijwerk.

RUBRIEK 7

De polychromie van de koffer

De veelkleurige beschildering van gotische meubelen wordt - meer dan men tegenwoordig algemeen denkt en zelfs veelvuldig - aangetroffen in de Zuidelijke Nederlanden en in West-Europa (1). Dit komt onder andere naar voren uit gelijktijdige teksten: daar is bijvoorbeeld sprake van goud, rood, blauw, groen en zo verder (2). In ons land zijn goede voorbeelden bewaard gebleven, onder meer te leper de Sint-Joris koffer in de kathedraal, en te Luik het beeldhouwwerk van een gotische kast in het museum Curtius (3). Prof. J. Hoste en prof. L. Moens vonden in 1988 duidelijke navijsbare sporen van polychromie op de *Chest of Courtrai* (onder meer bij de tafereelen III en IV) (4). Deze vaststellingen gebeurden in het laboratorium voor Analytische Chemie van de U.G. door massa-spectrometrie en door neutronen activeringsanalyse. De precieze plaats waar deze wetenschappelijke specialisten goud

aantreffen wijst op een vergulde achtergrond met figuren op de voorgrond in tafereel III. De door hen aangetroffen sporen van zilver duiden mogelijks op het gebruik ervan als kleur voor sommige wapenuitrustingen (5). Of ook kan zilver bovendien gediend hebben als ondergrond voor het vergulden van sommige delen (6).

Wij publiceren hier voor het eerst de resultaten en de notities van dit onderzoek met aanduiding van de juiste plaats waar de monsters genomen werden. Het staal 1 achter de figuren in het midden van tafereel III wijst op een gouden achtergrond (7).

Het staal 2 genomen in de meerloenen of open ruimte tussen de opgaande kantelen van de bekroning van de burcht voorgesteld op de grens tussen tafereel III en tafereel IV (8).

Het staal 3 herkomstig van links naast de burcht - vermeld bij het staal 2 - duidt mogelijk op zilver, een plastische suggestie van de kasteelgracht (9). Het staal 4 komt uit tafereel III en is gelokaliseerd aan de rand van de benen en de voeten van de oprukkende Brugse krijgers. Het staal 4, net als reeds het staal 2, wijst op een groot percentage goud (10).

Aangaande het gebruik van bladgoud voor het opluisteren van meubelen te Brugge is er een belangrijke historische tekst voorhanden. Deze reflecteert een burgerlijk karakter.

In 1379/80: "*Acheté chez Gilles de Man, clerc, V feuilles d'or battu employées aux armoires qui se trouvent au Ghiselhuus comme pour dorer la corniche des dites armoires et les ogives, chaque cent d'or III sol gros*" (11).

Dit betekent dat er door de stad bij Gilles de Man, klerk, vijf bladen gehamerd goud werden aangekocht. Zij werden gebruikt voor de kasten die zich bevinden in het Ghiselhuus voor het vergulden van de kroonlijst van gezegde kasten en ook voor de spitsbogen.

De rekeningen van Etienne de la Fontaine, zilversmid van de Franse koning Jan de Goede, vermelden het vergulden en schilderen van zetels voor de koning, de kroonprins, de hertog van Orleans, de graaf van Anjou en anderen (12).

Ook voor de aanwezigheid van rood op de *Chest of Courtrai* zijn er aanduidingen. Een rode kleur kon passen bij bepaalde details van de kledij mogelijks voor de leperlingen aan het Kasteel van Kortrijk in tafereel VII (13). R.H. Marijnissen stelde de aanwezigheid vast van veel loodmenie op het beeldhouwwerk. Hij vond deze pigmenten echter verdacht en duidde deze aan als indicatief voor een 19de-eeuwse vervalsing. In het K.I.K., waar dit ambtelijk onderzoek onder zijn directie werd uitgevoerd (14) is naar verluidt hierover geen verslag aanwezig, evenmin een dossier of document aangaande

de analyse van dit pigment, de juiste plaats waar de stalen werden genomen of ook niets over zijn onderzoeken destijds van de *Chest of Courtrai*. Inmiddels blijkt ook uit recent gepubliceerd laboratoriumonderzoek (onder meer in 1986) dat verschillende variaties van rood afkomstig van loodmenie een algemeen voorkomend middeleeuws pigment zijn (15).

Als vergelijkingsmateriaal inzake originele polychromie kunnen wij deze aanhalen van de gelijktijdige monumentale apostelbeelden te Damme (oude zeehaven van Brugge) (16). Eén beeld bijvoorbeeld is aan de binnenkant van de mantel blauwgrijs en aan de buitenkant rood beschilderd. Van het baldakijn is de binnen-boog rood met een gouden boordje vooraan, het dak is groen, de hogels goud en rood.

Deze nieuwe vaststellingen in de polychromie veranderen grondig het algemeen beeld dat wij ons kunnen vormen van het primair uitzicht van het afgewerkt en opgeluisterd beeldhouwwerk van de *Chest of Courtrai*. Reeds de Sint-Joriskoffer te leper geeft ons hierover een zeer mooi polychroom voorbeeld. In andere gevallen was goud op houtsnijwerk in Vlaanderen totaal overwegend op alle andere kleuren zodat deze laatste nog nauwelijks worden opgemerkt. De polychromie zelf kon in die tijd uitgevoerd

Een lange traditie van houtsnijwerk:

1. koffer van Terracina vermoedelijk 8ste eeuw, Langobardisch.

(Rome, Museo di Palazzo Venezia)

2. Sint-Joriskoffer van leper uit de 14de eeuw.

(Kathedraal, leper)

3. tweede voorbeeld van Sint-Joriskoffer uit de 14de eeuw.

(Museum Gruuthuse Brugge)

4. 15de-eeuwse koffer met afbeelding van een riddersteekspel

(Harty Church, Isle of Sheppey)

5. Midden 15de-eeuwse koffer van Boughton-Monchelsea.

(Christie's Catalogue 1999)

worden door een bekend en voornamelijk kunstschilder. Een ietwat later voorbeeld hiervan (1393 - 1399) is dat van de kunstschilder Melchior Broederlam voor het houten Kruisigingsaltaar bewaard te Dijon (Frankrijk) (17). Zelfs van Jan van Eyck is geweten dat hij in 1434 - 1435 heeft gewerkt aan de polychromie van de baldakijnen van het Stadhuis te Brugge (18). Deze rubriek over polychromie zou hier afgesloten zijn, ware het niet dat wij hebben kunnen beschikken over de Röntgenfilm op ware grootte (circa 0.90 m x 0.70 m) van de *Chest*, bewaard in het Museum te Kortrijk. Wij hebben deze op een grondige manier kunnen bestuderen dankzij de medewerking van ere-conservator ir. A. Pauwels. Zijn foto-opnames werden door hem gescand en onderdelen daarvan nadien nogmaals door ons aanmerkelijk uitvergroot. Uit deze gedetailleerde documenten (waarvan wij er hier een aantal publiceren) komt opmerkelijk naar voor dat alle figuren en rekwisieten voor een effen achtergrond afgebeeld staan. Het betreft hier een typische deklaag die de X-stralen niet doorlaat. Er zijn op deze plaatsen evenmin nerven van het hout zichtbaar, tenzij voornoemde achtergrond licht beschadigd is (19). Deze grondlaag bevat doorgaans loodwit, dat

de capaciteit heeft X-stralen tegen te houden. Het is precies op één van deze achtergronden in tafereel III dat prof. H. J. Hoste, duidelijke sporen heeft aangetroffen van loodwit en goud (20). Vandaar dat er kan afgeleid worden dat niet alleen dit tafereel III oorspronkelijk van een vergulde achtergrond voorzien was, maar dat ook al de andere tafereelen van de *Chest of Courtrai* op een dergelijke manier afgewerkt waren. Immers ook al de andere tafereelen van de vier registers vertonen een soortgelijke voldoend bewaarde achtergrond die Röntgenstralen niet of weinig doorlaat (zie foto onder meer tafereel IV de anekdotische trits). Bij deze rubriek over polychromie dient in fine nog opgemerkt worden dat de vrij ruwe afwerking van het oppervlak van het beeldsnijwerk van de *Chest of Courtrai* mogelijk haar oorsprong kan vinden in het feit dat er nog een vrij dikke grondlaag voorzien was voor de kleurrijke afwerking. Alles samengenomen lijkt het ons dat er voldoende bewijzen voorhanden zijn in verband met de aanwezigheid van polychromie op het beeldhouwwerk van de *Chest of Courtrai*. De vaststellingen van het laboratorium van prof. Hoste en prof. Moens en ook van de uitvergrotingen van de Röntgenopnamen bevestigen elkaar. Verder onderzoek kan volgens ons uitwijzen

wat er met de gehele polychromie oorspronkelijk gepland was en of dit niet al te haastig en wel in optima forma werd uitgevoerd.

RUBRIEK 8 Enkele meubel- historische aspecten

In de huidige stand van de geschiedenis van het meubel in Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen neemt de *Chest* een bijzondere plaats in op constructief gebied. Typologisch gaat de evolutie van de zware *monoxylon* of één-boom naar een lichte skeletconstructie. De één-boom of koffer gehouwen uit één enkele boomstam gaat terug naar onze prehistorie maar blijft nog in gebruik gedurende gans de Middeleeuwen (1). Ook de raam- en paneelbouw bestond reeds vóór de Middeleeuwen in de Zuidelijke Nederlanden (2). Een van de tussentypes gekarakteriseerd door zware hoekstijlen in de langsricting met daar midden in een opvulling met dikke horizontale planken - waartoe ook de *Chest of Courtrai* behoort - stamt eveneens uit de oudheid en was gepast voor koffers met een bepaalde omvang en niet onaanzienlijke inhoud (3). Bij een kleiner en lichter type zijn de voor- en de achterzijde aan de zijkanen bevestigd. Men noemt deze gewone plankenkoffers. In deze kunst-historische rubriek is het ook van belang er op te wijzen dat eveneens het beeldhouwwerk op het front van het meubeltype met

zware hoekstijlen geen innovatie voor de *Chest* betekent (4). Dat de *Chest* gemaakt is in Vlaanderen ligt voor de hand. De exacte kennis van de afgebeelde gebeurtenissen, de heraldiek en de kentekens van de stedelijke ambachten en van de Brugse timmerlieden in het bijzonder getuigen daarvan. Het grootste deel van de referenties naar geïmporteerde kisten in Engeland wijst naar deze uit Vlaanderen herkomstig: de '*coffres de Flandre*' in franse bronnen en de '*Flemish chest*' in engelse testamenten en inventarissen. Een voorbeeld daaruit: 1351 "... a large *Flemish chest for keeping books* ...". In Latijnse teksten luidt het: "*de opere Flaundrensi*" (5). De hoeveelheid Vlaamse meubelen die in Engeland geïmporteerd werden gedurende de tweede helft van de 15de eeuw was zo enorm dat de Londense Gilde van Koffermakers een verzoekschrift richtte aan koning Richard III om aan deze import een einde te stellen. Dit gebeurde dan ook op straf van boete, maar bleef dode letter. De '*ready wrought*' Vlaamse meubelen bleven verder binnenkomen in dat land (6). Over Vlaamse koffers met beeldhouwwerk lichten ons talrijke teksten in, daterend uit de 14de en 15de eeuw. Aldus: "*Mine hute ghesnedene couffer*" anno 1375 (Van Mackline, Gent) (7).

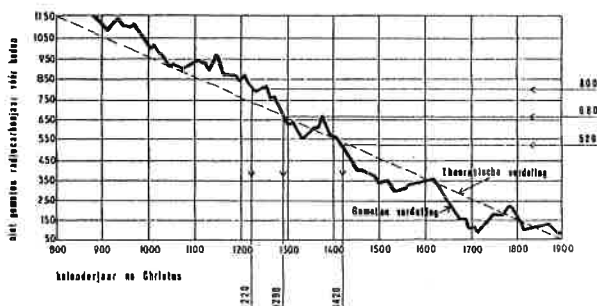
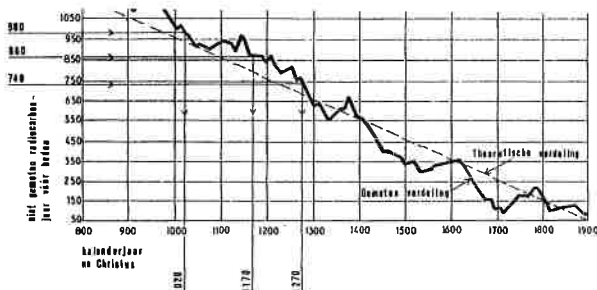
De *Chest* behoort immers tot een geheel van verwante bewaarde koffers hetzij van Vlaamse herkomst, hetzij onder Vlaamse invloed ontstaan. Vermelden wij hier onder de twee voorbeelden gekend te leper waarvan één bewaard in de kathedraal en de andere in oorlogsomstandigheden uit het hospitaal aldaar verdwenen (8). Merkwaardig bij deze voorbeelden is dat niet alleen het frontpaneel van beeldhouwwerk is voorzien maar ook de hoekstijlen aan de voorkant (9). Dergelijke stijlen met bovenaan een pinakel worden 'tabernakel' genoemd in contemporaine teksten. Een dergelijke piramidale bekroning wordt vermeld te Dowaa in 1367 over de koffer van Aillaume d' Auberchicour een burger van deze stad afkomstig uit de omgeving. Daar luidt het "*une huge, le plus grand entaillé d' ymages et de tabernacles peinturée de vermeille...*" (een koffer, de grootste met gesneden beelden en tabernakels geschilderd met verguldsel op zilver ...) (10). Te Brugge in het Gruuthuse Museum is er een koffer voorhanden met hoekstijlen en tabernakels, met houtsnijwerk in het frontpaneel, verwant aan de twee leperse voorbeelden (11). Tot dezelfde categorie behoren in Engeland nog een aantal exemplaren (12). Onlangs werd nog te South Kensington een

kist geveld van hetzelfde type, de *Boughton-Monchelsea Chest*, die ook wat de constructie en de afwerking aangaat ten nauwste verwant is met de voorbeelden uit leper en Brugge (13). Halen wij hier nog even aan dat andere daarmee verwante gotische meubelen zich veraf bevinden, volgens ons in Portugal (14).

De stilistische verwantschap inzake dat voor Vlaanderen kenmerkend beeldhouwwerk steunt onder meer op volgende motieven: a) typische bomen met een afgeknotte tak; b) trapgevels; c) of ook nog spitsdaken met een gekanteelde borstwering; d) terwijl er eveneens gelijkenissen zijn in de voorstelling van strijdende ruiters met

wapenschilden. Het zou tenslotte verwonderlijk zijn mochten de Vlaamse gewesten zoals we reeds opmerkten, inzake meubelkunst ten achter gebleven zijn te opzichte van het overige West-Europa tijdens de Middeleeuwen. Er worden hier immers hoogtepunten bereikt in de wereldgeschiedenis van de plastische kunsten, met de schilderkunst, de beeldhouwkunst en de wandtapijtkunst. Een voorbeeld van een prachtige verwezenlijking van een klein middeleeuws koffertje uit de oude graafschap Vlaanderen beschrijft volgende originele tekst: anno 483: "*Ung petit coffre de boys, plat, ouvert à la coustume de Flandres, de la grandeur d'un pyé et demy de long, fort ouvert et menuysé et marché d'os et d'vyvere, ouquel coffre à plusieurs liètes tout autour, tenans oud. Coffre, ouquel coffre est trouvé une broesse d'embre en laquelle tient ung mirouer et ung lapin de benjoyn et des oysellez de Chippre en une petite boueste de boys*" (15). Dit betekent: een kleine, platte, houten koffer, naar Vlaamse traditie, anderhalve voet lang. Deze is zeer goed van versiering en van schrijnwerk, ingelegd met been en ivoor. In de binnenruimte bevinden zich onder meer een borstel in amber en een spiegel. Verder treffen wij er een klein konijn aan in benzoëhout (dit is een aromatisch hout uit India, gebruikt tijdens

de Middeleeuwen in de parfumerie en de geneeskunde). De inhoud van de kist wordt vervolledigd met een *Oiselet de Chypre*. Daarmee wordt een groot aantal kleine vogeltjes bedoeld. Deze zijn geboetseerd uit gomhars en hol binnenin. Men kan de huid van deze sierlijke recipiënten breken teneinde de daarin bevatte reukwaren te bereiken (in latere tijden vinden wij teksten die ons leren dat ook parfum een geschenk kan zijn van een koning aan een koning, thans in 1528). In deze Vlaamse luxekist wordt de inhoud voltooid met een kleine houten doos uit een niet nader vermelde houtsoort. In ander Franse bronnen uit de tijd noemt men dit soort recipient *madre*. Zij zijn vervaardigd uit ahorn of nog uit beukenhout (16). Dit voornamelijk materiaal vertoont aders (of is gemarmerd) en is bovendien gevlekt en gespikkeld. Een geschreven document uit 1351 leert ons dat een Vlaming Jehan Pentin, bedrijvig te Parijs instaat voor dergelijk werk (17). Dikwijls worden de bovenranden en de voet van dergelijk waardevolle voorwerpen door zilver of goud afgewerkt (18). Er werd een begin gemaakt met dendrochronologische testen binnen de groep van deze koffers met figuratieve gebeeldhouwde frontpanelen en hoekstijlen. Hieraan maakte dr. I. Teyers zich recentelijk verdienstelijk.

28 *Uit bovenstaande grafieken en onderstaande tabel kan worden afgeleid dat de gecombineerde dendrochronologie en C14-methode voor het hout van het paneel van de Chest een datum van rond 1280 vooropstellen. Het staat in elk geval vast dat het hout onmogelijk te dateren kan zijn van de 16de tot de 19de eeuw.* (E. Goedleven, M&L, mei-juni 1987)

DATERING					
plank	ring	Door de C 14-methode			door dendrochronologie
		- 2 standaard deviatie	gemiddeld	+ 2 standaard deviatie	
bovenste	oudste	1.000	1.170 ± 60	1.270	970
	jongste	1.220	1.280 ± 70	1.420	1.243
onderste	oudste	niet gemeten			983
	jongste	niet gemeten			1.261

Dendrochronologie is de wetenschappelijke datering van hout op grond van de analyse van de groei van de jaarringen (19).

Bedoelde groep koffers wordt algemeen gedateerd tussen circa 1380 - 1450.

Als oorspronkelijk uit Vlaanderen wordt het beeldhouwwerk beschouwd dat meer aansprekend is. In Engeland vervaardigd de meer statische en minder vloeiende composities (bijvoorbeeld in het Victoria Albert Museum, het 'Walpole paneel'; Museum of Londen, het 'Chancer paneel') (20). In het tijdschema circa 1380 - 1450 algemeen naar voor geschoven voor de gehele groep koffers met figuratief snijwerk, komt de *Chest of Courtrai* thans met zijn datering 1302 er als de oudste uit. Deze koffer bevat alle artistieke en constructieve elementen waarvan de verdere evolutie in de tijd kan nagegaan worden binnen deze groep eikenhouten meubelen. Dit zal kunnen zodra een juiste labodatering over deze groep voltooid is.

RUBRIEK 9

De datering

De datering is de basis voor elk wetenschappelijk betoog in verband met de *Chest of Courtrai*. Deze rubriek behandelt de volgende punten:

- de datering van de planken die deel uitmaken van de primaire fase van de kist
- het verouderingsproces van de opper-

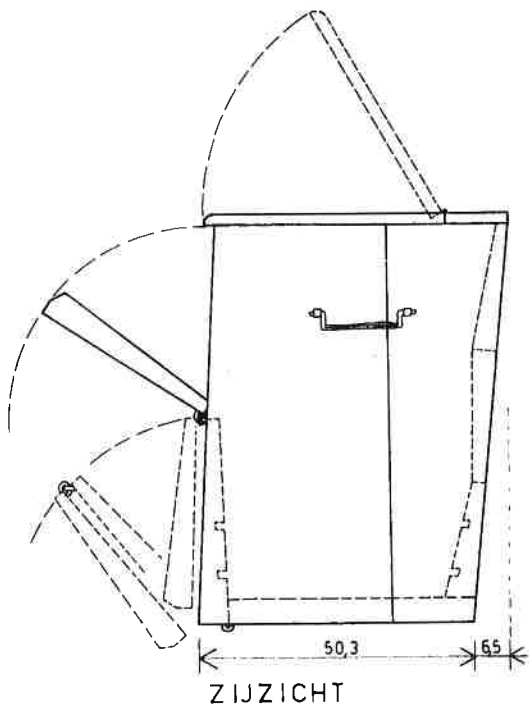
vlakte van het gebeeldhouwde paneel
c. de diverse bevestigingen van de punten a en b.

a. datering van de planken

Het dendrochronologisch onderzoek van J. M. Fletcher in 1978 en de C14-proef van E.T. Hall werd in 1987 door hemzelf aldus geëvalueerd (1):
"Toen de kist in 1977 naar Oxford was teruggekeerd was van de tentoonstelling te Kortrijk, werd ze door J.M. Fletcher in het *Research Laboratory for Archaeology and the History of Art* onderzocht met de dendrochronologische methode, een techniek die hij vele jaren aangevend had voor het dateren van middeleeuwse schilderijen op paneel. Vroeger al had hij kisten onderzocht in Westminster Abbey (1977), wat hem toeliet een referentiecurve op te stellen die de periode in kwestie omvat. De volledig op punt gestelde techniek van dendrochronologie is gebaseerd op de verschillen in de jaarlijkse groeimaat van bomen, die weerspiegelt zijn in de groeipatronen van bomen en de dikte van de groeiringen. Eenvoudige meettechnieken onder vergroting, laten toe de opeenvolging in kaart te brengen van de ringbreedte van een staal van ongekende ouderdom en ze te vergelijken met de beschikbare referentiecurven, in dit geval samengesteld op basis van de kisten van Westminster

en één gemaakt voor Midden-Duitsland (Huber & Giertz-Siebenlist 1969). Geen enkel staal zal er perfect in passen. De graad van overeenkomst kan statistisch worden vastgesteld met de aangenomen waarde 'W' (voor details zie Ecksten et. Al. 1970) die de waarschijnlijkheid aangeeft van een volledige overeenstemming. Een perfecte overeenstemming zou een 'W' waarde geven van 100%, maar zelden wordt een waarde van meer dan 70% overschreden. De twee planken waaruit de *Chest* is samengesteld, werden in gereedheid gebracht in april 1978. Opmetingen gebeurden door dr. J.M. Fletcher en F.S. Walker (Fletcher & Tapper 1984)".
"De bovenste plank (274 ringen) werd gedateerd tussen 970 en 1243 en de onderste plank (234 ringen) tussen 983 en 1216. De 'W' waarde bedroeg 65,5 %: een hoge graad van overeenkomst. De jongste ringen (het dichtst bij de schors) zouden bovenaan de bovenste plank en aan de onderkant van de onderste plank liggen. Rekening houdend met het spinhout zou gesteld kunnen worden dat de boom **waarschijnlijk gekapt werd omstreeks 1250**. De datum van de laatste groeiring in de plank geeft natuurlijk niet de datum aan waarop de sculptuur werd gemaakt. Niet alleen moet het onbruikbare spinhout worden weggesneden; ook moet de

boom een tijdlang 'blijven liggen' vooraleer hij bewerkt kan worden. De kisten van Westminster tonen aan dat er normaal een tijdverschil is van vijftig jaar of meer tussen de datum van de jongste ring en de datum van de bewerking van het hout. Aldus mogen we aannemen dat de originele kist gebeeldhouwd werd kort na de Guldensporenslag. Spijts de nauwe overeenkomst tussen de groeiringen van de kist en die van de vermelde referentiecurven in het algemeen, en spijts de zeer goede overeenkomst voor sommige sleuteljaren, werden van andere sleuteljaren geen sporen teruggevonden".
"In Oxford bestond er wetenschappelijk weinig twijfel over het resultaat. Toch leek het aangewezen een andere techniek toe te passen om de deugdelijkheid van het resultaat na te gaan. Tot voor kort was de C14-methode ongeschikt voor de datering van museumstukken uit organisch materiaal, omdat een onaanvaardbare hoeveelheid materiaal als staal vereist was (ongeveer 10 gram). **Met de ontwikkeling en het recente routinegebruik van de nieuwe AMS-methode (accelerator-based mass spectrometer, Hall 1980)** volstaat een staal dat duizendmaal kleiner is (10 milligram). Hierdoor zijn in belangrijke mate nieuwe mogelijkheden ontstaan voor dateringen met de radiokoolstof-methode.

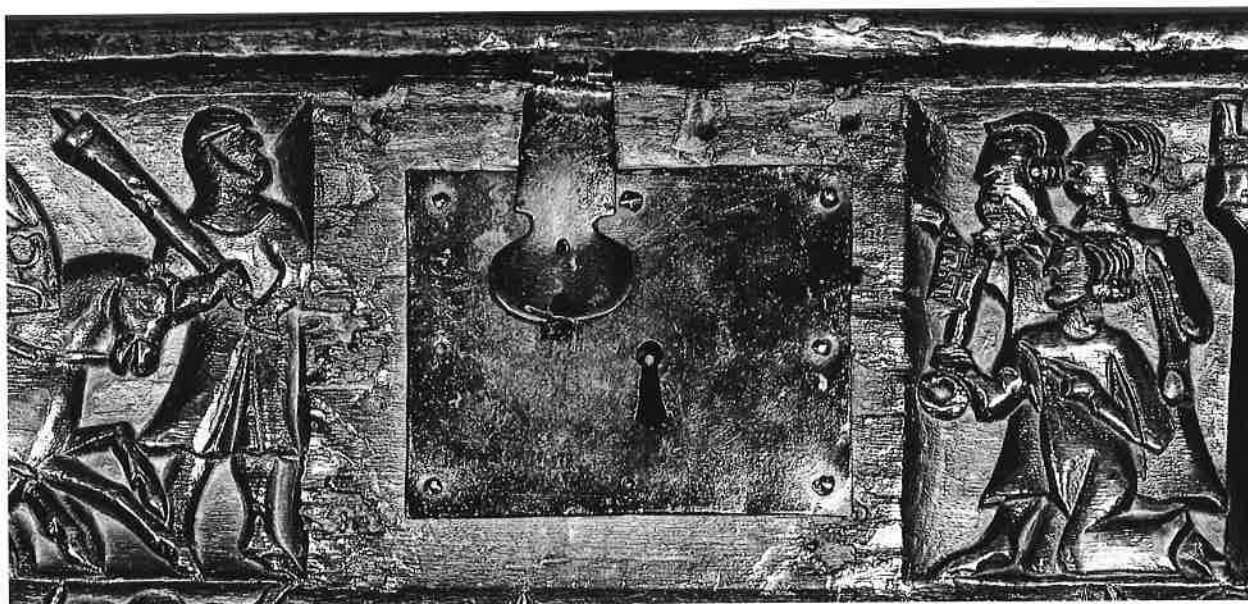
De kist van *New College* werd dan ook zonder noemenswaardige beschadiging gedateerd met deze nieuwe methode. Kleine boringen (2 mm doorsnede) werden gemaakt in de bovenste van de twee planken tot in de diepste weefsel van het hout. De ene boring werd genomen dicht bij de oudste ring, de andere bij de jongste ring. Zij werden door middel van de

AMS-methode uitgevoerd in Oxford in oktober 1985". En hij besluit: "De dendrochronologie en de radiokoolstofmethode leveren twee totaal onafhankelijke mogelijkheden om het hout van de kist te dateren. De jongste ring, gedateerd door de AMS-radiokoolstofmethode, valt binnen de grenzen van 2 standaard deviaties van de datum voor

In de 17de eeuw is de Chest of Courtrai (links) aangepast aan pastorale noden - zie de kist op gravure van Breughel (*Prudentia*, detail) (rechts). Merk het gebruik, het identieke handvat en de afmetingen op!
(verzameling auteur)

Sterk symbolische waarde van de figuren rond het originele slot van de Chest of Courtrai. Links waakt een krijger met goedendag, rechts wordt ootmoedig de sleutel overhandigd.
(verzameling auteur)

dendrochronologie, in 1243. Volgens de AMS-radiokoolstofmethode blijkt de oudste ring enkele jaren later te dateren te zijn dan verwacht.

De globale overeenstemming is uitstekend, zodat er geen twijfel kan bestaan dat de planken van het voorpaneel van de kist begin 14de eeuw zijn vervaardigd. Ze kunnen onmogelijk 19de-eeuws zijn“.

Tot hier E.T. Hall.

b. datering van het beeldhouwwerk
(het verouderingsproces van het oppervlak)

De dendrochronologische (reeds vanaf 1978) en de C14 onderzoeken zoals wij al zagen in rubriek 1 en juist hierboven, laten niet alleen geen twijfel meer over de authenticiteit van het **primair houten gedeelte van het frontpaneel** maar geven tevens een datum aan voor het vellen van de boom enige tijd voor 1302 (2). Hoger vermeldden we reeds dat het verouderingsverschijnsel van de oppervlakte van het houtsnijwerk door ons bestudeerd het verloop van een normaal proces vertoont (3). Het is inderdaad zo dat er geen enkel spoor aanwezig is van enige mechanische of andere ingreep die een artificieel verouderingsproces zou teweeg gebracht hebben. Het uitzicht van de nerven en de harde spiegels in het langshout waarop het beeldhouwwerk van de

Chest of Courtrai is uitgevoerd, is vergelijkbaar met de oppervlakte van andere verwante gedateerde koffers. Dit is het geval met de *Boughton-Monchelsea Chest*, recentelijk dendrochronologisch gedateerd circa 1435-1460 (4) (zie foto's).

Maar het lijkt ons dat bij de *Chest of Courtrai* het proces normaal verder heeft ingegrepen. Hetgeen kan verklaard worden door de hogere ouderdom.

c. diverse confirmaties inzake de datering

Diverse wetenschappelijke iconografische analyses van details van de afbeeldingen, en ook de heraldiek en zo meer, verwijzen eveneens naar de datum aangehaald in rubriek 3 (5). Hieraan kunnen we nog ons nieuw onderzoek toevoegen, namelijk de grafische voorstelling van de paarden op de Vlaamse *sigilografie* tussen 1290 en 1320. Men stelt hiermee een evolutie vast die gepaard gaat met het type dat voorkomt op de *Chest of Courtrai* en daar een bepaald artistiek hoogtepunt bereikt. Daartoe vergelijkte men de paarden op volgende ridderzegels die door de bijbehorende documenten gedateerd worden (6): 1267 - Roger van Montagne, 1291 - Willem van Doornik, 1292 - Willem van Fiennes, 1295 - Geraard V van Zottegem, 1302 - Arnaud van Oudenarde, 1303 - Rogier van Rijssel, 1310 - Robrecht van

Bethune, 1323 - Eustaas van Terwaan. Welnu, de grafische voorstelling van de paarden in tafereel II en III stemmen overeen met deze van het door bijbehorende documenten gedateerde sigitografische vergelijkingsmateriaal van circa 1302.

Wij menen verder nog dat de inhoud van de tafereelen met de uitbeelding van de historische feiten nog een precisering van de datum *post quem* toelaten. Het laatste afgebeeld feit gaat niet terug tot 11 juli maar wel na 12 juli 1302 (tafereel VI) met de buitname op het slagveld. Deze laatste datum als *terminus post quem* stemt overeen met de belegering van het kasteel van Kortrijk, waarvan wij weten dat die toen nog niet beëindigd was (7). Een andere bevestiging van de spoed waarmee na de slag het houtsnijwerk is verwezenlijkt ligt volgens ons in het verwerken van hout met kwasten. Een dergelijk materiaal is niet geëigend voor houtsnijwerk. Hout behoort onder meer tot de waardevolle materialen waarop in Brugge in die tijd beslag werd gelegd. Inderdaad, naast wol, wijn, koren, zalm, munten, koffers, zilverwerk, juwelen, klederen met bont werd ook hout opgevorderd (8). De datum 12 juli 1302 betekent dus volgens ons een *terminus post quem*. Als nu verder uitgekeken wordt naar een *terminus ante quem*, dan dient ge-

zocht te worden naar een datum waarop de zegeroes van de overwinning in het Groeningeveld zou gelauterd zijn. Als uiterste datum komt 22 maart 1303 tot 20 mei 1303 ons in dit betoog **voorlopig** geëigend voor (9). De politieke actualiteit van het gepresenteerde verhaal is dan zeker grotendeels voorbijgestreefd. Tussen de hier naar voor gebrachte voorlopige data als *terminus post quem* en *terminus ante quem* kan dan nog een nauwer tijdsbestek ingesloten worden dat kan afgeleid worden uit de gebruiksfunctionele bestemming en de geadresseerde van de koffer. Hierover meer in de drie eerstvolgende rubrieken 10, 11 en 12.

RUBRIEK 10 De bestemming

Vooreerst dient vastgesteld dat het bezit van een koffer geen uitzondering is tijdens deze periode van de Middeleeuwen. In 1380 in het kasteel te Cornillon bevinden zich 74 kisten (1). Terwijl in 1404 er 154 koffers aanwezig zijn in één enkele kamer van de hertogin van Bourgondië (2). Bij Brugse poorters in die tijd staan kisten in de betrokken inboedelinventarissen in meervoudsvorm aangeduid (3).

In de stad Deventer (Nederlandse Provincie Overijssel) wordt het wapentuig van de burger in zijn harnaskist thuis bewaard. Bij de weduwe van de overleden Deriek Buevynck

wordt in 1486 het volgende genotuleerd. Oktober 1486 : "Item in die kamer die harnysskist dair inne was enen halven kreeft, een yseren hoet, I par wapenhansen, enen platten krage, enen schilt, III sweerde, II armepypen" (4)

In de tentoonstellings-catalogus 'Thuis in de late Middeleeuwen, Het Nederlandse burger-interieur 1400 - 1535' (5), geeft men op bladzijde 37 een tabel met de soorten en aantallen meubelen, aangetroffen in 37 inventarissen van burgers uit Deventer en Zwolle die zijn opgesteld tussen 1455 en 1505 : er komen 67 zetels voor, 196 stoelen, 8 prekestoelen, 16 boedemen (waarschijnlijk een tonstoel), 86 sittens, 31 banken, 1 voetbank, 511 stoelkussens, 44 tresoren, 7 spinden, 13 kasten, 116 kisten, 20 kantoren, 1 scapprolken en 9 schemen.

Dit is een mathematische gemiddelde van 116 kisten : $37 = 3.135$ of iets meer dan drie kisten per burger. Dat een type koffer van houtsnijwerk voorzien, alsook met tabernakels, en gepolychromeerd, kan toebehoren aan een burger zagen wij reeds in 1367 te Dowaa in vorige rubriek (6).

In 1321 - 1322 werden te Brugge in beslag genomen koffers verkocht (speciale rekening 1321-1322: Stadsarchief, f° 1 r°): "Van Roege(re) van Coudebroec, van ere cleenre scrine die vercocht was:

13 s. 4 d.; van .j. scrine met .ij. loken 11 s.; van .j. andre scrine 20 s.; van .j. scrine, van .j. lyske ende van .j. banke 24 s. 5 d.

f° 2 r°: Jan vanden Poele: .j. scrine 6 s. 8 d.; .j. scipscrine 16 s. 8 d.

f° 2 v°: Jan Scinkel: .i. clenene genevoyschen scrink(en) 6 s. 8 d.; .i. scipscrine 11 s. 1 d. (NB deze kisten hebben een waarde tussen circa 6 s. en 20 s.).

Wat nu de bestemming aangaat kunnen wij daarvoor wijzen naar P. Eames (7). Deze auteur onderscheidt naar gelang hun bestemming in het geheel van de middeleeuwse koffers acht belangrijkste soorten: 1. reiskoffers; 2. voor het bergen van munten; 3. voor zilveren tafelgerei en persoonlijke juwelen; 4. voor textiel; 5. voor klederen; 6. voor geschreven documenten; 7. voor boeken; 8. voor kaarsen; 9. voor graan en brood; 10. voor varia waaronder deze voor zadels en harnassen alsook wapentuig (8).

De gereconstrueerde bergruimte van de *Chest of Courtrai*, zoals wij die thans kennen uit onze rubriek 3, 4 en 5, lijkt ons voor wat een geraamde mogelijke inhoud van de vier geheime compartimenten betreft gelet op de afmetingen van elk geëigend voor soort 2 (munten) alsook voor soort 6, documenten. Bij deze bestemd voor munten behoren ook in de teksten vermelde zakken in canvas voor

het bergen van dit geld (9). Eveneens voor soort 6, koffers voor documenten, is er plaats in de geheime ruimte van de *Chest*, alhoewel deze ook dikwijls volgens historische gegevens in zakken worden getransporteerd (10). Voor soort 3 (zilver- en tafelgerei) zijn de *safe-lockets* van de *Chest* minder geschikt wegens de geringe beschikbare hoogte namelijk maximum 8 cm. Voor juwelen wordt dikwijls een speciale kist vervaardigd, een *coffre aus joiaux* bij voorbeeld. Tenzij zilveren tafellepels, goud en zilver, ringen en brochen in één enkele kist ondergebracht zijn (11) samen met kleren. Bij het zoeken naar de functie van een koffer vermelden wij hier dat volgens tegenwoordig beschikbare syntheses, de dikwijls aan de buitenkant aangebrachte versiering zoals wapenschilden en merktekens en nummers in inventarissen verwijzen naar de eigenaar (12). Maar er zijn eveneens koffers met figuratieve afbeeldingen, deze laatste in verband met de primaire gebruiksfunctie (13). Dit is vanzelfsprekend (14).

Met deze *count-down* in verband met de voornaamste mogelijkheden voor de primaire functie komen wij thans aan de belangrijke vraag over de bedoeling van de afbeeldingen aan de buitenkant van de *Chest of Courtrai* ten opzichte van de gebruiksfunctie. Daar wordt volgens ons een

duidelijke allusie gemaakt op de daden en de zege van de Vlamingen, geallieerden van Engeland tegen de gezamenlijke vijand Frankrijk (15). Het historisch verloop van de gebeeldhouwde voorstellingen eindigt (tafereel VII) zoals reeds gezien met de buitname op het slagveld te Kortrijk. Onder de doden wordt volgens ons kennelijk het accent gelegd op de voornaamste gesneuvelde Franse tegenstrever en legeraanvoerder, de gehate Robrecht van Artois (16). Dit alles houdt in dat de bestelling van de kist noch een Franse, noch een Engelse (er is immers geen enkele allusie op een Engelse interventie) maar een Vlaamse opdracht betekent. Geresumeerd kan hier gesteld worden dat de *Chest* een reportage rondom de slag in 1302 brengt maar dat deze sculpturen naar alle waarschijnlijkheid eveneens zinspelen op de inhoud die in relatie daarmee oorspronkelijk voorzien was. Dat de hoofdzaak van deze inhoud verborgen zat in de geheime vakken wordt bekrachtigd door de wijze waarop de koffer zelf bovenaan onopvallend de indruk gaf dat hij weinig sterk beveiligd wordt. Er is immers oorspronkelijk slechts één enkel slot aanwezig in het midden van het eerste register vooraan bovenop de koffer. Dit houdt tijdens de Middeleeuwen in dat hij normaal slechts toegankelijk is voor één enkele persoon, namelijk de sleutelhouder

(17). Van andere bewaarde koffers uit dezelfde periode en uit historische bronnen weten wij dat er tot elf sloten aangebracht zijn (18).

Het slot in het midden staat symbolisch tussen de taferelen I en II, met rechts de overhandiging van de sleutel van de stad Brugge, de machtige en rijk handelsmetropool, aan de nieuwe machthebbers. Links wordt het slot bewaakt door een krijger gewapend en pronkend met het geheven Vlaams wapen, de goedendag, waaraan in ruime mate de zege werd behaald op het slagveld te Kortrijk.

Dat een meubel of een koffer een geschenk kon zijn treffen wij herhaaldelijk aan in geschreven bronnen (19) van dit tijdperk. Wij vinden er giften door prinsen (20), aan een koning (21), door vaders aan kinderen (22), door echtgenoten (23) (24) en zo voort (25).

En last not least, dient hier gewezen op het feit dat bij het verdelen van oorlogsbuit, niet alleen medezegevierenden een deel bekwamen maar soms ook anderen bedacht werden met een geschenk. Dit gebeurde onder meer na de nederlaag van hertog Karel de Stoute bij Murten. Daar stuurden de Zwitserse eedgenoten naar hun vorstelijke gebuur in Tirol aanzienlijke stukken uit de buit waarop vier Latijnse hexameter gedicht werden (26):

Ductores belli divisa ex

*ordine praeda
Diga Sigismundo
Tirolensi munera
mittunt:*

*Digna ducis victi vexilla
ingentia septem,
Tum phaleras
vestesque argenti et
auri.*

Onder dit Zwitsers diplomatiek geschenk bevonden zich zeven zeer grote en betekenisvolle vaandels, sieraden en klederen in zilver en goud. Dat een dergelijke waardevolle inhoud als deel van de Zwitserse buit zeker zou passen bij de *Chest of Courtrai* lijkt aanvaardbaar. Het komt ons onvoorstelbaar voor dat een koffer zoals deze *Chest of Courtrai* helemaal ledig aan een belangrijk personage zou aangeboden worden en dat bovendien in de speciaal uitgedachte en unieke geheime vakken niets zou voorzien geweest zijn, is evenmin aan te nemen. Bij de geschenken in die periode kunnen wij hier relateren dat eveneens minder aanzienlijke personen in sommige omstandigheden op deze wijze begunstigd werden. Zo bijvoorbeeld schonk Pieter de Coninck kleren en geld aan de boden van Gent (27) die naar Brugge gekomen waren met een geschreven en mondelinge boodschap voor bondgenootschap met de opstandelingen. In verband met de *Chest of Courtrai* wensen wij hier op te merken dat bij een benadering over de oorspronkelijke inhoud ervan ook rekening dient gehouden met de

geadresseerde. Daarover meer in de volgende rubriek.

RUBRIEK 11

De geadresseerde

Deze rubriek omvat drie onderdelen, bij het zoeken naar de geadresseerde van de *Chest of Courtrai* namelijk a. de relatie met de vindplaats; b. de familiale relaties; c. de internationale relaties.

a. De relatie met de vindplaats

Zoals reeds aangehaald kocht in december 1905 het *New College* van Oxford bij zijn pachter William Harris te Stanton St. John (Oxfordshire), een houten kist waarvan de voorkant oude afbeeldingen vertoonde (1). Deze werden na verloop van tijd geïdentificeerd onder meer door de Engelse historicus Ch. Oman, identificatie aanvaard door de Belgische historicus H. Pirenne en nadien door talrijke anderen als handelend over de slag van de Gulden Sporen (2). Te Stanton St. John pachtte de familie van William Harris sinds vele jaren een hoeve van *New College* Oxford (3) Deze familie bezat de kist volgens orale overleveringen al meer dan zestig jaar (4). Het was toen onbekend hoe deze kist in haar bezit gekomen was (5). Laten wij nu even nagaan wat wij over deze lokaliteit kunnen aanhalen. Stanton St. John (Oxfordshire) is een parochie en een gemeente gelegen op 4

mijl ten Noordoosten van de stad Oxford (6). In 1951 telde de bevolking er 440 (7) en in 1965 nog 397 inwoners (8).

Een gehucht van Stanton St. John, Woodperry genoemd, een derde van de grootte van Stanton, maar met een eigen Romaanse kerk, werd door brand volledig vernield in de 15de eeuw (9).

De *Manor farm* of voornaamste hofstede van de feodale residentie (te Stanton) bestaat nog en dateert uit de 14de tot 16de eeuw (10). Zij is gelegen nabij de St. John kerk (11) (zie liggingskaart). De bouwhistoricus N. Pesvner relateert dat er in de *Manor farm* tegenwoordig nog delen uit de lancetgotiek (12de eeuw) aanwezig zijn (12). Het huidig kerkgebouw gelegen in het centrum van het dorp gaat voor een deel terug tot de 12de en 13de eeuw. Zij heeft opvallend als patroonheilige St. John Baptist (13). Het komt ons voor dat deze kerk samen met het *Manorhouse* en de *Manor farm* de focus waren van het betreffend feodaal domein. Inderdaad de algemene morfologie van een typisch adellijk woon- en agrarisch bedrijvencomplex in West – Europa heeft zich in de loop van de 11de, 12de, 13de, en ook nog de 14de eeuw (14) ontwikkeld tot een geheel met drie dergelijke karakteristieke elementen: een woning al dan niet versterkt, een kerk en een

landbouwexploitatie. Van B. Gilmour verneemen wij dat het *Manor House* te Stanton St. John, gelegen ten zuiden naast voornoemde St. John kerk, archeologische aanduidingen bevat die opklimmen tot het begin van de 14de eeuw (15). Ook de domaniale hofstede, ten zuidoosten van het St. John oratorium gesitueerd, heeft meerdere elementen bewaard die verwijzen naar 1305. In de gebouwen van dit landbouwcomplex wordt niet alleen verwezen naar originele deuren en vensters maar ook naar een teruggevonden centrale stookplaats uit die tijd. Van het hout van bepaalde constructies werd door dendrochronologisch onderzoek de datum bepaald tussen 1299 – 1331. Sommige zware balken ‘reisden’ ook in de 13de eeuw. Over het dorp Stanton zelf, noteert de bekende *Victoria History of Oxfordshire* (16) “*The history of Stanton St. John has not been remarkable*”. Een dergelijke landelijke situatie, waar het leven traag evolueert doorheen de tijd, houdt ook in dat voorwerpen of delen ervan heel lang bewaard en in gebruik kunnen blijven. Dit is typisch voor de cultuur in dergelijke etnologische omstandigheden.

b. De relatie met familiale gegevens

In dit onderdeel van deze rubriek willen wij eerst handelen over de adellijke en nadien over de landelijke familie.

Het is de verdienste van B. Gilmour (17) voor het eerst een relatie te hebben gelegd tussen de familie St. John of Stanton St. John en de *Chest of Courtrai*. Indien wij dit verder instuderen en uitwerken vinden wij dat reeds in de 12de eeuw (vanaf 1149) namen gekend zijn uit de stamboom van de adellijke familie St. John te Stanton. Zij bezaten daar volgens geschreven documenten een feodaal domein met een kerk (18). In de 13de eeuw hield een John of St. John *inter alia* het domein van Stanton ten tijde van zijn dood uit hoofde van de koning. In de latere stamboom van deze adellijke familie zijn voor ons volgende namen bijzonder belang. John of St. John (die wij in dit kort bestek ‘senior’ zullen noemen) was lid van de Koninklijke Raad die in Palestina aan prins Edward de boodschap bracht van het overlijden van diens vader koning Hendrik VIII en hem meteen in kennis stelde van hun proclamatie tot de opvolger op de troon (19). In 1276 was hij een van de ‘magnaten’ van de *Consilio Regis*. Hij was ook één van de groten uit het Rijk die koning Edward I (mei 1286) (20) meenam op zijn verlengde tocht door Frankrijk en Spanje (21).

Wij weten eveneens dat hij langdurig vocht in Frankrijk (1289), in Spanje en elders. Hij werd gevangen genomen door de Fransen in

1297. Na zijn terugkomst in 1297 werd hij in officiële dienst naar Vlaanderen gestuurd (22).

Men weet niet of het de vader of de zoon John of St. John was die gijzelaar geweest is voor de invrijheidstelling van de koning van Sicilië (23).

De vader stierf in 1302 vermoedelijk tussen 20 en 29 September (24). Zijn weduwe overleed in 1305 (25).

De vader had reeds schulden die in 1277 en 1278 door de *Exchequer* gedeeltelijk werden kwijtescholden voor zijn lovende diensten (26).

Nadat hij bevel gekregen had zich over te geven aan de Fransen, verkocht hij al de bezittingen die hij vergaard had en kwam terug naar Engeland (27).

In 1316 wordt aan John of St. John ‘junior’, voor “goede diensten en andere redenen” kwijteschelding verleend van de helft van de schulden van zijn vader en van hemzelf (28).

De lange connecties tussen de St. Johns en Stanton eindigen in 1354 door huwelijksomstandigheden (29).

In 1526 werden de feodale residentie en het domein overgedragen aan *New College* te Oxford in wiens handen het van toen af bleef (30).

Maar laat ons even terug komen naar Vlaanderen en zijn alliantie met Engeland. In 1297 kwam Edward I, koning van Engeland naar Gent. Daar sloeg hij twee zonen van de Graaf van Vlaanderen

tot ridder namelijk Gwij en Jan Dampierre (31). Gwij van Namen zou één van de grote leiders van de slag in 1302 worden.

Welke rol John of St. John gespeeld heeft vanaf zijn aanwezigheid in Gent in 1297, tot en met 1302, is ons momenteel niet bekend. Welke invloed en interventies als deze en naderhand andere hij aan het koninklijk hof in Engeland heeft gehad of waarvan kon verwacht worden dat die gunstig waren voor het graafschap Vlaanderen, ontsnapt ons momenteel.

Zijn zoon, John of St. John junior, wordt in teksten op dat moment *Johannes de Sancto Johanni juniori* genoemd. Hij was 28 jaar oud in oktober 1302 (32). Hij deed, samen met zijn vader, dienst gedurende de tweede tocht naar Gascogne (33) (streek aan de gelijknamige golf van de Atlantische Oceaan die grenst aan het Franse Aquitanie en noordelijk Spanje). Hij kreeg verder een missie in Vlaanderen in 1297 en vervolgens tegen de Schotten van 1299 tot 1328 (34). Hij overleed vóór april 1329 (35). Zijn weduwe ging op 22 Juni 1333 een nieuw huwelijk aan met Sir Reynold de Pavely (deze stierf in 1347).

Na deze aspecten over het adellijk geslacht te Stanton St. John tijdens de periode die ons aanbelangt, bekijken we nu even de toestand vanuit de optiek van de betrokken landbouwersfamilie.

Daar weten wij veel minder over. De bronnen zijn zeldzaam. Alles kan als volgt geresumeerd worden. De familie van William Harris bij wie in 1903 de *Chest* is teruggevonden gaat aldaar volgens het parochiale register terug tot 1667 (36). Dit is de periode waarvoor dendrochronologisch onderzoek van de dakspanten van de *Manor farm* een belangrijke bouwcampagne registreert: de uitbreiding van de hoeve met schuren en stallingen. Nadien komen wij met gegevens over deze familie in het midden van de 19de eeuw terecht. Wij weten, zoals reeds meegedeeld, uit een orale bron dat William Harris' familie de kist toen al namelijk 60 jaar bezat (37). Als wij de gegevens van het parochiale register volgen, opklimmend met de familie Harris tot het midden van de XVII de eeuw, dan sluiten wij daarmee aan op de chronologische archeologische bevindingen over de kist zelf. Volgens J. Geddes (38) dateert het ijzerwerk uit de secundaire fase van de *Chest of Courtrai* uit de 17de eeuw. Bij de analyse hierover wordt het volgende in het wetenschappelijk verslag genoteerd. "Most of the ironwork is very functional and cannot be dated by its style. However the hasp design with oval and tab was common around 1600. An exemple dated 1605 by an inscription is shown in the V&A photograph B2653 (and on undated

examples B2669 and B2597) Seventeenth century hasps of this type applied as repairs to medieval furniture are found on a chest from Graveney, Soke Kabermon and Climpng" (39).

"It appears that the lid ironwork, the lock and probably the lid itself are replacement of the seventeenth century. It is impossible to tell from the remaining ironwork when the original chest was dismantled and the present chest constructed, but obviously it must have been after circa 1302 when the front boards were carved and some time before the 17th century replacement" (40).

Terwijl E. T. Hall (1987) (*The Courtrai Chest & Reexamined, in Antiquity*) voorop stelt over de secundaire periode fase van de *Chest*: "In fact there are good reasons to believe that the chest itself was constructed in the 17th century using earlier front planks in its construction" (41).

De originele *Chest* is niet alleen door het vermeld ijzerwerk afgetakend. Ook de doorbraak in het hout en de twee lange horizontale barsten in het frontpaneel wijzen op een uiteenspatten van de houten kist. Dit gebeurde door een overmatige druk of belasting in de grote bovenruimte van de kist (cf. J. Kint). Hoe en waarom de resten van de koffer (voorpaneel en rug) mogelijk zijn overgegaan van de feodale residentie, waar

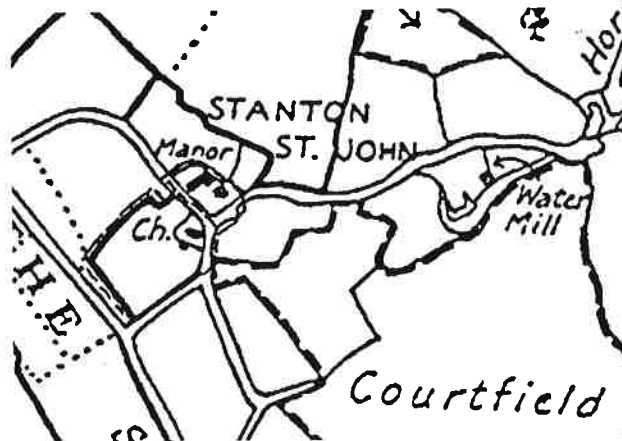
zij normaal thuishoorden, naar een landbouwuuitbating, weten wij niet. Daarover kunnen een aantal alternatieve mogelijkheden uitgedacht worden. Het essentiële daarbij blijft echter het conservatisme en de spaarzin, een algemene karakteristiek voor het platteland (42). De bewaarde originele fragmenten werden op een vrij ruwe wijze **zonder winkelhaak** samen gebracht tot een nieuw bruikbaar geheel. Toch was de technisch niet geschoolde her-samensteller klaarblijkelijk onder de indruk van het weinig gehavende deel van het beeldhouwwerk. Dit werd eigenlijk met eerbied behandeld om aldus bijna miraculeus tot ons te komen. Men kan zich de vraag stellen of de betrokken plattelandslieden daarbij geen inspiratie van lokale geschiedkundige aard gevonden hebben in de dichtbijge dorpskerk St. John te Stanton St. John. Daar bevindt zich inderdaad een toen al nogal rustiek gotisch beeldhouwwerk aan de zijwangen van de zitbanken in dit bedehuis. Daarover zegt A. Gardner (auteur van *Minor church Wood Sculpture*, London, 1958). "The most extraordinary collection of poppyheads can be found at Stanton St. John. The effect of this strange collection of heads must prove a disturbing and distracting feature to any congregation attempting to listen to the sermon!" (43).

Deze 'schietkraampoppen' dateren echter uit het begin van de 16de eeuw. Wij merken bij nader toezicht op dat twee van deze hoofden duidelijk een kroon dragen. Kan hiermede bij de parochianen een herinnering bijgehouden zijn aan de twee koninklijke kronen die de familie van John of Stanton bijzonder gediend hebben (de regering van Edward I gaat van 1272-1307, en van Edward II van 1307-1327)? Of konden deze twee kronen een allusie zijn op de macht die de koning Edward I had over Engeland maar ook nastreefde over Schotland, daarin flink bijgestaan door twee leden van de familie St. John of Stanton St. John? Wat er ook van weze, wij moeten hier concluderen dat klaarblijkelijk de *Chest of Courtrai* heel wat getrotseerd heeft om tot ons te komen. Anderzijds kan het veel eenvoudiger gegaan zijn. De landsheer of zijn familie kunnen ook de resten van een voorhen niet meer dienstig meubilair geschonken hebben aan één van de behulpzame pachters, onderhorigen of burenen. Bij de hypothese dat het *Manor house* (14de eeuw) verbouwd is tot *farm* (in de 17de eeuw. confer dendrochronologisch onderzoek) bleef de vergeten kist gewoon ter plaatse!

c. Bondgenoten, gevangenschap en diplomatie, Vlaanderen-Engeland 1294-1303
Wegens de economische positie van Vlaan-

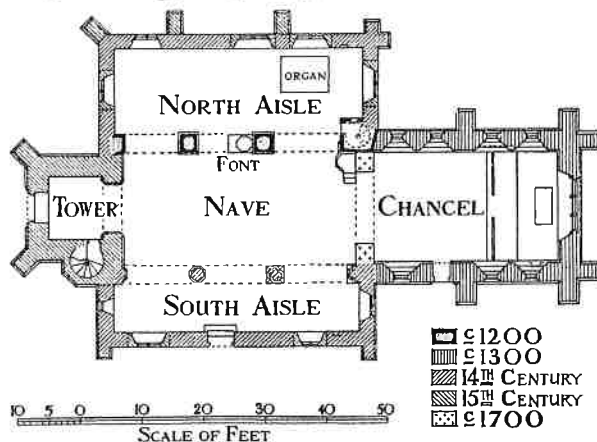
Situering van het domaniaal domein van St. John in het centrum van Stanton: Manor House, kerk en Manor Farm.

(verzameling auteur)

Plattegrond St. John Baptistkerk met rechts het rond 1300 belangrijk uitgebreid rechthoekig koor.

(verzameling auteur)

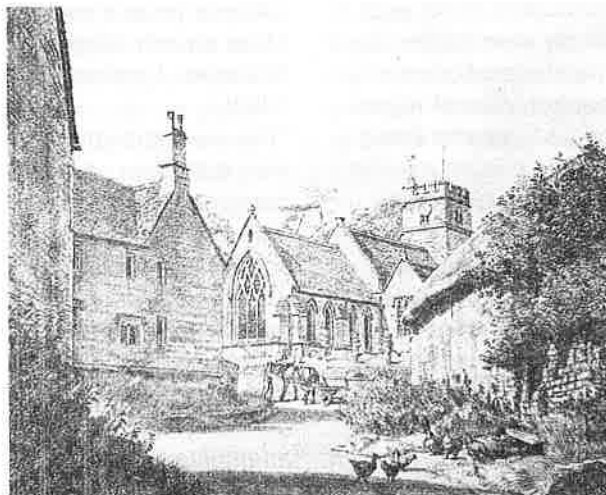
'Poppy heads' van gekroonde hoofden: gotisch beeldhouwwerk aan de zijwangen van de zitbanken in de dorpskerk van St. Jan Baptist in Stanton.

(verzameling auteur)

deren trachtte Filips IV de Schone, koning van Frankrijk zijn invloed over deze gewesten te vergroten. Gwij van Dampierre, Graaf van Vlaanderen ging steun zoeken bij de Engelse koning Edward I (44). Gwij verloofde zijn dochter Filippina met de Engelse kroonprins. Frankrijk kreeg haar in de gevangenis, waar ze overleed in 1304 (45) op twintigjarige leeftijd. In 1297 ontstond een openlijke strijd tussen Filips de Schone en Gwij van Dampierre (46). Inmiddels had Filips IV een oorlog uitgelokt met Edward I. Filips was Gascogne, dat ressorteerde onder Edward, binnen gevallen. Edward had de intentie Frankrijk aan te vallen via Vlaanderen. In 1297 kwam Edward I naar Gent (47). Zoals reeds eerder aangehaald, sloeg hij dan twee zonen van de Graaf van Vlaanderen Gwij en Jan van Dampierre tot ridder (48). Dit zijn feitelijk Gwij en Jan van Namen. Dit alles betekende een alliantie Vlaanderen-Engeland. Dat bij of rond het gebeuren te Gent in 1297 John of St. John senior en/of junior aanwezig zouden geweest zijn is bijna zeker. Vooral omdat zij als *Senechalk* van Gascogne en Aquitanië dichtbij het gebeuren in Edward's domain betrokken waren. Ze hebben in die tijd een officiële missie in Vlaanderen. Het kan ook zijn dat één van beiden bevriend werd met Jan en Gwij van Namen en aldus de kist

Pastorale evocatie met centraal de 13de-eeuwse kerk met rechthoekige koor-toevoeging (toren uit de 15de eeuw).

(verzameling auteur)

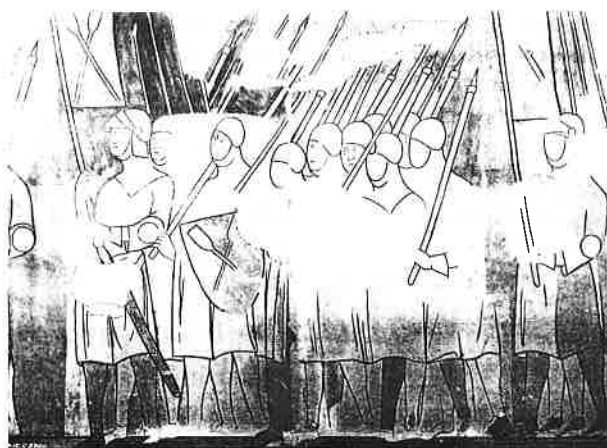
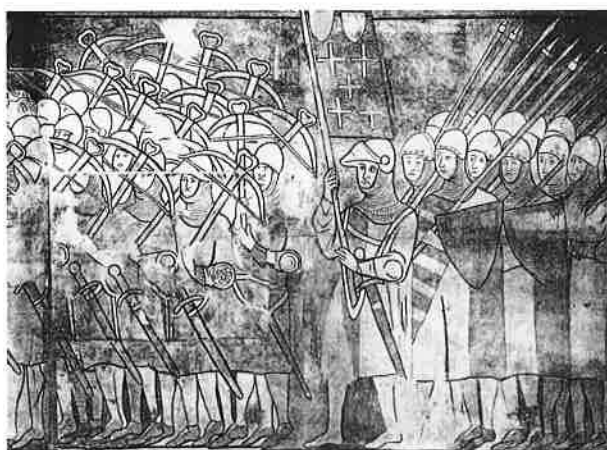
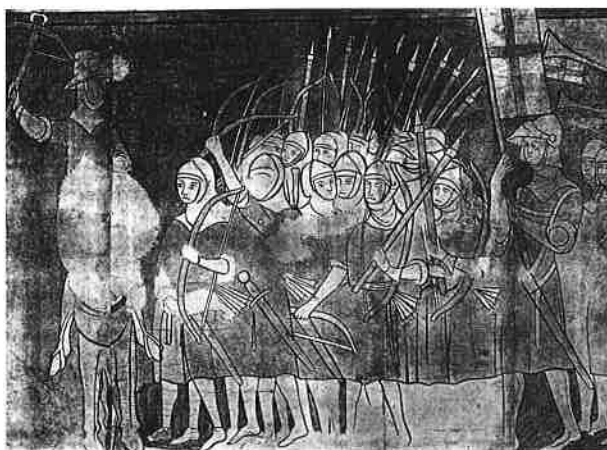

naar Stanton St. John zou gezonden zijn. Minstens kan hier gesteld worden dat de faam van de twee John of St. John als directe vertrouweling en raadgever van de Engelse koning, zal bekend geweest zijn na het verblijf te Gent in 1297. Zeker door diegenen die in 1302 een hoofdrol vervulden in de leiding van de Guldensporenslag (49). Anderhalve maand na de overwinning te Kortrijk, namelijk op 3 september 1302 trekt een Vlaams gezantschap naar Engeland onder leiding van Jan van Renesse, wat als volgt in de Brugse stedelijke rekeningen wordt ingeschreven: 1302, 3 september, Jan van Renesse
"sMaendaghens na uitganghende oust (3 sept) min here Boudene van Morenghem omne sine coste te varne in Ingheland 100 lb. Item bi Janne van Dronghine min here Janne Van Renesse omme tselve 100 lb. Item doe Woutren den Clerc met hem ghesemt" 30lb (deze reis kan ook later gebeurd zijn) (50). Deze eerste zending krijgt een vervolg in de aanvang van het jaar 1303. Hierna nemen wij de gedachtegang over van prof. dr. J.F. Verbruggen, uit: *Een diplomatieke zending naar Engeland* (51). "Begin 1303 dacht Jan van Namen aan de bondgenoot van zijn vader, koning Edward I van Engeland en hoopte hulp te krijgen in de lastige strijd voor het bestaan van het

graafschap Vlaanderen (52). Hij zond een gezant naar Edward I geleid door de ridders Geraard van Zottegem, burggraaf van Gent, Willem van Nevele, Alaart van Roebaais en Arnulf du Jardin. Deze waren vergezeld van een twintigtal klerken en poorters van de vijf goede steden van het graafschap. Hun doel was een bondgenootschap te sluiten met de koning van Engeland tegen de vorst van Frankrijk. De Stad Brugge zond als afgevaardigde Lauwers uten Broeke, een poorter, Willem Osteys, een lid van de raad, Willem Poitevin, een vleeshouwer, schepen in 1302, en Michiel Van Lo. Hannin de Graaf voorzag het schip van de gezanten met kruisbogen en geschut en voer zelf mee. Meester Geraard Ferlin, vroeger een klerk van graaf Gwij van Dampierre, schijnt ook deelgenomen te hebben aan de tocht. Jan Cricsteen van Mechelen en Jan van Lo van Ieper leenden geld aan de gezanten tijdens hun verblijf in Engeland. Hun reis dateert uit de tijd van de voorbereiding voor de heervaart naar Lessen, tijdens de *pointinghe* en het verzamelen van geld, van 27 februari tot 2 april 1303. Volgens de raad van de koning van Engeland vertoonde dit voorstel een groot gebrek aan maat en een zo grote onredelijkheid dat niemand daarmee kon akkoord gaan. Edward I, zijn zoon, de graven, de

baronnen, de gemeenschap en de macht van Engeland waren veel groter dan lieden van het graafschap Vlaanderen, zelf wanneer er daar een heer was die de volle macht had. Het scheen beledigend dat de Vlamingen durfden een bondgenootschap voorstellen tussen de koning en hen. Indien het graafschap Vlaanderen nog zo machtig was als vroeger, en de koning van Frankrijk in oorlog was met de koning van Engeland en de lieden van Vlaanderen, zouden de graaf en zijn graafschap veel van hun eigen middelen moeten inzetten om zo een bondgenootschap te verkrijgen. Jan van Namen vroeg dat de koning van Engeland, zijn zoon en hun lieden te hulp zouden komen van het land van Vlaanderen, en de koning van Frankrijk en diens bondgenoten zouden aanvallen ter zee en te land. Indien de koning van Frankrijk naar Vlaanderen kwam, zou de koning van Engeland verplicht zijn een leger te zenden naar Vlaanderen of Artesië. Indien de koning van Frankrijk of zijn lieden de koning van Engeland zouden aanvallen, werd er aangeboden dat Jan en Gwij van Namen en het land van Vlaanderen de koning van Frankrijk en zijn lieden zouden aanvallen in de grensstreek langs Vlaanderen. Op 22 maart 1303, drie dagen voor het antwoord van de koning van Engeland aan de gezanten van Jan van

Namen, zond Edward I zijn vertegenwoordigers Amedeus, graaf van Savoye, Otto van Grandson en Hendrik van Lacy, heer van Lincoln, naar Filips de Schone, koning van Frankrijk, om een definitieve vrede te sluiten. Op 20 mei kwam dit vredesverdrag tot stand. Beide koningen werden bovendien bondgenoten. Filips de Schone gaf het veroverde Aquitanië terug aan Edward I, die zo de vruchten plukte van de Vlaamse overwinning in 1302 en zijn vroegere Vlaamse bondgenoot nog meer in de steek liet, want hij sloot een bondgenootschap tegen het land dat hij als zwakker dan vroeger voorstelde. Op 8 april schreef de koning naar Jan van Namen en de volgende dag naar de schepenen van de vijf goede steden van Vlaanderen om hen te laten weten dat hij zijn antwoord gegeven had aan Geraard van Zottegem". Tot hier prof. dr. J.F. Verbruggen over de diplomatieke zending tussen 27 februari en 2 april 1303. Het overzicht van de data die in de twee laatste delen van deze rubriek voorkomen stemt tot nadenken in relatie met het probleem, de tocht over het kanaal van de *Chest of Courtrai*. Indien dit meubel niet afgewerkt en het transport naar Stanton St. John niet voltooid was tussen 12 juli 1302 en 20-30 september van hetzelfde jaar, dan kan het niet tijdens het leven van John of St.

Drie taferelen uit de optocht van de Gentse kruisbooggilde van Sint Joris en het korps van de witte kaproenen, afkomstig uit het verdwenen godshuis van Sint Jan en Sint Paul (de 'Leugemeete'), gedateerd kort na 1316. De gelijkenis met de taferelen van optrekkende Vlaamse milities op de *Chest of Courtrai* is opvallend (zie volgende pagina).

(verzameling auteur)

John (vader) aangekomen zijn. Deze is immers overleden vermoedelijk tussen 20 en 29 september 1302. In deze omstandigheid kan het dan in de handen geraakt zijn van John of St. John junior, of van de weduwe (die nog leeft in 1306) van de vader, of andere erfgenamen. Wij weten echter dat de zoon van 1299-1328 een missie had in Schotland.

Als wij om deze rubriek over bondgenootschap, gevangenschap en Vlaams-Engelse diplomatie tussen 1294-1303 af te sluiten nog even terug gaan naar de periode na 11 juli 1302, dan stellen wij vast dat deze wel geschikt overkomt voor een Vlaamse diplomatieke zending naar Engeland. Daardoor lijkt een indrukwekkende beeldhouwde, goud en kleurrijke reportage van de verwezenlijkingen op politiek en militair vlak in Vlaanderen wel geschikt. Het verhaal, uitgespreid over een lengte van circa 4 m, van de allerlaatste gebeurtenissen die besloten worden met de overwinning op het prachtigste en sterkste leger van het continent eveneens vijand van Engeland, past daar zeker bij. Dit betekent meteen de Engelse koning herinneren aan de nauwe leenherige banden met Vlaanderen en Guy en Jan van Namen aangegaan in 1297.

Maar als de kist ook een indrukwekkend signaal inhoudt voor de diplomatieke zending in het begin van 1303,

dan moest zij toen reeds zeker volledig afgewerkt en reisvaardig zijn. Hier kan dus ook een datum *ante quem* voor het tot stand brengen van de kist met haar geheime vakken in verscholen zitten.

RUBRIEK 12 **De opdrachtgever van een rijkelijk geschenk**

Wie kan de opdrachtgever geweest zijn voor de *Chest of Courtrai*? Er is om te beginnen in deze sculptuur zeer weinig afgebeeld met een religieuze inhoud. In tafereel III staat er een geestelijke die een Vlaamse strijder zegent vóór het begin van de veldslag. Het beeld in de nis in tafereel I is thans geïdentificeerd door J.F. Verbruggen als O.L.Vrouw in de nis van de Mariapoort te Brugge.

Laten wij dan even uitzien naar een mogelijk besteller langs de zijde van de strijdende partijen.

Dat het bevel tot het maken bezwaarlijk kon uitgaan van Franse zijde, lijdt geen twijfel. De nederlaag van de Franse aristocratische leiders van de slag in 1302, tegenover de massa voetvolk, *la pietaille* genoemd (van het populair Latijns *pedes, peditis* = de kleine ondergeschikte, te voet strijdende soldaten) (1), gevormd door ambachtslieden, was een geweldige vernedering (2). Op de lijst van de Franse gesneuvelden tellen wij de aanvoerder Robrecht van Artois, de beste Franse ridder en bevelhebber van zijn

tijd (3), verder de gouverneur van Vlaanderen Jacques du Châtillon, en de kanselier van Vlaanderen Pierre Flote (de eerste volgens ons zeker, de twee andere vermoedelijk ook uitgebeeld in Tafereel VII van de sculptuur). Artois was ook diegene die John of St. John gevangen genomen had in 1297 (4). Dat de last tot het vervaardigen van de koffer niet te danken is aan een bondgenootschap van Vlaanderen, een Engels initiatief dus, ligt eveneens voor de hand. Er figureert geen enkele allusie op enige interventie in het voorgestelde gebeuren uitgaande van over het Kanaal. Maar de Vlaamse strijders in het algemeen staan er overvloedig in verheerlijkt.

a. Afgebeelde Vlaamse personaliteiten

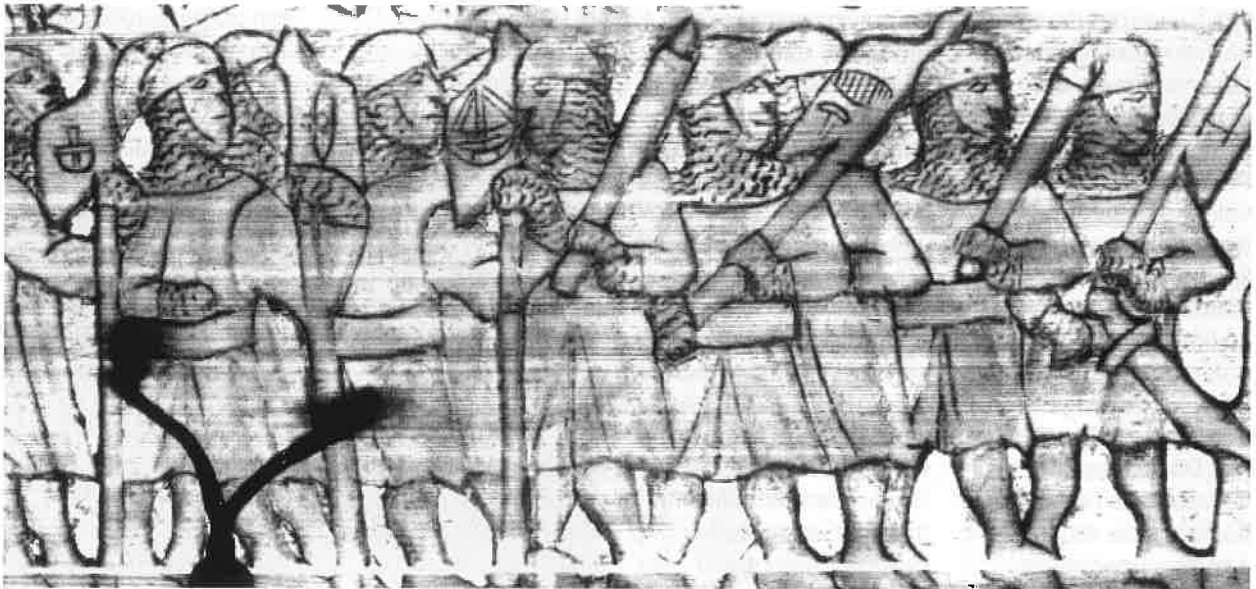
Indien wij de uitbeeldingen op de *Chest* verder analyseren ligt daar het accent op twee soorten Vlaamse figuren: de adel als volksmenners, en de ambachten. De relatie met de familie van Gwij van Dampierre, de graaf van Vlaanderen en van Namen, toen in Franse gevangenschap (5), is opvallend. Gwij van Namen en Willem van Gulik worden er tweemaal samen afgebeeld. Een eerste maal in tafereel II als aanrukkende ruiters gezeten op paarden met elk hun karakteristiek wapenschild (6). Een tweede maal wordt hun herinnering opgeroepen in tafereel V, beiden te voet, tijdens de strijd

op het Groeningeveld, de eerste met een lange lans, de tweede met een goedendag. De rij gemeentenaren die hen volgen, wordt gesloten met de banier van Pieter de Coninck (7). Deze laatste was een eenvoudige wever, maar ook een welsprekende volksleider die de macht genomen had over Brugge (vanaf de winter 1301-1302) (8). De ambachten waren meester in de stad Brugge. Pieter de Coninck verzamelde geld om geheel Vlaanderen te bevrijden (9). Herinneren wij er even aan dat Gwij van Namen de jongere zoon was uit het tweede huwelijk van Gwij van Dampierre (10). Willem van Gulik, een kleinzoon van Gwij van Dampierre, was ook een neef van Jan en Gwij van Namen (11). De hoger vermelde Pieter de Coninck, wever en Brugse volksleider, was in dienst van Jan van Namen (12). In het tafereel II treffen wij tussen Gwij van Namen en Willem van Gulik een ruiter aan. Deze is tegenwoordig geïdentificeerd als Hendrik van Lontzen (13), aangeesteld door Willem van Gulik tot maarschalk van de stad Brugge. De voornaamste onder de ruiters is ongetwijfeld Gwij van Namen waarvan wij niet alleen de uitzonderlijke rol tijdens de strijd op het Groeningeveld kennen (14). Ook in relatie met Engeland mag hierbij niet vergeten worden dat hij in 1297 ridder geslagen werd door de Engelse koning te Gent

(15). Tussen de Vlaamse adellijke machthebbers figureert Willem van Gulik op een bijzondere plaats in het frontpaneel. Willem had zijn broer verloren in 1297 te Veurne in een slag bij een nederlaag tegen Robrecht van Artois (16). Willem was een intellectueel. Hij genoot zijn vorming door de kerk. De latere proost van St. Servaas te Maastricht, aartsdiaken van de Grote Kerk te Luik, studeerde in 1300 aan de universiteit te Bologna, en aan het pauselijk hof voorzagen voor hem de functie van aartsbisshop van Keulen of Mainz (17). De universiteit van Bologna was één van de oudste en de vermaardste van Europa. Zij was reeds in de 12de en 13de eeuw het voornaamste centrum in burgerlijk en canoniek recht. Zij trok studenten aan uit gans Europa. Bologna en nabij gelegen steden waren ook een centrum met een bijzondere artistieke en picturale belangstelling (18). Het Brugse stadsbestuur zorgde bovendien zeer goed voor de ruwaard. Willem van Gulik ontving een tiental schone en zeer dure paarden, dat fijn uitgerust werd. De stad kocht voor hem en zijn gevolg banieren, pennoenen, schilden en wapenrokken. Willem en zijn gevolg werden volledig onderhouden door de stad die de ruwaard ook zilveren vaatwerk, lijnwaad, een slaapkamer en een tent kocht (19). Willem leidde een vorstelijk bestaan dat hij zeker

ten zeerste verkoos op zijn studentenleven te Bologna of zijn prebenden te Maastricht en te Luik (20). De aanwezigheid van een kleinzoon van de wettelijke graaf oefende een machtige invloed uit. Maar Willem van Gulik *“leefde als een prins en dit kostte ontzettend grote sommen gelds. Hij gaf het geld uit en verspilde rijkdommen zonder tellen, kwistig en onvoorzichtig, en zonder zich te bekommeren over de wijze waarop hij zich deze middelen aanschafte. Hij hield van zinnelijk genot en van warme baden in de stoven. Hij had echter de mooiste militaire hoedanigheden, zowel die van de gewone strijder als die van de aanvoerder: een voorbeeldige moed, onverschilligheid voor het gevaar, persoonlijke fierheid, enthousiasme en durf die al de eigenschappen nog verhoogden”*.

Een man zoals Willem van Gulik, de geleerde, kan naar onze mening bijgedragen hebben tot het vaststellen van de precieze inhoud van de plastische boodschap, de details maar ook mogelijks tot het pronkend initiatief zelf van de *Chest*. Zijn persoonlijke reizen kunnen daartoe een inspirerende bijdrage geleverd hebben. Ook de door Willem van Gulik tot Brugse maarschalk bevorderde Hendrik van Lontzen, rijkelijk bezoldigd door de stad, kan volgens ons tot die groep personen behoren die mogelijks beslissings-

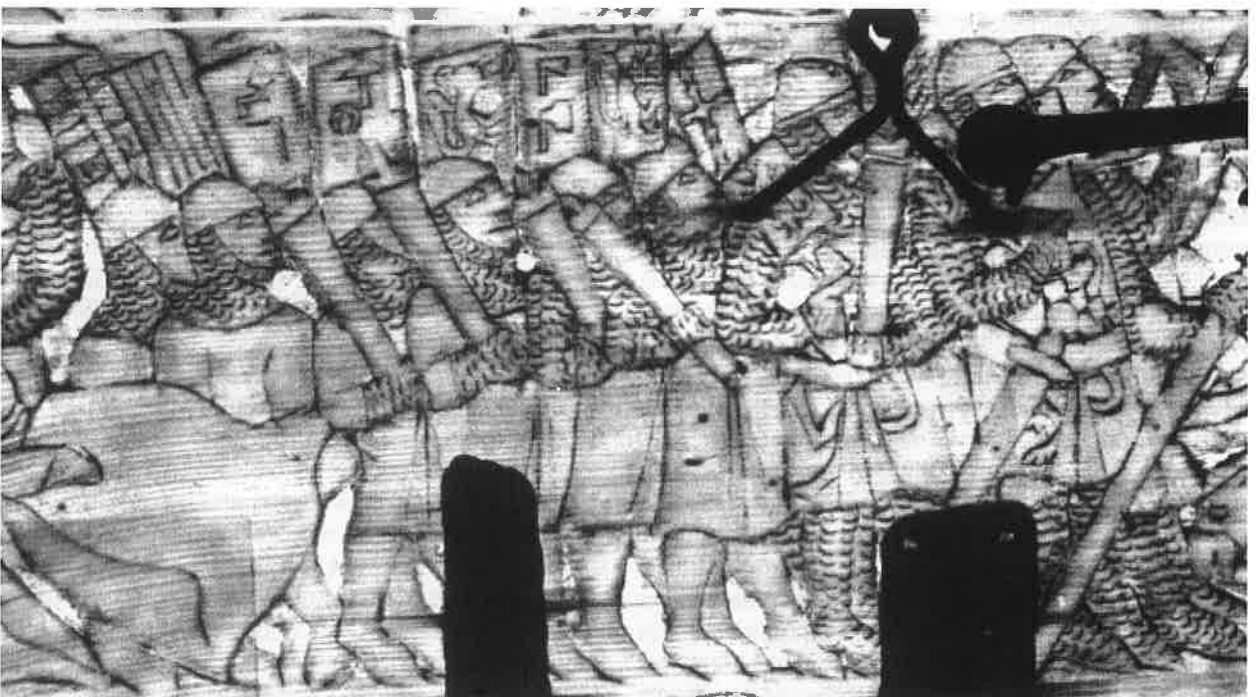
**Optrekkende Vlaamse
milities met vaandels
van de ambachten.
Details van de Chest
of Courtrai.
De grafiek is opge-
waardeerd door de
Röntgenopnames.
De zwarte schaduwen
zijn metalen toevoe-
gingen uit de 17de
eeuw bij de ombouw
van de koffer.**

(scans A. Pauwels, uit-
vergrotingen auteur,
verzameling auteur)

macht en gemeentelijke middelen hadden om over de opdracht voor de *Chest of Courtrai* mede te oordelen (21). Pieter de Coninck langs zijn kant, de wever, de nieuwe Vlaamse ridder kan opzienbarend extra-ordinaire initiatieven ontwikkelen. Daarvoor werd zelfs beeldhouwkunst tot stand gebracht (Nijhoffs). Zo weten wij van Pieter de Coninck dat hij een houten beeld had laten vervaardigen dat een

gewapende Sint Joris voorstelde. Dit werd op het zadel van een paard geplaatst om de Bruggelingen te vergezellen in de slag bij Pevelenberg (22). Paard en beeld vielen in Franse handen. Deze groep met onder meer Gwij en Jan van Namen had immers alle gezag en mogelijkheden (zie bij J.F. Verbruggen, hoofdstuk II). Het is ook met deze personen of op hun initiatief dat korte tijd nadien een diplomatieke poging

wordt ondernomen voor een uitgebreide bondgenootschap met de Engelse koning (23). Dat zij en hun groep nauwe aanhangers zoiets zouden verzoecken via John of St. John vader of zoon, die beiden officieel in missie in Vlaanderen opgetreden zijn, ware begrijpelijk (24). Hoe dan ook de kist is naar wij aannemen, terechtgekomen te Stanton St. John, in de tijd kort na de Slag der Gulden Sporen waar de familie

St. John haar feodale zetel had. Tot de andere machten die voorgesteld worden, behoren o.a. de dragers van banieren van de ambachten van de stad Brugge. Die tonen de kentekens van de volders, de wevers, de schippers en de *wijnschroeders* of -meters (tafereel IV) en ook de makelaars, de smeden en de timmerlieden (tafereel V). Opvallend is dat de banier van de *scrinewerkers* afwezig is. Maar de *scrinewerckers* deden waarschijnlijk militaire dienst in het ambacht van de timmerlieden. Ze traden slechts zelfstandig op in 1303 met de kuipers, draaiers en wielwerkers. En er is een deel van het beeldhouwwerk aan beide zijanten verdwenen (25). Ook het houtverwerkend ambacht kan voor een groot deel behoord hebben tot de opdrachtgevers van de kist en haar beeldhouwwerk.

b. Vrijgevigheid, buit, vergoedingen

1. Over vrijgevigheid en kostbaarheden

Als voorbeeld van vrijgevigheden in het milieu en de tijd van de coalitie Vlaanderen-Engeland, kunnen enkele bijzonderheden aangetroffen worden in het journaal van de uitgaven van Koning Edward I tijdens zijn tocht door Vlaanderen met de bedoeling vandaar uit Frankrijk aan te vallen in 1297 (26). De uittreksels daarvan laten ons een resem zien van giften

onder diverse Latijnse benamingen als *donatio, gratificatio, oblatio, pitantio* en zo verder. Sommige daarvan gaan naar kloosters en kerken. Te Gent worden onder meer de Predikheren (herhaaldelijk), de Minderbroeders, en ook de St. Michielskerk bedacht (27), te Brugge eveneens de Minderbroeders maar ook het St. Basilius ordorium in de Burcht aldaar (28). Andere kerkelijke instellingen te Aardenburg en te Male (29) worden evenmin vergeten. Er gaan echter ook koninklijke gratificaties naar schippers die behulpzaam waren bij de tocht over het kanaal, of naar musici en dansers (30). Deze laatsten vormen een gezelschap van een dertigtal personen herkomstig uit Lincoln, Chichester, maar ook uit Holland, Gascogne en Ieper (31). Met een *firmaculum aureurum* of gouden gordel wordt Ada, menestreele van de Graaf van Vlaanderen te Gent bedacht (32). Margareta, Gravin van Luxemburg krijgt onder meer een gouden ring (33). En Edward I heeft tijdens zijn reis bestendig de beschikking in zijn bagage over de koninklijke juwelen (34). Dit bijzonder kostbaar transport gaat van Brugge naar Brussel, Mechelen en Antwerpen (35). De koninklijke paviljoenen, grote, gerieflijke, weelderige legertenten, worden van Londen over Sluis naar Brugge en Antwerpen overgebracht en opgesteld in een weide nabij Gent (36).

De houding van de Engelse koning Edward I ten opzichte van de Vlaamse bondgenoot verbaast niet wanneer we één van de bedragen kennen die hij daarvoor over heeft: "In juni 1297 werden **36 tonnen** (!) vol geld verscheept naar Gent voor de graven van Vlaanderen en Bar. Op 25 juni ontving graaf Gwij van Dampierre 76.000 pond zwarte *tornesis*, het gelijkwaardige van 18.240 pond sterling. Het vervoer van een grote hoeveelheid kleine geldstukken bracht heel wat kosten mee. Er waren 17 schepen nodig met 756 zeelieden, om ongeveer 25.000 pond sterling te vervoeren over de Noordzee in 1294 (37). De waarde van 1 Engelse pond sterling bedroeg in de vroege 14de eeuw ongeveer 600 dukaten. Eén dukaat was toen ongeveer 1 Engelse pond anno 1994 waard, dus 1 pond sterling circa 30.000 frank. Een zending van 25.000 pond sterling betekende het fenomenale tegenwoordige equivalent van 750.000.000 BF!

2. Buit en andere oorlogsinkomsten

Er bestaat een lange traditie aangaande de oorlogsbuit. In het *Reallexicon der Germanischen Altertumskunde* brengt T. Capelle (38) daarvan een overzicht en de oudste geschiedenis. Naast vrouwen en vee betreft het goud- en zilverwerk, *spoliën*, trofeeën (zegetekens,

veroverde wapens, vaandels), mensenbuit en zo verder, afkomstig van het slagveld en daaromheen.

J. Favier in zijn *Dictionnaire de la France Médiévale* (39) geeft een overzicht van de enorme losgelden die betaald worden voor de vrijlating van een gevangene tijdens de Middeleeuwen. Soms is het geëiste bedrag zo hoog dat het niet eens kan betaald worden.

Over de verdeling van de buit zijn de oorlogsordonnanties van Engeland d.d. 1385 welsprekend (40): "*Item, qe chascun paie le tierce a son seigneur ou mestre, de toute manere de gaigne darmes, et ce auxi ceux qe ne sont point a soulde, mes tant soulement herbergent desouz banere ou pennon daucun capityne.*"

Dit betekent "Idem, iedereen betaalt een derde aan zijn heer of meester". De op deze manier afhankelijke soldaat betaalt een derde aan zijn kapitein. De kapitein betaalt een derde hiervan, samen met een derde van zijn eigen winst aan de kroon. De kroon heeft aldus recht op de "*thirds and thirds of thirds*" van al de oorlogsbuit. Dit is de "derden plus derden van de derden" (41). Bij de slag in 1214 te Bouvines (42) werden door het Franse leger 131 ridders gevangen genomen. De koning schonk aan dertien gemeenten het losgeld van de meeste gevangenen. Daarvan werden

Oorlogsgruwel! Twee decapitatie van voorname Leliaerts (zie de modieuze haartooi).
(verzameling auteur)

Het 'uitschudden' van de gesneuvelde ridders op tafereel VII van de Chest of Courtrai.
(verzameling auteur)

110 ridders naar Parijs gebracht op karren van de gemeenten. Dertien ervan werden toegekend aan de Franse baronnen om er losgeld van te krijgen. Drie werden gegeven aan officieren van de koning (43).

De buit van 1302 te Kortrijk was aanzienlijk vermits Lodewijk van Veltem de Pottelberg de Berg van Weelde noemt omdat er zoveel buit gewonnen werd uit het Franse kamp. Dit kamp kon niet op tijd ontruimd worden omdat de Fransen niet dachten aan een nederlaag. Wel hebben ze getracht tijd te winnen op het slagveld om bezittingen te ontruimen. Maar er was tijd nodig om de tenten af te breken en op de wagens te laden. Dit was maar mogelijk voor een klein deel van de tenten. Hetzelfde was het geval voor de wagens met de paarden. Deze wagens vervoerden de tenten, de pijlen en wapens van het voetvolk, de wapenuitrusting, de schilden. Het was niet mogelijk snel alles op te laden en weg te zenden. Men moest de tenten afbreken, alles opladen, de paarden inspannen en dan vertrekken in een kolonne of afzonderlijk. Een klein deel van de buit werd in Kortrijk gelaten voor de kerk en het stadhuis (44). Een inventaris van al het overige van de buit hebben wij niet. De krijgsgevangenen ridders te Kortrijk waren niet talrijk. De Vlamingen hadden verkozen de Franse edelen te doden. De gevangenen

genomen edelen werden uitgewisseld voor Vlaamse edelen die gevangen waren sinds 1300. Volgens de *Chronique artésienne* waren negen ridders, één edelknaap, een knecht gevangen genomen. Raoul van Grantcourt werd aan Jan Borluut geschonken. Ridders konden worden uitgewisseld voor Vlaamse heren uit de gevangenis van de koning. Het Garnizoen in het kasteel van Kortrijk leverde 13 ridders. Edelknepen werden niet gevangen genomen. Voor de krijgsgevangenen te Kortrijk zijn dus geen grote bedragen te boeken.

Maar wel is het geweten wat de Goede Vrijdag te Brugge opbracht aan losgeld, dit volgens de stadsrekeningen (45). Dit losgeld belooft voor: Ridder Roger van Lichtervelde 1200 pond; Ridder Ghildolf van Gruuthuus 1000 pond; Ridder Gillis Dousard en Jan Warchiniel 2000 pond; Ridder Lonis van Moerkerke en Willem van Straten 1400 pond; Ridder van Brukerke 500 pond; Ridder van Pene 3500 pond; Ridder van Halewijn 1167 pond; Heer Robrecht Ferteel, Heer Remoud du Sens, Heer Jan van Mons, samen 2700 pond; De Heer van Pouke 4000 pond; De Heer van Aishove en zijn gezelschap 3000 pond; Wouter, heer van Hondschote 5000 pond; Heer Willem van Gistel 3000 pond; De Heer van Praet 1000 pond; De Heer

van Fosseus 2000 pond; Heer Diederik van der Asselt 800 pond.

Volgens deze lijst wordt een totaal verkregen van 32.867 pond, voor bedoeld losgeld. Maar eigenlijk was er nog veel meer dan 43.505 pond in 1302 en dit zou later nog inkomsten bezorgen (46). Het verbeurd goed van de Leliaerts, de Fransen en hun bondgenoten gaf 44.217 pond. De inkomsten van onder sekwester geplaatst bezit van de Leliaerts en de vijand beliepen 87.723 pond.

c. Vergoedingen

De best betaalde aanvoerder was Gwij van Namen. Wij weten dat hij vanaf 25 November 1302, 1000 pond per maand ontving en dit tot juli 1303. Pieter de Coninck moest 1000 pond per jaar ontvangen (47). Hij verdiende meer dan voornamen edellieden die als baanderheer naar het leger kwamen met een gevolg van 20 ridders en edelknepen. Willem van Gulik ontvangt in 1302 paarden van 180, 179, 119, 100, en 88 pond. Een schild van Willem van Gulik was vijf pond waard, een pennoen één pond, een banier in goudkleur 4 tot 6 pond, een banier in gele *sindaal* (een fijn geweven stof) 3 pond (48).

In vergelijking met de zojuist aangehaalde jaarlijkse vergoedingen, kunnen volgende aangehaald worden. De schepenen van Brugge kregen 50 of 60 pond per jaar en de gebruikelijke vergoeding van

10 pond wanneer ze deelnamen aan een krijgstocht. De vier schatbewaarders van de stad verdienden elk 60 pond per jaar, hun klerk een pond per week, hun ander personeel 12 of 10 schellingen per week. Andere schatbewaarders kregen 80 of 50 pond per jaar. De vergoeding van 10 pond werd ook uitbetaald aan de leden van de raad een salaris kregen van 60, 40 of 25 pond 6 schelling 8 penningen volgens hun graad en hun taak. Stadsbeambten ontvingen 40 pond per jaar, andere 25 pond 6 schelling en 8 penningen. In het jaar 1304 ontvingen de Brugse werklieden tijdens het beleg van Zierikzee 3, 4 of 5 schelling per dag, volgens hun graad. Een timmerman kreeg 3 schelling (49).

d. Een ledige koffer met geheime vakken naar Engeland?

Blijft nu nog de vraag of een dergelijke boodschapkist eventueel ledig kon verstuurd worden door de Vlamingen naar de residentie van John of St. John. Dat er een belangrijke inhoud in de kist voorzien was, wordt volgens ons ondersteund door een aantal argumenten. Aan de kist zelf is het opvallend dat aan de buitenkant van het frontpaneel slechts één enkel slot was aangebracht. Zoets is niet in verhouding met een geheime bodem. Het gebeeldhouwde en geschilderde frontpaneel leidt aldus de

aandacht af van de vier verborgen *safe-locks*. Deze geheime bergruimte is uniek en het meest karakteristieke element van de *Chest of Courtrai*. Dat men in de grote kofferruimte boven de geheime vakken vulde met bijvoorbeeld zelfs kostbare trofeeën, rijke klederen, wapenuitrustingen, zelfs deze herkomstig van de meest geduchte overwonnen vijanden bergt, lijkt volgens ons best aanneembaar. Voor de vier *safe-locks* kan men even veronderstellen dat het bijvoorbeeld documenten op de vijand gevonden zouden kunnen zijn, die daarin geborgen werden. Volgens een voorlopige raming zouden deze elk een 100 à 150 kg kunnen dragen (50). Maar tegen het vullen van deze vier vakken met bescheiden pleiten een aantal gegevens die wij hierna aanhalen. Het was een algemeen gebruik, sedert de Merovingische periode, dat de adel overal op reis zijn titels en het grootste deel van zijn kostbare voorwerpen bestendig mede nam (51). Wat het meenemen van geschreven documenten betreft kwam er een ommekeer in deze wijze van doen. De aanleiding daartoe gebeurde in 1194. Toen vielen tijdens de campagne van de Franse koning Philips-Augustus tegen Richard I Leeuwenhart, nabij Fréteval (Vendômois) niet alleen al het kostbaar vaatwerk en de juwelen van de Franse koning in

handen van zijn rivaal, maar ook al de registers van de cijns, de belastingen, de leendiensten, in het kort de volledige oorkondenkamer van Frankrijk. Deze documenten werden voortaan ondergebracht in een vaste bewaarplaats en na verloop van tijd in het Louvre. Dit was voor de archivalia niet alleen een les voor Frankrijk. Over de wijze van transporten van bescheiden hebben wij een ander gegeven. In november 1326 worden naar de Koningin van Engeland vier verzegelde zakken gebracht die rollen en memoranda bevatten voor de kanselarij. Deze waren genomen in het kasteel te Swansee. Zij worden geleverd aan de bewaarder van de kanselarij (52). Er bestond dus een eenvoudig transportmiddel voor dergelijke zaken. Het komt ons daarom voor dat archivalia en andere documenten die bij de Guldensporenslag eventueel zouden gevonden zijn langs Franse zijde bezwaarlijk een aanleiding konden vormen voor het vervaardigen van vier *safe-locks* en een weelderige koffer zoals de *Chest of Courtrai*. Er blijft dus de best geschikte mogelijkheid over een kostbaar aandenken en een diplomatiek aandrigen tot een sterkere steun voor Vlaanderen tegen de gemeenschappelijke vijand. Dat de inhoud in verhouding zou zijn met de behaalde overwinning en de buitname

afgebeeld op het frontpaneel, lijkt ons waarschijnlijk. Daarbij dient ook gedacht aan de wereld met hogere inkomsten, uitgaven en giften van de machthebbers in Brugge, Vlaanderen en Engeland in dat tijdperk. Hierbij mag ook de normale verdeling van de buit, hoger aangehaald in deze rubriek, in die tijd tussen vazal en suzerein, in Engeland en Vlaanderen niet vergeten worden bij een gissing over de waarde van de mogelijke kostbaarheden, geborgen in *Chest of Courtrai*. Misschien waren er juwelen en andere dure zaken van Artois buitgemaakt in zijn tent. De opdrachtgever van de kist en voor haar inhoud lijkt ons dus een groep personaliteiten te zijn zoals deze in het begin van deze rubriek aangehaald.

RUBRIEK 13 Over het auteurschap

De grote vraag die hier rijst is of het hier gaat om één of meer personen en wie werd voor welk werk aangesteld? In deze rubriek beschouwen we hierover eerst het schrijnwerk, dan het beeldhouw- en in fine ook het schilderwerk. Wat het mentaal concept, de creatie en de uitvoering betreft kan, in het geval van de wording van de vormgeving van de *Chest of Courtrai*, dit proces best in de verscheidene opeenvolgende fasen ontleed worden. Die zijn in deze periode van de Middeleeuwen doorgaans algemeen

gebruikelijk in de kunstnijverheid en in de plastische kunsten. Voor een meubel zoals de *Chest* dient vooraf een coördinerend concept tot stand te komen dat de problemen overkoepelt van een voor die tijd ongevoen vrij ingewikkeld en ingenieus schrijnwerk en het uitgebreide narratieve beeldhouwwerk. Wat het schrijnwerk van dit meubel betreft dient hierbij bijzonder gedacht aan de technologische facetten over de uitzonderlijke geheime bergruimte. Wij hebben in West-Europa alleen een verwantschap daarmee gevonden in de grote 13de-eeuwse kast van de kathedraal te Noyon (Frankrijk). Maar in hetzelfde kerkgebouw bevindt zich een lange kist uit dezelfde periode met een vloerconstructie die precies dezelfde opvatting vertoont als de onderste primaire bodem van de *Chest*. Gelet op de ruime en veelsoortige export van de Vlaamse meubelen in die periode kan de vraag gesteld worden of beide meubelen te Noyon (Frankrijk, hoofdplaats van het kanton van de Oise) een Vlaamse oorsprong hebben, ofwel onder invloed van bij ons tot stand gekomen zijn, zo niet of de drie bergmeubelen tot een gemeenschappelijk traditie behoren. Wij mogen hierbij niet vergeten dat in die tijd de mobiliteit niet alleen geldt voor het *scrinewerck*, maar ook de ambachtslieden zelf. In de inventaris van de

gotische kisten die min of meer goed bewaard zijn in België (1) hebben wij er slechts één enkele aangetroffen waar twee kleine geheime bergruimten voorzien waren. Dit is de plankenkoffer Nr. B / 8 met architecturaal beeldhouwwerk in het Stedelijk Museum te Diest (2). Het totale geheime volume in Diest is circa 0.012 m³ ten opzichte van die van de *Chest*, bijna 0.10 m³. Deze laatste heeft bijna een 10 maal grotere inhoud. Voor Brugge kennen wij enkele namen van *scrinewerckers* kort na de tijd van de Guldensporenslag. Zo bijvoorbeeld bij de 'Tocht naar Doornik' circa 15 Juli 1340 (3) zijn een veertigtal namen van schrijnwerkers genoteerd. Toch kennen wij van geen enkel van deze ambachtsmannen persoonlijk eigen werk. Een zelfde opmerking past bij de lijst van de namen van de *temmermans* circa 1340 te Brugge (een kleine tweehonderdtal) (4). De activiteiten van de leden van deze twee houtverwerkende ambachten waren toen officieel mogelijks nog niet zo scherp gescheiden (5) als later zodat een koffer door leden van beide ambachten in bepaalde omstandigheden kon gemaakt worden. Als wij verder op zoek gaan naar het auteurschap en ons van dichterbij concentreren op het probleem van de creatie en de uitvoering van het verhalend beeldhouwwerk zelf, kunnen daar verschei-

dene opeenvolgende fasen in onderscheiden worden. In eerste instantie kunnen door de opdrachtgever of commanditaris (één of meer personen en al dan niet schriftelijk) richtlijnen versterkt worden die het voorontwerp of de voortekening bepaald of beïnvloed hebben (6). Wij zagen reeds in rubriek 6 dat er toch een grote concentratie van nauwkeurige gegevens aanwezig zijn voor de nagenoeg onfeilbare herinneringen waarvan het beeldhouwwerk getuigt. Wij denken hierbij aan het verloop van de gebeurtenissen, bepaalde anekdoten of kleine details die een sfeer oproepen zoals wapenschilden, kentekens van de ambachten, wapenuitrustingen kledij en zo meer (7). Dat een intellectueel als Willem Van Gulik, van dichtbij betrokken bij de gebeurtenissen, hier ook bij de voorbereiding een rol kan gespeeld hebben lijkt ons niet uitgesloten. Dat er een soort materieel voorontwerp voor de *Chest* zou geweest zijn, lijkt volgens ons niet onwaarschijnlijk, zeker als men bedenkt dat de vier registers, met hun zeven tafereelen een totale lengte bereiken van circa 4 meter (8). Dit voorbereidend concept of ontwerp past niet met de materiële naad tussen de twee planken van het frontpaneel ingebouwd. Nu wij over de uitvergrotingen van de Röntgenfilm van dit

beeldhouwwerk kunnen beschikken, krijgen wij ook een duidelijk inzicht in de nagelaten sporen van de grafische creatie en ook die van de uitsnijdingen in het hout waardoor het half reliëf ontstaat is. Deze grafische sporen wijzen op twee verschillende artistieke kwaliteiten in de uitvoeringscompositie. Bepaalde delen vertonen een vlot en elegant lijnenspel (zoals de ruiters in tafereel II en III en de rijen voetvolk van de ambachten in tafereel IV en V). Andere zijn vrij ruw, realistisch of expressionistisch (zoals de geestelijke in tafereel III, de neerdalende figuur in tafereel VI, het beeld in de nis in tafereel I, de door een deur- of vensteropening kijkende personen in tafereel III en VI) (9). Wij hebben er reeds in rubriek 6 op gewezen dat voor de dravende paarden met de ruiters, klaarblijkelijk een soort model al of niet in spiegelbeeld werd aangewend (10). Zo niet kon een goed geoefende hand in dergelijk model- of patroontekenen, een soortgelijk effect verkrijgen waarbij de luchtig wapperende mantels in beide richtingen even plastisch zouden zijn uitgebeeld. Patronen en modeltekeningen vertegenwoordigen een belangrijk deel van de bezittingen van een middeleeuws plastisch kunstenaar (11). Leerlingen en gezellen besteden aan het verzamelen ervan en het kopiëren van werken van hun

meester heel wat tijd (12). Ze dienden ook als referentie om aan klanten te tonen (13). Patronen gingen dan van vader op zoon of van kinderloze meester op een discipel (14). Zij konden ook aan andere kunstenaars verhuurd of verkocht worden (15) Het komt ons voor dat modellen van een meester gebruikt werden of inspiratie gegeven hebben voor de reeds aangehaalde vlotte grafische delen van de compositie van *Chest of Courtrai*. Stellen we hier even in het licht dat zoiets goed paste voor gebruikelijke figuren en onderwerpen. Anders is het gesteld voor de weergave van nieuwe personagetypes en in andere kunstwerken minder of niet voorkomende scènes zoals sommige in het verhaal kort vóór en kort ná de slag van 1302. Dit is volgens ons het geval met de wrede plunderingen en de gesneuvelden in tafereel VI. De ontwerper van de algemene compositie en de patronen schijnt een uitgebreide kennis te hebben van heel wat artistiek werk. Voor de dravende ruiters verwezen wij reeds naar zegelmatrijzen (onder meer die van Robrecht van Bethune). Voor de ingetogen biddende soldaat met gevouwen handen, verwijzen wij naar analogieën met bronzen grafplaten in de Zuidelijke Nederlanden en aangrenzende gebieden in West-Europa, waar dergelijke figuren in serene gelatenheid het he-

melse lot afwachten en aanvaarden (16). Men kan zich niet ontdoen van de indruk dat waarschijnlijk in de haast waarmede het kunstwerk diende voltooid er gegrepen werd naar enkele voorhanden bestaande modellen of waarvan men de vorm in het geheugen had. Dat men verder de compositie heeft aangevuld daar waar de weer te geven gebeurtenissen het nodig maakten, met nieuwe elementen naar de realiteit geïmproviseerd. Dit betekent geen causaliteit voor de aanwezigheid van twee verschillende handen of ook van twee meesters of van een meester en een leerling. Als wij nu even overgaan naar de uitvoering van het houtsnijwerk

dan dienen wij de specificiteit van het werk voor halfverheven beeldhouwwerk indachtig te zijn. Dit verloopt daarbij als volgt. Eerst worden de grote lijnen van de compositie getekend op de effen plank met een loden stift, of doorgecalqueerd via een doorgeprikt papier dat bestoven wordt. Nadien worden de open delen rondom naast en tussen de figuren uitgediept in de massa met de bijtel. De niet bewerkte delen behouden tijdelijk de originele hoogte van het hout oppervlak. Pas daarna wordt overgegaan tot het bijwerken in de diepte van de volumes van de figuren en uiteindelijk van de details (17). Nu blijkt in het snijwerk van de

Chest of Courtrai ook een verschil aanwezig in de kwaliteit van de uitvoering van bepaalde delen. De ruiters en de defilerende infanteristen zijn meer en beter afgewerkt dan bij voorbeeld de door de deur- en vensteropening glurende nieuwsgierige persoon in de burcht tussen de taferelen III en IV (18). Ook hier rijst de vraag: twee verschillende uitvoerders van het beeldhouwwerk? Een meester die de eerste steken doet en een leerling die volgt? Wij kennen een dergelijk artistiek kwaliteitsfenomeen uit het einde van de 13de eeuw in de kerk te Damme. De zeldzame bewaarde gebeeldhouwde apostelen, door de bestemming onroerende

onderdelen van de vroegere houten dakschoren, vertonen eveneens een vrij ruw karakter in vergelijking met de gelijktijdige gewelfsleutels. Deze laatste roepen volgens ons een figuratieve handigheid en een diep gevoel op van een latere Breughel. Zou het dan toch niet zijn dat voor de *Chest* in eerste instantie een meester het werk begonnen is en dat deze dan werd bijgestaan of opgevolgd door een jonge leerling? Deze meester kon op hetzelfde ogenblik tekenaar en beeldhouwer zijn. De zin voor een zekere elegantie en voornaamheid is in de afbeelding aanwezig zonder dat het gevoel voor de scherpe wreedheid van de realiteit van

Bij verhuizing of vlucht werd telkens de ganse huisraad verladen: koffers, zitmeubelen enz.

(miniatur uit *Chronicles du Hainaut*, 14de-15de eeuw. Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel)

sommige menselijke dingen wordt verdoken. Ook over de polychromie weten wij momenteel juist genoeg over om te aanvaarden dat zij in de primaire fase van de koffer voorhanden was. In rubriek 7 werd daarover gehandeld. De aanwezigheid van sporen van goud en zilver, en een loodwit houdende achtergrond getuigen daarvan. Dat loodwit eveneens is ingedrongen in de insnijdingen, inkervingen en de ingedrukte sporen van gutsbeitels zoals zichtbaar op de Röntgenfoto's, bevestigt dat eveneens. Op welke precieze wijze de taferelen kleurrijk waren afgewerkt kan tegenwoordig niet nauwkeurig uitgemakt worden zonder het verder laboratoriumonderzoek dat wij in fine voorstellen. Maar het aanbrengen van de polychromie houdt niet noodzakelijk in dat een bijkomende kunstenaar het werk voltooid heeft. Zoals in rubriek 7 meegedeeld zijn er ook in die tijd dat de *Chest of Courtrai* ontstaan is, kunstenaars bekend die én schilder- én beeldhouwwerk uitoefenen. Een voorbeeld daarvan is in 1294 - 1299 Walter van Durham die een zetel beeldhouwde en eveneens schilderwerk uitvoerde (19). Later zal te Brugge een scheiding gemaakt worden inzake het soort werk dat mag gebeuren door bepaalde ambachten. Aangaande beeldhouwwerk belangt ons hierover volgende tekst aan.

“Hoever de schrijnwerkers het wagen mochten snijwerk te verrichten, was in 1422 door de Magistraat vastgesteld. Het besluit is overgeschreven op *den Groenenbouck* (20): *Upten XXIIJ n dach van Wedemaent int jaer miij twee en twintich, was verclaert bij der ghemeenre wet van Brugghe, dat de scrinwerckers geene beilden maken en zouden dan up haerlieder werck ende van tzelve hout van haren wercke. Ende dat de cueren vanden timmerlieden ende vanden scrinnewerckers, die vanden voorseide beilden die de scrinnewerckers zouden moghen maecken spreken, also ende niet anders sculdich zijn verstaente zine*”. Wat de uitvoering van het project van de *Chest of Courtrai* aangaat kan bij deze rubriek aangehaald worden dat het seizoen na 11 juli 1302 bijzonder gunstig was met de langste klare werkdagen van het jaar, voor een verwezenlijking binnen de kortst mogelijke tijd. Oorlogsomstandigheden maken op dat moment tussen zonsopgang en -ondergang het aantal werkuren eventueel veel langer.

IV. Algemeen besluit

Bij de aanvang van deze publicatie behoorden tot de grote vragen die konden rijzen onder meer de volgende:

Welk zijn de originele bewaarde delen van de primaire kist? Hoe oud is het hout? Hoe oud is het beeldsnijwerk? Hoe is deze sculptuur tot stand gebracht en door wie? Hoe was het aanvankelijk algemeen uitzicht van de koffer? Wat was de beoogde primaire functie? Wie was de besteller? Wie was de ontwerper en de uitvoerende kunstenaar? Hoe en waarom is het meubel in Stanton St. John op vier mijl ten noorden van Oxford geraakt en bewaard?

Uit de opeenvolgende rubrieke in het corpus van de huidige publicatie kunnen keer op keer een aantal deelbesluiten afgeleid worden die leidden naar een algemeen inzicht in de aanvankelijk gestelde algemene problematiek van dit interim rapport.

Rubriek 1 bevat een analyse van de voornaamste bibliografie gedurende de laatste 25 jaar gericht in de optiek dat inmiddels althans de **echtheid van het hout** van het gebeeldhouwde voorpaneel van de kist wetenschappelijk vast kwam te staan. Daar aan voegden wij het eigen onderzoek toe van het oppervlak van dit beeldhouwwerk (waarvan foto's in deze publicatie). Dit heeft een normaal verouderingsproces heeft doorgemaakt en dus niet artificieel bewerkt is om een valse eeuwenoude indruk te geven. Reeds vroeger heeft

ook de detailstudie door andere specialisten van de afbeeldingen, namelijk de wapenschilden, de kentekens van de ambachten, de wapenuitrusting, de kledij en de historische juistheid van de voorgestelde taferelen,... het bewijs geleverd dat alleen een Vlaams tijdgenoot of een groep die de feiten van dichtbij kon volgen en over alles bijzonder ingelicht was, dit kunstwerk kon concipiëren en vervaardigen. Deze vaststellingen gebeurden vooral door de talrijke publicaties van prof. dr. J.F. Verbruggen, dr. E. Goedleven, ir. A. Pauwels, en al die anderen daaraan hun medewerking verleenden.

Uit **rubriek 2** in de huidige publicatie over de archeologische analyse van de kist staat vast dat niet alleen het **frontpaneel**, maar ook de **huidige rug** samen twee originele onderdelen vormen van de primaire kist. Het is belangrijk dat aan de binnenkant van deze beide elementen merkwaardige **originale insnijdingen** voorhanden zijn. Deze wijzen op een oorspronkelijke dubbele bodem, die ingegroefd was in de voor- en de achterkant van de binnenuimte van de koffer in zijn primaire fase. De bovenste vloer werd gedragen door drie gelijkbenige trapezoidale houten steunen die de geheime bergruimte

daaronder verdeelden in vier compartimenten. De bodem onder de geheime ruimte rustte oorspronkelijk op zijn beurt op vier horizontaal geplaatste latten met rechthoekige sectie. Het frontpaneel en de rug van de kist zijn opgebouwd uit radiaal gekloven hout. Deze planken zijn aan elkaar aan een langszijde vergaard door een soort houten tappen, deuvels genoemd, volgens de geijkte meubeltechniek van de 13de en 14de eeuw.

Bij **rubriek 3** over de reconstructie van het algemeen primair uitzicht van de kist, werd gebruik gemaakt van de gegevens ontleend aan de archeologische analyse (sub rubriek 2). Aan de algemene vorm van andere gelijktijdig en gelijksoortig bergmeubilair, kon een bevestiging verkregen worden voor de archeologische bevindingen aan de *Chest* zelf. Deze gegevens waren samen nuttig voor de reconstructie van het beeld van de kist in haar aanvankelijk stadium. Uit deze twee bronnen die elkaars bevindingen bevestigen volgt in grote lijnen het reconstructiedesign van de algemene structuur en het uitzicht aan de buitenkant van dit meubel in zijn primaire staat. Daarvoor zijn de vier zware hoekstijlen en de opvullingen aan de vier zijden karakteristiek bij het **algemeen buitenuitzicht**. Twee elementen geven aanduidingen voor de

oorspronkelijke breedte van de originele kist. De aan de voorkant ontbrekende delen in de compositie van het beeldhouwwerk laten de primaire afmeting ramen (zo ontbreekt onder meer in tafereel VI een groot deel van het lichaam van het gesneuvelde paard in de uiterste linker hoek, waar het ontbrekend deel kan aangevuld worden in vergelijking met het dode paard rechts in hetzelfde tafereel). De teruggevonden binnen-structuur van de geheime bergruimte geeft meteen ook een causale richtlijn voor het totale concept van het originele design van het meubel, zowel aan de buiten- als aan de binnenkant, zoals weergegeven op onze reconstructietekening.

Met de **rubriek 4** over de doorbraak of het gat in het voorpaneel en de verborgen sluiting van de geheime bergruimte, wordt de studie naar het voor ons belangwekkendste deel van de constructie van het schrijnwerk van de kist als doel gesteld. De bovenste vloer van de voorhanden geheime bergruimte zoals in rubriek 3 bepaald, moest immers ook noodzakelijkerwijze een **verdoken sluiting** hebben. Sporen daarvan in de dwarsrichting, namelijk inkepingen voor een houten schuif - een soort lange grendel - worden aan de voor- en de achterkant van het meubel in de as van de binnenruimte van de koffer aangetroffen. Zij laten

een algemene reconstructie toe van het oorspronkelijk noodzakelijk sluitingsmechanisme, dat helemaal verdoken kon en moest blijven.

Met de **rubriek 5** belanden wij bij het onderzoek over de geheime bergruimte zelf en haar oorspronkelijke functie. Dit is een unieke voorziening in een meubel uit die tijd. Wij hebben geen enkele gotische koffer aangetroffen in West-Europa met in een dubbele bodem één of meer dergelijke **geheime vakken of safe-lockets**. Te Noyon (Frankrijk) echter is een 13de-eeuwse kast bewaard met een beperkte geheime bergplaats onderaan in de bodem. Deze verdoken berging is in het geheel circa driemaal minder volumineus dan de totaliteit van de vier geheime vakken samen onder aan de *Chest of Courtrai* over de mogelijke vrij zware belasting binnen in deze vakken zie rubriek 12. Zij werd ook opgebouwd met **gekloven hout**. Deze originele geheime bergruimte in de *Chest of Courtrai* is dus een uitzondering in een middeleeuws meubel in West-Europa, stelt dus ook vragen naar de gebruiksfunctie die in de rubrieken 10 en 11 aan de orde komen.

Rubriek 6 over de afbeeldingen op de kist gaande vanaf **het ontwerp naar het snijwerk**, behandelt specifiek de consecutieve fasen van

de creatie en de uitvoering van de sculptuur van deze kist. Het vervaardigen van koffers behoorde tijdens de Middeleeuwen in Vlaanderen en aangrenzende gebieden tot een ambachtelijk exportproduct dat eventueel tot een kleine seriefabricage kon leiden. Sommige koffers waren voorzien van architecturaal of figuratief beeldsnijwerk. Van een sculptuur met een honderdtal figuren (mensen en paarden) in vier registers opgedeeld, die zich over een lengte van minstens vier meter ontrolt, wordt normaal verwacht dat een voorontwerp op papier of op hout zou getekend worden. Bij de uitwerking van de voorstudie kunnen bestaande patronen of tekenwerk naar deze modellen, geoefende handen van groot nut zijn. In het geval van de *Chest of Courtrai* zijn bepaalde figuren, namelijk paarden, in spiegelbeeld aangebracht. Na de voortekening kan de uitvoering zelf van het snijwerk in het hout niet alleen wijzigingen, maar ook veranderingen aan de artistieke kwaliteit van het in het eerste lijnenspel ontworpen kunstwerk, met zich brengen. Een nieuwe weg voor de wetenschappelijke studie van de voorbereidende grafiek van gebeeldhouwde middeleeuwse houten panelen en de daarna volgende afwerking wordt in rubriek 6 meegedeeld. Het betreft een door ons sinds 1958 op punt gestelde methode door

uitvergrotingen van details uit Röntgenfoto's, die het mogelijk maakt de grafische vormgeving en zelfs de driedimensionele realisatie te volgen.

In **rubriek 7** over de **polychromie** van de *Chest of Courtrai* wordt gesteund op de hier voor het eerst gepubliceerde laboratorium-analyse door prof. dr. J. Hoste en prof. L. Moens, respectievelijk gewezen en huidig Directeur van het Laboratorium voor Analytische Chemie (Universiteit Gent), waarbij sporen van **goud en zilver** werden aangetroffen op de achtergrond van de taferelen III en V. Doorslaggevend hierbij is dat de in de rubriek 6 reeds vermelde en aangewende **uitvergrotingen van X-film** ook opnieuw in deze rubriek kostbare inlichtingen leveren. Inderdaad komt uit deze laatste documentatie naar voren dat ook de achtergrond van al de andere vijf taferelen eveneens van een deklaag loodwit was voorzien. Daarmee krijgt ook het vermoeden steun dat het gehele beeldhouwwerk van deze kist aanvankelijk gepolychromeerd was. Dit stemt overeen met gegevens in historische teksten en realia van heel wat ander middeleeuws mobiliair te Brugge in de Zuidelijke Nederlanden en West-Europa.

Rubriek 8 begint met een noodzakelijk meubelhistorische duiding van de *Chest*

of *Courtrai*. Dit soort meubel behoort tot een geheel van producten die in het buitenland bekend zijn in gelijktijdige teksten onder de algemene maar veel zeggende benaming *Flemish Chest, coffre de Flandre, of opere Flaundrensi*. Sommige daarvan zijn zeer weelderig afgewerkt en met kostbaarheden gevuld. Met onze *Chest* verwante koffers zijn zowel in Vlaanderen als in het buitenland bewaard gebleven. Ook de gelijkenis van de technische opbouw is daar opvallend onder meer karakteristiek radiaal gekloven hout, gebruik van deuvels bij de houtverbindingen en zo meer. Ook hier is een technische evolutie in de tijd waargenomen.

De *status questiones* van de datering van de primaire delen van de *Chest of Courtrai* wordt op zijn beurt uiteengezet in **rubriek 9**. De door anderen gepubliceerde **dendrochronologische en de C14-onderzoeken** geven een datum aan voor het vellen van de boom voor de planken van de frontpaneel en de rug, namelijk kort vóór 1302. Onze nieuwe studie van het **oppervlak van het houtsnijwerk** wijst op een normaal verouderingsproces zonder enige forcering. **De afgebeelde geschiedkundige feiten** geven als ultieme *post quem* datum 12 juli 1302, namelijk de plundering op het slagveld te Kortrijk. Een nauwkeurige datum *ante quem* kan ook afgeleid worden uit de

volgende rubriek 11.

Met beschouwingen over de **primaire bestemming** brengt onze **rubriek 10** een *countdown* van de mogelijke gebruiksfunctie van de *Chest of Courtrai* in haar beginstadium. Daarbij wordt beroep gedaan zowel op een vergelijkend algemeen onderzoek bij realia als bij vermeldingen in teksten uit de tijd. De meest in aanmerking komende bestemmingen zijn op het eerste gezicht het bergen van munten, zilveren tafelgerei en juwelen, of geschreven documenten in de geheime ruimte. Voor alle kisten uit die tijd wijzen steeds de afbeeldingen of **aan-duidingen aan de buitenkant** gebeeldhouwd en of geschilderd op de primair beoogde functie. Dat zal ook volgens de auteurs van deze publicatie het geval geweest zijn bij de *Chest of Courtrai*. Wat ook door de gegevens in de volgende drie rubrieken zal beklemtoond worden.

Rubriek 11, waar het gaat over de **geadres-seerde** van de *Chest of Courtrai*, is opgesplitst in drie onderdelen. Eerst wordt de relatie onderzocht met de lokaliteit waar de koffer gevonden werd, Stanton St. John ten noorden van de stad Oxford. De huidige gemeente Stanton St. John is een zeer oud middeleeuws **feodaal domein** waaraan de familie St. John haar naam

gegeven heeft. In de topografische focus van het domaniaal domein bestaan tegenwoordig nog drie karakteristieke gebouwen, het *Manor house*, de St. John Church en de *Manor farm*, die verwijzen naar de 13de, begin 14de eeuw. Voor dit zelfde tijdperk zijn er ook materiele getuigen bewaard die duiden op de aanwezigheid van een vrij voorname artistieke plastische zin in de kern van het dorp (kerkmeubilair). In deze kleine lokaliteit evolueert het landelijk leven normaal zeer traag, bewaart het oude zeden en cultuur en gebruikt het goederen en delen ervan gedurende een heel lange tijd.

In het tweede deel van deze rubriek wordt de relatie van de kist in verband gebracht met lokale familiale gegevens. Het is de verdienste van B. Gilmour en I. Tyers voor het eerst een suggestie naar deze link te hebben gedaan. Wij hebben dit verder uitgediept. De **adellijke familie St. John of Stanton** - vooral John of St. John senior, maar ook John of St. John junior - speelde een aanzienlijke rol bij de Engelse koning op internationaal vlak, ook voor Vlaanderen. De vader maakt deel uit van de *Consilia Regis* of koninklijke raad, vergezelt de koning en wordt met militaire en diplomatieke opdrachten naar het buitenland gestuurd. Men wijst er op dat de Vlaamse machthebbers na de slag van 1302 het aanzien en de

De techniek met de gutsbeitel werd zowel toegepast voor koperen gegraveerde grafplaten als voor houtsnijwerk (zie maliënkolder).

(uit: Bras Rubbings, Victoria & Albertmuseum, Londen)

macht van John of St. John kennen en zich intermediair tot deze richten om samen een sterker bondgenootschap met de Engelse koning tegen Frankrijk tot stand te brengen. Bij een dergelijke diplomatie behoren volgens andere voorbeelden uit die tijd mondelinge en geschreven boodschappen en ook **geschenken**. In die zin wordt én de *Chest of Courtrai* én haar reis naar Stanton St. John verklaarbaar. In het laatste en derde deel van de rubriek 11 onder de titel 'Bondgenoten, gevangenis en diplomatie. Vlaanderen - Engeland 1294-1303' worden de zeer wisselende en wisselvallige politieke, militaire en diplomatieke verhoudingen tussen beide van nabij ontleed en hun mogelijke invloed op het ontstaan van het uitzonderlijk meubel en de reis van de *Chest of Courtrai* naar het noorden van Oxford. Waar de krijgshaftigheid van de Vlamingen het haalt op het slagveld van 1302, zijn zij niet zo succesrijk met hun diplomatie. Klaarblijkelijk is de kist te laat afgewerkt geweest, of niet tijdig aangekomen te Stanton St. John. Zij heeft in ieder geval niet de diplomatieke gevolgen gehad die mogelijks voorzien waren. Waarschijnlijk lag op het beslissend moment John of St. John senior op sterven (van 20 tot 28 september 1302) of was hij reeds overleden als de koffer met zijn haastige maar indrukwekkende reportage en boodschap in Stanton

geraakte. Hoe dan ook, dit historisch verhaal eindigt met een bondgenootschapverdrag tussen de Engelse koning Edward I, niet met Vlaanderen maar met de Franse koning. Edward I wordt de feitelijke winnaar van de slag van Kortrijk.

Onze voorlaatste **rubriek 12** spitst zich toe op het probleem van de **opdrachtgever van een rijkelijk geschenk**: de *Chest of Courtrai* en haar mogelijke inhoud. Volgens de gevoelsuitdrukking van de afbeeldingen op de kist kan dit kunstwerk niet het gevolg zijn van een opdracht uit Frankrijk of Engeland. Er wordt uitdrukkelijk een visuele hulde gebracht aan de Vlaamse adellijke leiders, de leden en het voetvolk van de ambachten en hun rol in de opstand en de gewapende strijd in Vlaanderen in 1302. Onder de voornaamste afgebeelde leiders zijn het vooral Gwij van Namen en Willem van Gulik, familie van Gwijde van Dampierre, die opvallend voorgesteld zijn. Samen met Jan van Namen, een ander lid van de Dampierre-familie, en Pieter de Coninck vertegenwoordigen zij de werkelijke macht in het toenmalige Vlaanderen. Op initiatief van Jan van Namen (die reeds vroeger in 1297 samen met zijn broeder Gwij van Namen tot ridder werd geslagen te Gent door de Engelse koning Edward I), wordt reeds op 3 september 1302,

en later nog eens in april 1303 volgens ons geprobeerd met een diplomatieke zending - waarbij bij deze tweede poging onder meer een vertegenwoordiging van de vijf grote Vlaamse steden - het bondgenootschap Vlaanderen-Engeland uit te breiden en te verstevigen. Maar deze diplomatieke stap, waarvoor de kist en haar boodschap vermoedelijk een intermediaire poging vooraf was, mislukt definitief in 1303. Als opdrachtgever tot het vervaardigen van de kist, dient naar onze mening gezocht naar personen binnen een groep lieden waarin wij onder meer familieleden van de in Frankrijk gevangen graaf van Vlaanderen, Gwijde van Dampierre zien. Maar ook anderen zoals Hendrik van Lontzen, maarschalk van Brugge en Pieter de Coninck kunnen hieraan bijgedragen hebben.

De laatste **rubriek 13** handelt over het **auteurschap van het schrijn- en houtsnijwerk en de afwerking** van de *Chest of Courtrai*. Voor het tot stand brengen van een soortgelijk werk zijn een aantal consecutieve fasen te voorzien. Eerst een concept waarbij het meubelwerk en zijn geheime vakken berekend en beslist worden samen met de omvang en de algemene trekken van de gebeeldhouwde tafereelen. Naderhand dient dit alles in detail ingestudeerd en uitgevoerd.

Voor die periode van de Middeleeuwen komt uit historische bescheiden naar voren dat één-zelfde kunstenaar wat wij heden als verscheidene vakken beschouwen, zoals kistenmaker, beeldhouwer, schilder... samen kan beoefenen. Over een maker van een meubel met geheime vakken hebben wij geen enkele geschreven bron uit de tijd. Alleen te Noyon (Frankrijk 13de eeuw) is een kast met een verdoken bodemberging bekend. In Diest (Provincie Brabant) is een gotische koffer (15de eeuw) bewaard met twee kleine verborgen vakjes aan de zijkanten binnenin. Voor de technische uitvoering van het houtsnijwerk van de *Chest* werd door ons een soortgelijk gebruik van de holle beitels vastgesteld met die welke voorkomt op gegraveerde bronzen middeleeuwse grafplaten in Vlaanderen en omliggende gebieden. Opvallend is ook de verwantschap van de afbeelding van de paarden en de ruiters op de *Chest* met die van het werk van zegelsnijders in onze gewesten in die periode. Een andere link wordt opgeroepen met een typisch element uit de schilderkunst rond de tijd van de Gulden Sporen en kort daarna in de zeer vlotte grafiek van tafereel II. Het betreft hier een handig aangebrachte achtergrond met een rij ijzeren ridderhelmen die de suggestie geven dat er nog meer krijgers aanrukken.

Een zin voor een anekdote vinden wij onder andere in tafereel V (zie radiografie). Dichtbij de burchtmuur (links) is een trits Vlaamse krijgers afgebeeld. Het zijn van links naar rechts een persoon van kleine en magere gestalte, daarnaast staat een grote dikke. Dan volgt als laatste een reuzenfiguur, op het moment dat hij met een zwaar mes een aanstormend paard in de buik aanvalt. Wat de menselijke hoofden in profiel betreft zijn de gelijke trekken opvallend met die van de originele monumentale bewaarde beelden uit dezelfde periode van de verdwenen kappanten in de kerk te Damme, de oude haven van Brugge. Het auteurschap van het beeldhouwerwerk van de *Chest of Courtrai* heeft zeker niet alleen veel banden gehad met allerlei kunstwerken in de tijd rond de 'Groeningeslag', maar getuigt tegelijkertijd van een ingenieuze techniek inzake houtconstructie.

V. Een twaalfledige wens van de auteur

De gevraagde punten veranderen niets aan de vastgestelde authenticiteit van de *Chest of Courtrai*, het hout, het beeldhouwerwerk en de betekenis:

1. De kist naar Kortrijk in 2002.
2. Reconstructie van de primaire *Chest* (hout of kunststof).
3. Bijkomende

dendrochronologische analyses een C-14 van de secundaire functie van de kist.

4. Analyse van de beschadigingen aan de kist.
5. Analyse van organische en anorganische sporen in de kist.
6. Proefondervindelijke test op maquette inzake belastbaarheid.
7. Vergelijkende analyse polychromie te Damme, leper en Luik.
8. Dendrochronologische en C-14 onderzoek van verwante Vlaamse koffers of onder Vlaamse invloed.
9. X-opnamen en uitvergrotingen van sculptuur op verwante Vlaamse koffers en realia.
10. Heel precieze opmetingen van de *Chest* en verwant materiaal (verificatie oude lengtematen).
11. Enquête over preciosa 12de - begin 13de eeuw mogelijk herkomstig uit Stanton St. John of familie.
12. Overleg voor een verder gemeenschappelijk gecoördineerd wetenschappelijk onderzoek door erkende instellingen en personen en aanleg van een gezamenlijke bewaarplaats van verslagen en documenten.

Wat het punt 6 betreft, zijn reeds volgende laboratoria bereid voor een verder objectief onderzoek van de *Chest of Courtrai* behulpzaam te zijn, namelijk: het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel en het Laboratorium van Analytische Chemie van de U.G.

VI. Afkortingen

- D**
De Wilde, B., Pauwels, A., Verbruggen, J., Warlop, E., *De kist van Oxford*, Kortrijk, 1980.
Didier, R., *Sculptures, style et faux, Festschrift für Peter Bloch*, Mainz am Rhein, 1990, pp. 347-363.
- E**
Eames, P., *Furniture I, Furniture in England, France and the Netherlands from the twelfth to the fifteenth century*, London, 1977.
- H**
Hall, E.T., *The Courtrai Chest from New College re-examined in Antiquity 61*, 1987, p. 104-107.
- G**
Goedleven, E., *The Courtrai Chest of de kist die zich niet laat kisten*, Monumenten en Landschap, 1987, VI, 3, pp. 33-34.
Gilmour, B., Tyers, I., *Courtrai Chest: relic or recent*, Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, in Rapporten Zellik, 1997.
- M**
Marynissen, R.H., "I," *De Chest of Courtrai: een vervalsing van het pasticcio type*, Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten, jaargang XL, nr. 3, Brussel, 1978.
Marynissen, R.H., "II," *De Chest of Courtrai*, in *De Mythe van de Middeleeuwen*, cat. nr. 164 Algemeen Rijksarchief Brussel, 1999, p. 8 e.v.
- V**
Vandenbruwaene, L., *De gotische meubelen bewaard in Vlaams België*, Verhandeling RUG 1983-1984 (niet gepubliceerd).
Van de Walle, A.L.J., *Bouwbedrijf in de Lage-landen tijdens de Middeleeuwen*, Antwerpen, 1959.
Verbruggen, J.F., *De goedendag*, in *Militaria Belgica*, 1ste reeks, nr. 3, september 1977.
Verbruggen, J.F., "I," *De Chest of Courtrai, een oorspronkelijke getuigenis van 1302*, Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, Brussel, 1980, p. 585 e.v.
Verbruggen, J.F., "II," *Problemen rond de kist van Oxford*, Spiegel Historiaal, 16de jaargang, nr. 10, 1981.

VII. Noten

Rubriek 1

1. Eames P., Furniture I, p 146.
2. Over dendrochronologie, idem, p 163, 166 e.a.
3. Verbruggen J.F., De goedendag.
4. Marynissen R.H., I.
5. Verbruggen J.F., I.
6. De Wilde B., Pauwels A., Verbruggen J., Warlop E.
7. Verbruggen J.F., II.
8. Hall E.T., op. cit.
9. Goedleven E., op cit.
10. Ibidem.
11. Didier R., op. cit.
12. Gilmour B., Tyers. Interim report, op. cit.
13. Marynissen R.H., II
14. Ibidem.

Rubriek 2

1. Gilmour B., Tyers I., p 20.
2. De tweede fase zal behandeld worden in een latere publicatie.
3. Gilmour B., Tyers I, p 25.
4. Zie Van de Walle A.L.J., Bouwbedrijf p 46-47.
5. Ibidem.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Zie illustratie.
9. Zie illustratie.
10. Van de Walle A.L.J., Split Wood op. cit.

Rubriek 3

1. Volgens dokument Pauwels A., d.d. 08-11-00.
 2. Vandenbruwaene L., p. 322.
 3. Vandenbruwaene L., lengte p. 233.
 4. Vandenbruwaene L., p. 330.
- Voorschrift Brugge Ambacht. Scrinewerkers ; Brugge voeten omgezet in huidige maten. L = 1.91996 m, H = 0.95998 m, D = 0.749869 m voor de grootste kist.
- 'SCRINEN' Volgens het oude voorschrift van Brugge
- a) drie voeten ende enen halven HOOGE : 0.27428 m x 3.5 m = 0.95998 m
 I elne ende ij duimen wijt : 0.70 m + (2 x 0.27428/11 m =)
 0.049869 m = 0.749869 m van VII voeten LANC : 7 x 0.27428 m = 1.91996 m
 b) van VI voeten ende een half (LANC) : 6.5 x 0.27428 m = 1.78282 m van drie voeten ende ij duimen HOOGE : (3 x 0.27428 m = 0.82284 m) + (2 x 0.27428/11 m =

	I	II	III	IV
	(1.69mg)	(1.873mg)	(5.326mg)	(2.708mg)
Na (%)	.204±0.006	.165±.005	.145±.004	.220±.007
C1 (%)	.32±.03	.37±.02	-	-
K (%)	.45±.01	.41±.01	.282±.009	.48±.01
Ca (%)	5.7±.6	6.±1.	3;6±0.5	4.3±0.4
Fe (%)	1.31±.04	1.18±.04	.50±.03	.81±.06
Sc (ppm)	2.39±.09	2.33±.07	1.03±.03	1.92±.09
Cr (ppm)	66.±3.	18.±2.	7.±1.	19.±5.
Mn (ppm)	206.±6.	172±5.	430.±20.	183.±5.
Co (ppm)	21.±1.	10.0±0.5	4.5±0.2	8.3±0.6
Zn (ppm)	180.±10.	98.±7.	34.±4.	120.±20.
As (ppm)	43±4	46.±1.	17.±1.	29.±1.
Br (ppm)	23.2.	25.0±.9	28.±1.	23.3±.8
Rb (ppm)	38.±8.	29.±5.	10.±3.	40.±20.
Ag (ppm)	32.±2.	21.±2.	21.±1.	1.35±.06
Sb (ppm)	20.9±0.7	11.1±0.4	40.±1.	15.7±0.6
La (ppm)	13.8±0.7	9.9±0.4	4.1±0.2	9.1±0.4
Au (ppm)	3.4±0.1	1.42±0.05	.65±.02	1.86±.06
Hg (ppm)	80.±3.	28.±2.	10.0±0.8	53.±2.
Pb (%)	6.35±.60	4.63±1.1	20.0±1.1	7.66±.41

Tabel stalen van polychromie in 1988 opgenomen op de Chest of Courtrai door prof. dr. Hoste. (verzameling auteur)

0.049869 m)= 0.872709 m
 ende I elne WIJT: 0.70 m
 c) alle andre daernaer volgende tot vier voeten (LANC) : 4 x 0.27428 m = 1.09712 m
 Deze berekening gebeurde door Prof Dr Ir J. Kint, volgens de oude lengtematen van Brugge en het gewezen Vrije, naar de aanduidingen in De Schrijver H. De oude landmaten in Vlaanderen, Gent, 1936, p. 15.
 Deze publicatie gebeurde op vraag van de medievist prof.

H. Pirenne.
 De Brugse voet heeft een metrieke lengte van 0.27428 m. De voet is gelijk aan 11 duimen. De duim gelijk aan 11 lijnen of strepen. De streep of lijn gelijk 11 punten. De elle of elne meet 0.70 m.
 De voorschriften van de afmetingen van de 'scrinen' of koffers worden o.m. behandeld in : Van de Velde A., De ambachten van de timmerlieden en de schrijnwerkers te Brugge, hun wetten, hun geschillen en

De modellen voor het opzetten van de tekening op de Chest of Courtrai zijn rechtstreeks afgeleid van deze der zegelsnijders (zie gesuperposeerde tekening ridder te paard). (verzameling auteur)

hun gewrochten van de 14de tot de 19de eeuw, Gent, 1909.

Voor het ons hier belangrijke deel van de voorschriften wordt dit door A. Van de Velde beschouwd als 14de-eeuws, op grond van de taal, het geschrift en het perkament. Wij merken hierbij op dat indien er voorschriften nodig zijn dat het dan vermoedelijk is omdat er afwijkingen voorkomen. Het kan o.i. zijn dat in geval van heirkraft of in uitzonderlijke omstandigheden wordt afgeweken van de gewone maten en volumes.

5. Vandenbruwaene L. , p 21 e.v.

Rubriek 4

1. Zie de detailtekening.
2. Zie de algemene reconstructie tekening.
3. Zie de foto alsook de constructie tekening.
4. Dit is ongeveer de nuttige binnenruimte, voorlopig berekend.
5. Zie de tekening p.12.
6. Cfr. De tekening van de sluithaak te Noyon.
7. Prost B. , Inventaires Mobiliers des Comptes des Ducs de Bourgogne, I , 1366-77, Parijs, 1902/4, p 139-808.

Rubriek 5

1. Deze berekeningen is voorlopig. Wij stellen in fine een proefonderzoek in het vooruitzicht (zie wensen van de auteur).
2. Zie de tekening met de horizontale barst in de taferelen VI en VII en de doorbraak p. 16.
3. Zie de tekening van de barst tussen de twee planken die het frontpaneel vormen p. 16.
4. Zie de foto van de barst hersteld met een ijzeren band van de *Chest of Boughton-Monchelsea* p. 20.

Rubriek 6

1. Eames P. , p 129.
2. Zie de afbeelding van dit zegelschild, 1361 in De Wilde B, Pauwels A, Verbruggen J.F., 3. Warlop E, afb 18, p 30.
3. Heins A. , Les coffres et les coffrets, Gent, 1909. P 18-19 ; Eames P. I. pl 36A, B.
4. Verbruggen J.F. , Problemen op. cit. , p 515.
5. Zie de omslag van de publicatie.
6. Van Schouter R. , De

Vlaamse primitieven, tweede druk, Leuven, 1995, p 97 e.v.

7. Zie illustratie p. 20.
8. Foulkes F. , *A carved flemish chest at new college*, Oxford, p 118.
9. Zie illustratie hierbij.
10. Zie o.m. Clayton M. , *Catalogue of rubbings of brasses and incised slabs*, London, 1968.
11. Demay G. , *Le costume au moyen age d' après les sceaux*, Parijs, 1880, p. 68 e.v.
12. Eames P. , p 188 ; Walter of Durham 1299.
13. Zie hoger noot 10 en 12.
14. Windisch-Graetz F., *Möbel Europas*, Munchen, 1982 p. 189.
15. Van Schoute R. , *De Vlaamse primitieven*, tweede druk, Leuven, 1955, p 98-99.
16. Zie illustratie kleurkatern.
17. Zie Röntgefoto p. 22. De halsberg van leper (St. Joris). Een halsberg van de *Chest.*, Zie ook noot 10.
18. Miniatur 10de eeuw, *De doed van Antiochos*, Leiden, Bibliotheek Universiteit, HS. Periz, fig. 17, fo 25 r ; ibid. fig. 17, fo. 15 v.
- Miniatur ca 1200 uit *Het leven van David : David en Goliath*, New York, Pierpont Morgan library, MS 619 v ; in Cahn W, *La bible Romane*, Office du livre, Friburg, p. 186.
19. Zie op de *Chest of Courtrai*, de nis met het heiligenbeeld, Tafereel I ; cfr-detail van het wandtapijt *Geschiedenis van de H.H. Piatius en Eleutherius*, d.d. 1402, alb 3, D hulst R. A., *Vlaamse Wandtapijt van de XIVde tot de XVde eeuw*, Brussel, 1960.
20. Zie ibidem, afb. 3.
21. Over de 'Giotto-boom' zie Windich-Graetz F., op. cit., afb. 114.
22. Zie hoger onder II., Ontstaan, doel enz.
23. Zie hoger noot nr. 11, Demay G, op. cit., p. 71.
24. Zie hoger noot 10.
25. Zie illustratie Röntgenfoto p. 24 linksboven, cfr. ook voor dezelfde trend waarmee deze trits van de *chest* verwant is, de vergelijking van figuren op de gewelfsleutels te Damme en de figuur bij Breughel (Claessens B. en Rousseau J. *Onze Brueghel*, Mercatorfonds, 1968, p223, fig 59) p. 22.
26. Idem p. 22..
27. Mercatorfonds. 1966. P 26 e.v.

Rubriek 7

1. Voor de polychromie OP meubelen zie Eames P. p 124,128, 130, 136 , 138, 140.
2. Eames P. , I. *Vergulde meubelen* zie p 189, 191, 192, zie ook noot 1 hierboven.
3. Zie illustraties p. 26.
4. Zie de tabellen van de analyses van Prof Hoste J. en Prof Moens L.
5. Wapenuitrustingen, zie illustratie p. 24 rechts.
6. Zilver als ondergrond voor vergulden, zie Steyaert W. *Catalogus Laatgotische Beeldhouwkunst in de Bourgondische Nederlanden*, Museum Schone Kunsten, Gent, 18.09 27.11. 1494, p. 33; over imitatie van bladgoud ibidem.
7. Zie de lokalisatie op de Röntgenopname p. 24.
8. Idem.
9. Ibidem.
10. Zie hoger noot 7.
11. Eames P. I. p. 189.
12. Zie hoger noot 4.
13. Over ambtelijk onderzoek , zie Marijnissen II p. 10.
15. Fitzhugh E. W. 1986, *Red Lead and Minium*, in : Feller R.L. (ed) : *Artist Pigment : A Handbook of their History and Characteristics*, National Gallery of Art/Cambridge University Press, p.109 en p. 140.
16. De Vlieghe L. en Didier R., *Dertiende eeuwse houtsculptuur in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Damme*, Damme. 1986, p 15, Fig 721.
17. Van Schoute R., *De Vlaamse primitieven*, op.cit. p 282, 283, 284.
18. Buye M. , *Gotische architectuur in België*. Dhaenens E. , Van Eyck, Mercatorfonds Antwerpen, 1980 p 54.
19. Steyaert J.W.- Tahon – Vanroose M. *Laat-Gotische Beeldhouwkunst*. Gent. 1994. P 32.
20. Over loodwit en goud zie de tabel van Prof Hoste J. en Prof Moens L

Rubriek 8

1. Zie in addenda Van de Walle over de evolutie van het boomstammeubel zowel de koffer als de kast.
2. Idem, zie in addenda *Het Gotische Meubel in België*
3. Ibidem
4. Addenda zie o.m. de koffer van Terracina (Lazio) , 7de - 8ste eeuw in Windisch. Graetz op. cit., p. 125. Zie

afbeelding p. 26 boven.

5. Eames P. , I. p. 125 en p. 137.
6. Over de export van Vlaamse meubelen tijdens de middeleeuwen wordt een publicatie voorbereid. De import van Vlaamse meubelen in Engeland was zo groot dat in 1483 koning Richard III deze verbood op straf van boete. Maar dit bleef dode letter. Edwards R., *Shorter Dictionary of English Furniture*, London-Toronto, 1969, p. 188.
7. Weyns J., *Volkshuisraad in Vlaanderen* op.cit. p. 236.
8. Heins A., *Coffres et coffrets*, op. cit. p. 18 en 19.
9. Zie o.m. Windisch, Graetz op. cit., afb. 115 en 117.
10. Eames P. , I. , op. cit. , p. 142, v.n. 361.
11. Vandenbruwaene L. , afb. 154, *Brugge, Gruuthuse Museum*. Museumcat. nr. 556.
12. Over andere exemplaren in Engeland. O.m. in Cesinsk H. en Gribbie R., *Early English Furniture* op.cit. p. 14 afb. 13 en 14.
13. Catalogus Christie's 03/ 11/99, *De Boughton Monchelsea Chest*.
14. Zetel in Lissabon. Feduchi L., *A history of World Furniture*, Barcelona, 1975.
15. Gay V., *Glossaire Archeologique du Moyen Age et de la Renaissance*, Parijs. 1887. Inv. De Charlotte de Savoie, p. 356.
16. Idem p. 101.
17. Ibidem.
18. Ibidem.
19. Hendriks J., *Prisma Archeologie in de Lage Landen*, Utrecht, 1994, over C 14 ; zie p 33 en 34. Geeft de lezer een beknopt overzicht van de dendrochronologie.

"Bomen produceren jaarringen. De dikte van de jaarringen is afhankelijk van het klimaat, waardoor er dikke en dunne jaarringen voorkomen. De afwisseling in het jaarringenpatroon van eiken is binnen elke tijdvak identiek en onderling vergelijkbaar. Op deze wijze is een jaarringpatroon op te stellen voor de Lage Landen. Deze 'streepjescode van de natuur' is momenteel terug te volgen tot ca. 9000 v. Christus. Het is geen toeval dat de C14 methode en de jaarringmethode, de dendrochronologie, hetzelfde tijdpad beslaan. Door

gedateerde stukjes eikenhout aan een koolstof-onderzoek te onderwerpen kon deze methode geijkt worden. We spreken dan over een 'gekalibreerde' C14 datering. Het is op dit moment de meest betrouwbare absolute datering in de archeologie van de Lage Landen.

De C14 dateringsmethode.

De grote doorbraak in het dateren van het verleden kwam in 1940. W. Libby ontdekte dat elk levend organisme een klein beetje radioactief was, doordat het koolstof 14 opnam. Het gehalte aan C14 is bij elke levend wezen gelijk aan dat van de buitenlucht. Pas nadat het organisme sterft wordt geen nieuwe koolstof meer opgenomen en zal de aanwezige hoeveelheid langzaam verdwijnen. Dit proces gaat regelmatig en geleidelijk: na 5700 jaar is de helft van de aanwezige koolstof verdwenen. Libby kwam tot het idee de nog aanwezige C14 in archeologische vondsten te meten, waardoor er voor het eerst een redelijk betrouwbaar meetinstrument ten behoeve van datering ter beschikking kwam. Momenteel loopt de bruikbaarheid van deze natuurwetenschappelijk dateringsmethode tot ca 7200 v. Chr. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd deze ontdekking bekend gemaakt en werd in Groningen het Laboratorium voor isotopenfysica opgericht door Hessel de Vries. Hij verbeterde het onderzoek, door het organische materiaal te verbranden en de metingen te richten op de vrijgekomen radioactieve gassen. Hierdoor werd Groningen één van de betrouwbaarste en bekendste C14-laboratoria in Europa. Ondanks de revolutie in het dateren van materiaal uit het verleden kwam er veel verzet tegen de resultaten van deze methode. Bijvoorbeeld in Egypte, waar de nieuwe dateringen (uiteraard) niet overeenkwamen met de tot dan toe gangbare chronologie. Overigens werd bij toeval ontdekt dat de C14-methode geijkt kon worden."

20. V. Chinnery, Christie's veilingscatalogus, 03.11.1999 p. 76, de *Boughton Monchelsea chest*.

Rubriek 9

1. Fletcher J.M. en Tapper M.C., *Medieval artefacts and structures dated by dendrochronology*, Medieval Archeologie, XXVIII, 1984, 112-112.
2. Hall E.T., *The Courtrai Chest from New College*, Oxford, The Ashmolean 16. (Summer and Autumn 1989), 1989, 10, p. 107.
- 2bis. Zie rubriek 2 over archeologische analyse
3. Cat. Christie's, 03.11.1999, p. 74 e.v. zie foto's
4. Warlop B., *Flemish Nobely before 1300*, Kortrijk, 1965.
5. Verbruggen J.F. 1302 . p. 69.
6. Verbruggen J.F. *Vlaanderen na de Guldensporenslag*. Op. cit. p.19.
7. Idem p. 27.

Rubriek 10

1. Eames P ; I, p. 108.
2. Eames, ibid.
3. ibid. 1302, Verbruggen J. F., *Vlaanderen na de Guldensporenslag*, op. cit. p. 21.
4. Catalogus: *Thuis in de late Middeleeuwen, Het Nederlands burger interieur 1400, 1535*, Overijssel Museum 05.10-31.12.1980. p. 74-75. Zwolle, Overijssels Museum, 1980.
5. Ibidem.
6. Eames P. I. p 121.
7. Ibidem.
8. Ibidem.
9. Eames P. I . p 113.
10. Complete Peerage, Vol 5, op.cit. p . 326.v.n.d. , anno 1326
11. Eames P. I . p. 129.
12. Eames P. I . , zie aldaar o.m. armoral.
13. zie noot 14.
14. Een tweegevecht als afbeelding is weinig zinvol voor een huwelijkskoffer.
15. Zie rubriek 13.
16. Over Robrecht van Artois , zie Epiloog.
17. Eames P. , I .
18. Elf sloten, dit is één sleutel per persoon. Over middeleeuwse in ijzer, koper en goud, zie V. Gay, op. cit. Pag. 392 e.v.; in 1318 leverde een smid aan het Brugse stadsbestuur "tien moelsloten ter scrine die staet in de tresorie", Gilliods-Van Severen, *Inventaire des Chartes*, III, Brugge 1875 p. 171; stadsrekening 1318 f° 59 v°.
19. Eames P. Gifts, 68, 76, 81, 88, 89, 115, v.n. 183.
20. Ibidem. p. 76.

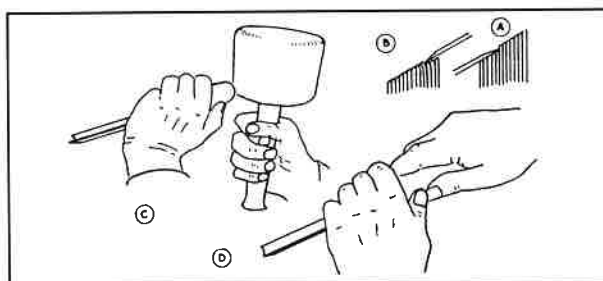
21. Ibid. p. 89.
22. Ibid. p. 88.
23. Ibid.p115 ; A° 1378 door de Graaf van Vlaanderen voor zijn echtgenote
24. Eames P. p.115.
25. Deuchler Fl., *Die Burgunder Beute*, Bern , 1963 , p.71.
26. Verbruggen J.F. , 1302, op.cit. p 16 en 51.

Rubriek 11

1. Ffoulkes C., *A carved Flemish chest at New College*, op. cit. p. 113.
2. Over Pirenne H ; als eerste belangrijke Belgische medievist die de betekenis van de *Chest of Courtrai* erkende. Zie Verbruggen J.F., *De Chest of Courtrai. Een oorspronkelijke getuigenis over 1302*, in Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, XXIII-7 sept 1980. p. 385.
3. Idem als noot 1.
4. Ibidem.
5. Ibid.
6. Victoria, *History of the counties of England*, Oxfordshire, vol. 5. Country of Oxford. P.282.
7. Victoria op . cit. p. 283
8. *Gazetteer of the British Isles*, ed 9, Edinburgh, 1965, p. 639.
9. Victoria, op. cit. p. 282.
10. Victoria, op. cit. p. 283.
11. Victoria, op. cit. liggingskaart.
12. Sherwood J. and Pevsner N., *Building of England*, Oxfordshire, Pinguin, 2 ed, p. 85.
13. Victoria, op. cit. p. 291.
14. Hendriks J. , *Archeologie* op. cit. p. 250. e . v.
15. Gilmour B, Tyers I, op. cit. p. 25
16. Victoria, *History of Oxfordshire* op. cit. p. 283.
17. Gilour B. , Tyers, I, op. cit. 1997.
18. Victoria. , op. cit.p. 284.
19. Peerage., op. cit. p. 324.
20. Ibidem.
21. Ibid.
22. Ibid.
23. Peerage., op. cit. p. 325/h.
24. Peerage., op. cit. p. 325-326.
25. Ibidem.
26. Peerage., op. cit. p. 324/b.
27. Ibid.
28. Ibid. , p. 325/h.
29. Victoria., op. cit. p. 285.
30. Victoria., op. cit. p.285/17.
31. Verbruggen J.F.,1302 op. cit. p. 28.
32. Peerage, op. cit. p. 326.
33. Ibid.
34. Ibid. p. 325.f
35. Ibid.
36. Ibid., p. 325./h.
37. Ibid., p. 325/h.
38. Victoria., op. cit. p. 285.
39. Victoria., op. cit. p.285/17.
40. Ffoulkes C., *Carved Flemish Chest*, 1914, p. 113.
41. Ibidem.
42. Geddes J., appendix / A, in Marijnissen, I , 1978, p. 20-21.
43. Roe F., *Ancient Coffers and Cupboards*, London, 1902, p. 21, 24, 25.
44. Hall T., *The Courtrai Chest reexamined in Antiquity*, 1987.
45. Ibidem.
46. Van de Walle A.L.J., *Volkmeubel*, op. cit.
47. Gardner A., *Minor English Wood Sculpture*, op. cit. p.15 en fig nr 30.
48. Volmuller H.W.J., *Nijhoffs Geschiedenis-lexicon . Nederland en België*, Den Haag Antwerpen. 1981. P. 190.
49. Ibid.
50. Verbruggen J. F., 1302. op. cit. p. 28.
51. Ibid.
52. Verbruggen J.F.,1302. op.cit. p. 27-28.
53. Ibid.
54. Wyffels C., *Rekeningen van de stad Brugge 1280-1319, Deel II, I° stuk 1302-1306* in Koninklijke Commissie voor Geschiede-

De houtsnijtechnieken en -werktuigen bleven eeuwenlang gelijk (gladden van nerven en houtspiegels, halen van beitels).

(verzameling auteur)

nis. Brussel. 1195 p. 89.
55. Verbrugge, J.F., *Vlaanderen* NA. Op. cit. p.27.

Rubriek 12

1. "Il est légitime de tuer la piétaille". Favier J., *Dictionnaire de la France médiévale*, Fayard, Parijs, 1965. Onder 'butin' en 'rançon'.
 2. Verbruggen J.F. 1302. Op. cit. p. 92.
 3. Verbruggen J.F. 1302. Op. cit. p. 40.
 4. Zie Epiloog, op. cit., p. 4.
 5. Verbruggen J.F. 1302
 6. Zie Röntgenfoto.
 7. Ibidem.
 8. Verbruggen J.F., 1302. Op. cit. p. 11.
 9. Ibid.
 10. Ibid., noot 5
 11. Ibid., p. 6.
 12. Ibid.
 13. Ibid., p. 35
 14. Zie Röntgenfoto.
 15. Verbruggen J.F., *Na de slag*, op. cit. p.10 e.v.
 16. Ibidem, p. 40.
 17. p. 15.
 18. Bologna gelegen tussen Florence en Venetië. Zie A Chastel, *Chronik der Italienischen Renaissancemalerei 1280-1580*, Fribourg 1983.
 19. Verbruggen J.F., 1302. Op. cit. p. 15 e.v.
 20. Ibidem. p. 24.
 21. Ibidem. p. 25.
 22. Verbruggen J.F., *Na 1302*, op. cit. p. 15 e.v.
 23. In onze rubriek 11 zijn wij reeds dieper ingegaan op dit diplomatiek ondernemen.
 24. Complete Peerage. Op. cit. p. 324, e.v.
 25. Aan beide zijanten is het beeldhouwwerk vermindert met minstens 12 cm; links kan dit gaan tot 20 cm, rechts tot 22 cm.
 26. Kervijn de Lettenhove, *Comptes de l'expédition d'Edouard Ier en Flandre*, op. cit., p. 185.
 27. Ibid. p. 188-189.
 28. Ibid. loc. cit.
 29. Ibid.
 30. Ibid. p. 198.
 31. Ibid.
 32. Ibid. p. 194.
 33. Ibid. p. 197.
 34. Ibid.
 35. Ibid. p. 199.
 36. Ibid. p. 195
 37. Powicke M., *The Thirteenth Century, 1216-1307*, in *The Oxford History of England*, ed. G.N. Clark, Oxford, 1853, p. 667 en noot 2.
- Zie ook: <http://www.hyw.com/books/history/Money.I.htm>
38. Band II, Berlijn-New York,

- 1976, p. 325 e. v.
39. Favier J., *Dictionnaire de la France Médiévale*, Fayard, Parijs, 1965.
40. Hay D., op. cit. p. 95-96.
41. Ibidem., p. 95-96.
42. aan de Marcq; heden stedelijke gemeente van Rijsel.
43. Verbruggen J.F. 1214 Bovinnes
44. Verbruggen J.F. *De gulden sporen te Kortrijk in 1382 en het bewaren van de trofeeën in de kerken*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 's Gravenhage, deel XI, ab. 2. 1956 p. 93 e.v.
45. Wyffels, *De rekeningen van de stad Brugge II*, p. 56-68.
46. Verbruggen J.F., na 1302, p. 13 e. v.
47. Ibid. p. 16.
48. Ibid. p. 1.
49. Verbruggen J.F., *Na 1302*, p.16-17.
50. *Chronique de Saint-Denis, Histoire de France*, H. Martin, t. III p. 551
51. Complete Peerage, op. cit., vol. 5, 1987, p. 326, vn d.

Rubriek 13

1. Vandenbruwaene L., op.cit. p 206 e.v. Koffer Nr B.8 : Diest Stedelijk Museum.
2. Museum Inventaris te Diest nr. 366.
3. Verbruggen J.F., Gemeenteleger op. cit. p. 211.
4. Ibid. p. 155-158.
5. Van Schoutter R., *De Vlaamse Primitieven*, Tweede druk, Leuven . 1995. p. 97 e.v.
6. Ibid.
7. Zie De Wilde B., Pauwels A., Verbruggen J.F., Warlop E., *De kist van Oxford* op. cit.
8. Ibid.
9. Zie diverse details op het paneel in het kleurkatern.
10. Over spiegelbeeld: zie rubriek.6
11. Van Schoutte R., *De Vlaamse Primitieven* op. cit. p. 97.
12. Ibid.
13. Ibid.
14. Ibid.
15. Ibid.
16. Zie de afbeelding van deze grafplaat p. 50.
17. Zie illustratie over de techniek van halfverheven houtsnijwerk.
18. Zie kaft.
19. Eames P. I. p. 254.
20. Cotte A., folio 126.

VIII. Voornaamste bronnen

Niet-gepubliceerde bronnen

- VANDENBRUWAENE, L., *De gotische meubelen bewaard in Vlaams België. Een analyse van de koffers met architecturaal snijwerk en een indicatieve inventaris van de bewaarde meubelen*, Licentiaatsverhandeling aan het Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde, richting Plastische Kunsten, Rijksuniversiteit Gent, 1983-1984.
- VAN DE LIERDE, J., *Het profaan neogotisch meubilair in het Kasteel te Loppem W. VI.*, Licentiaatsverhandeling Academiejaar 1980-1981.
- VAN DE WALLE, A.L.J., *Onderzoekingen omtrent de rol van de houtconstructies en het ontstaan van de middeleeuwse bouwkunst in West-Europa*, Proefschrift voor het doctoraat aangeboden aan het Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde van de Rijksuniversiteit te Gent, 1956-1957.
- VERVONDEL, H., *Kritische beschouwingen bij de conservatie en de restauratie van antieke eiken meubelen*, Licentiaatsverhandeling Academiejaar 1984-1985.

Internetlinks

- (home.tiscaliinet.be/liebaert/index.htm)
Website De Liebaert.
Levende geschiedenis in het hart van Europa in 1302.
(also English version available)
(www.old-maps.co.uk/JSP/landdisplay.shtml)
Free historical map for the county of Oxfordshire. Stanton St. John in 1886.
(www.worthingtonm.freeseve.co.uk/dendro/oxfordss.htm)
Oxford Dendrochronology Laboratory. Stanton St. John, Manor Farm (SP 577 095)
De eerste grote bouwcampagne dateert van 1305 (poortgebouw geïncorporeerd in de oostvleugel, west- en dwarsvleugel). De laatste grote verbouwingen aan de manor farm dateren van het midden van de 17de eeuw (herstellingen aan westvleugel, bouw stallingen en schuur - verbouwing tot boerderij?), periode waarin

de Chest of Courtrai in haar huidige vorm kan zijn ontstaan.

- Samenvatting resultaat onderzoeken:
(a) *East Range*
Felling dates: Spring 1303 and Spring 1305
(b) Cross range joists
Felling date range: 1290-1322
(c) West Range
Felling date range: 1299-1331
(d) Cross Range roof
Felling date: Summer 1475
(e) First floor door W range, N elevation
Felling date range: 1583-1584
(f) West Range Roof
Felling dates: Winter 1635/6 to Spring 1638
(g) Stables
Felling dates: Summer 1646 to Spring 1647
(h) Barn
Felling dates: Winter 1647/8 and Spring 1648
(j) Solid thatch cartshed
Felling dates: Winter 1800/01 and Spring 1801
(i) Re-used timbers from cartshed
Felling dates: Winter 1348/9 and Winter 1349/50
(www.dendro.bf.uni-lj.si/cgi-bin/sql/jiscisql?izbira=labcode&kriterij=gb-sdl)
Europaeen Catalogue Search Result (dendro-chronologisch onderzoek)
GB-SDL QUSP courttop / furniture / medieval imported (Sweden)
England, Oxford, -, Courtrai Chest, Top Board, Researcher:IT
D, Dated-y, AD1272 - AD998 = 275 yrs.
(users.ox.ac.uk/~orau/dl_am6.html)
ORAU Datelist 6 - (C14 onderzoek)
Full details including archaeological comments published in Archaeometry 29(2) (1987), 289-306
Courtrai chest, England OxA-683 1, wood, oak 860±60
OxA-684 2 top, wood, oak 660±70
- Het geslacht John of St. John, droeg naast de titel van sénéchal of hofmeier van Aquitanië ook deze van Gascogne. De koningen van Engeland hadden deze titel te geef sinds Henry II Plantagenet, gehuwd met Eleanore van Aquitanië. Sir Robert (1199-1266) vader van**

John of St. John senior droeg deze titel al, en blijkbaar bleef deze erfelijk gezien John of St. John senior én junior nog daarop recht hadden onder Edward I Longshanks. Uit de documenten over de 100-jarige oorlog (1337-1453) weten we dat de koninklijke senechal/hofmeier van Gascogne recht had op 5% van de inkomsten van het koninklijk domein aldaar. De senechal van Aquitanië, sinds de 13de-14de eeuw in rang gestegen tot kanselier van het hertogdom, had zelfs recht op 10%! Hij moest in ruil daarvoor wél toezicht houden op de hofmeiers van Gascogne én Guyenne.

(www.hyw.com/books/history/Pay_0019.htm)
(www.hyw.com/books/history/1_Help_C.htm)

STAMBOOM

Adam de Port, Lord Basing (1151-1213)
vader: John de Port
moeder: Maud (de Port)
echtgenote: Mabel de Orval (1153-?)
vader: Richard (William) de Orval
moeder: **Muriel of St. John** (vader: **Roger of St. John**)
moeder: Cecilia de la Hay

kinderen:
1. **William of St. John**
(Sir) William Lord of St. John

(1173-1239)
vader: Adam de Port, Lord Basing
moeder: Mabel de Orval
echtgenote: Godechild de Paganel
kinderen:

1. **Robert of St. John**
Sir Robert of St. John, Lord Lt. & sénéchal of Aquitaine

(1199-1266)
vader: **Sir William of St. John**

moeder: Godechild de Paganel
echtgenote: Agnes de Cantelou (1202-?)
kinderen:

1. **John I of St. John**
(senior)
Sir John I Lord of St. John
(senior), sénéchal of Gascony and Aquitaine

(1225-1302)
vader: **Sir Robert Lord of St. John**
moeder: Agnes de Cantelou
echtgenote: Alice Fitzpiers (of Brecknock) (1234-1305)

kinderen:

1. Agnes of St. Joh, (1279-1345)
x Sir Hugh of Courtenay 9th Earl of Devon (1275-1340)

2. **John II of St. John**
(junior)

Sir John II Lord of St. John, 1st Lord St. John of Basing
(1273-1329)

vader: **Sir John I Lord of St. John**

moeder: Alice Fitzpiers (Fitzpeter)
echtgenote: Isabell of Courtenay
kinderen:

1. Margaret St. John (1304-1361)

x John Beauchamp 2nd Lord Hacche (1301-1343)

2. **Hugh St. John**
Hugh St. John, 2nd Lord St. John of Basing

(1310-1337)
vader: **Sir John II Lord of St. John, 1st Lord St. John of Basing**

moeder: Isabel de Courtenay
echtgenote: Mirabelle Wake

kinderen:
1. **Isabell St. John**

(1329-1393)
echtgenoot: Sir Lucas Poynings

kinderen:
1. Joan Poynings
(www.flemingmultimedia.com/Genealogie/JohnStJohn.html)
(homepages.rootsweb.com/~pmcbride/rfc/gw70.htm)
(users.legacyfamilytree.com/USPresidents/2658.htm).

De roots van het geslacht St. John lagen in Basing (Hampshire). Enkel John of St. John senior & junior worden in verband gebracht met Stanton. Kregen zij dit leen in ruil voor bewezen diensten van Edward I en breidden zij dit tijdens hun leven uit (*Manorfarm* 1305, uitbreiding dorpskerk met rechthoekig koor circa 1300)? Hun nakomelingen worden opnieuw enkel als Lord Basing vermeld.

Publicaties

ANDERSON, L.M.D., *The Medieval Carver*, Cambridge, 1935.

ASSCHE, A. van en HELBIG, J., *Recueil de modèles artistiques du moyen-âge. Menuiserie et serrurerie de meubles Xve et XVIe siècles*, Gent, 1882.

BERENDSEN, A., *Het meubel van Gothiek tot tot Biedermeier*, Utrecht, 1949.
BERENDSEN, A., *Het*

Nederlandse interieur, Utrecht, 1950.

BLANDFORD, W., *Wood Carving*, Londen W.C. 2, 1978.

BOND, F., *Woodcarvings in English Churches, Volume I: Miscorords*, OUP, 1910.

Cambridge Historical Encyclopedia of Great Britain and Ireland, Editor HAIGH, C., Cambridge University Press, Cambridge-Sydney, 1985.

CASIER, J. en BERGMANS, P., *L'Art Ancien dans les Flandres*, Brussel en Parijs, 1914.

CATALOGUS, *Christie's South Kensington, Oak, Country Furniture*, Londen, 3/11/1999, p. 74 e.v.

CECINSKY, H. en GRIBBLE, E., *Early English Furniture and Woodwork*, Waverley, Londen, 1922.

CHINNERY, V., *Oak Furniture, The British Tradition*, Woodbridge, 1979.

CLAYTON, M., *Catalogue of Rubbings of Brasses and incised Slabs*, Victoria and Albert Museum, Londen, 1968.

CONYBEARE, A.J., *Trees, Chests and Boxes of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Self-Publishing Association: Hanly, Worcestershire, 1991.

CONWAY, M., *Two XIVth century chests*, in Burlington Magazine, Londen, 1911.

CORDEAUX E.H., M.A., *A bibliography of printed work relating Oxfordshire*, Oxford Historical Society, N. Series, Vol. XV, Oxford, 1950.

COX, J.C., *English Church Furniture*, Londen, 1907.

COX, J.C., *English Church Fittings, Furniture and Accessories (with an introduction by A. Vallance)*, Londen, 1923.

CURTIL – BOYER, C., *L'histoire de la clef de l'époque romaine au XVIIIe siècle*, Paris, 1969.

DE BORCHGRAVE D'ALTENA, J., *Notes au sujet des intérieurs et des meubles gothiques de chez nous* in Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Brussel, 1950, blz. 27-54.

DE BORCHGRAVE D'ALTENA, J., *Intérieurs et meubles gothiques de chez nous. Documentation* in Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Brussel, 1956, blz. 53-82.

DE CHAMPEAUX, A., *Le meuble. I. Antiquité, moyen-âge et renaissance*,

Parijs, 1885.

DEFOUR, F., *Zeven eeuwen meubelkunst in België*, Antwerpen, 1977, blz. 17-43
DE REYNES, N., *Le mobilier domestique*, Ministère de la Communication, t. I, Parijs, 1987.

DE SCHRIJVER, H., *De oude landmaten in Vlaanderen*, Gent, 1936.

DEWILDE, B., PAUWELS, A., VERBRUGGEN, J. en WARLOP, F., *De Leiegouw XXII*, 1980, 163-256.

DUBY, G., *Le dimanche de Bouvines, 27 Juillet 1214*, 1973

ERNHART, C., EAMES, P., *Documentary Evidence concerning the character and use of Domestic Furnishings in England in the fourteenth and fifteenth centuries* in Furniture History, VII, 1971, 41-60.

EAMES, P., *Inventories as sources of evidence for domestic furnishings in the fourteenth and fifteenth centuries* in Furniture History, IX, 1973, 33-40.

EAMES, P., *Early chests in wood and iron* in Furniture History, G.B., 1976, nr. 12.

EAMES, P., *Furniture in England, France and the Netherlands from the Twelfth to the Fifteenth Century*, Londen, 1977.

EDWARDS, R., *The shorter Dictionary of English furniture from the Middle-Ages to the Late-Georgian period*, Londen, 1969.

ERAS, V.J.M., *Locks and keys throughout the ages*, Dordrecht, 1957.

EVERS, J.W., *Geschiedenis van het meubel*, Utrecht, z.j.
FFOULKES, C., *A carved Flemish Chest at New College*, Oxford, Archaeologia LXV, 1914, 113-128 & Plate XIV.

FLETCHER, J.M. en TAPPER, M.C., *Medieval Artefacts and Structures Dated by Dendrochronology*, Medieval Archaeology XXVIII, 1984, 112-132.

GARDNER, A., *Minor English Wood Sculpture 1400-1550*, Londen, 1958.
Gazetteer of the British Isles, 9e uitgave, Edinburgh, 1963.

GEDDES, J., *Ironwork on the Chest of Courtrai at New College Oxford*, in Marijnissen & Van de Voorde, 1978, 20-21.

GILBERT, C., WELLS-COLE, A. en FAWCETT, R., *Oak*

- Furniture from Yorkshire Churches (Exhibition catalogue), Temple Newsam House (Leeds City Art Gallery), 1971.
- GILMOUR B. & TYERS I., *Courtrai Chest: relic or recent...*, in *Papers of the 'Medieval Europa Brugge 1997' conference* (V, pp.17-26).
- GOEDLEVEN, E. (1987) - *The 'Courtrai Chest', of de kist die zich niet laat kisten*. [The Courtrai Chest.], in M & L jaargang 6 (3).
- HALL, E.T., *The Chest of Courtrai from New College, Oxford, re-examined*, *Antiquity* 61, 1987, 104-107.
- HALL, E.T., *The Chest of Courtrai from New College, Oxford, The Ashmolean 16* (Summer & Autumn 1989), 1989, 10.
- HAVARD, H., *Dictionnaire de l'ameublement et de la décoration, depuis le XIIIe siècle jusqu'à nos jours*, I-IV, Parijs, 1887-90.
- HAY, D., *The Division of the spoils of war in fourteenth-century England*, *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th series, vol. 4, London, 1954.
- HAYWARD, H., e.a., *World Furniture, an illustrated history*, Londen, 1977.
- HENDRICKS, *Archeologie in de Lage Landen*, Baarn, 1994.
- HEINS, A., *Les coffres et les coffrets, étude sur ce genre d'objets anciens en Belgique*, Gent, 1909.
- HIBBEN, T., *The Carpenter's Tool Chest*, Londen, 1933.
- JOHNSTON, P.M., *Church Chests of the Twelfth and Thirteenth Centuries in England*, *Arch. Jnl.*, LXIV, 1907, 243-306.
- KEEN, M., *Medieval Warfare. A History*, Oxford, University Press, z.d.
- KERVYN DE LETTENHOVE, CH., *Comptes de l'expédition d'Eduoard I en Flandre, in Compte Rendu des Seances de la Commission Royale d'Histoire*, 3e série, T. 13, Brussel, 1872, p. 185 e.v.
- KREISEL, H., *Die Kunst des Deutschen Möbels. Möbel und Vertäfelungen van den Anfängen bis zum Jugendstil*, München, 1974.
- KSELBERG P., *Le mobilier français, t.I, Du moyen age à Louis XVI*, Parijs 1978
- LUNSINGH SCHEURLEER, Th. H., *Catalogus van meubelen en betimmeringen van het Rijksmuseum*, Amsterdam, 1952.
- LUNSINGH SCHEURLEER, Th. H., *Van haardvuur tot beeldscherm. Vijf eeuwen interieur en meubelkunst*, NL., 1961.
- LUYCKX, T., *Het grafelijk geslacht Dampierre en zijn strijd tegen Filips de Schone*, Brussel, 1952.
- MACQUOID, P., *A History of English Furniture: Vol. I. The Age of Oak*, Londen, 1904.
- MAFFEI, E., *Le Mobilier Civil en Belgique au Moyen Âge*, Namen, z.d..
- MARIJNISSEN R.H. en VAN DE VOORDE G., *De 'Chest of Courtrai' een vervalsing van het pasticcio-type in Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse Schone Kunsten, XL* (1978), nr. 3.
- MAUGER, R., *Le mobilier au moyen-âge in Recueil Assoc. Amis Vieux Havre*, Le Havre, 1934-1935, nr. 14.
- MAUMENE, A., *Maisons et meubles flamands*, in *Vie à la Campagne*, numéro extraordinaire, 15/12/1929.
- MILL, S., *A List of Monumental Brasses in the British Isles*, s.l., 1926.
- OMAN, C., *A History of the Art of War in the Middle Ages*, Londen-Methuen, 1924.
- OMAN, C., *The Art of War in the Middle Ages A.D. 378-1515*, Ithaca, New York, 1958.
- The complete Peerage of England, Scotland, Ireland, Great Britain and the United Kingdom*, Vol. 5, A. Sutton, 1987.
- PHILIPPE, H.A.A.J., *Le mobilier Liégeois. Moyen-Age - XIXe siècle*, Luik, 2de verb. uitgave, 1968.
- PHILIPPE, H.A.A.J., *Meubles, styles et décors entre Meuse et Rhin*, Luik, 1977.
- PORTER, T.E., *A 14th century chest at Harty*, *Kent Archaeological Review*, 1979, 135.
- ROE, F., *Ancient Coffers and Cupboards*, Methuen & Co, Londen, 1902.
- ROE, F., *A History of Oak Furniture*, Londen, 1920.
- SALZMAN, L.F., *Building in England down to 1540 - A Documentary History*, Oxford, 1952.
- SCHMITZ, H., *Das Möbelwerk. Die Möbelformen vom Altertum bis zum Mitte des neunzehnten Jahrhunderts*, Tübingen, z.d..
- SCHRÖDER, H., *Gotische Truhen*, in *Festblätter des Museumsvereins für das Fürstentum Lüneburg*, nr. 4 (reeks), z.p., 1932.
- SHERWOOD, J. en PEVNER, N., *The Buildings of England*, Oxfordshire, Penguin Books, z.d.
- SINGER, Ch., HOLMYARD, E.J., HALL, A.R. en TREVOR, I.W. e.a., *A history of technology*, Oxford, 1956, vol. II, Hfs. 7, II Post-Roman furniture, door SYMONDS, R.W., blz. 243,244.
- SLUYTERMAN, K., *Huisraad en binnenhuis in Nederland in vroegere eeuwen*, 2e druk, 's Gravenhage, 1979.
- SMITH, J.C.D., *Church Woodcarvings: A West Country Study*, Devon, 1969.
- SMITH, E.L., *Furniture, a concise history*, Londen, Thames & Hudson, 1979.
- SYMONDS, R.W., *Furniture: Post-Roman*, in *A History of Technology* ed. C. Singer etc., Vol. II, Oxford, 1956.
- TENTONSTELLINGS-CATALOGUS, *Thuis in de late middeleeuwen. Het Nederlands burgerinterieur 1400-1535*, Uitgeverij Waanders-Zwolle, 1980.
- TRACY, C., *Catalogue of English Medieval Furniture & Woodwork*, Victoria & Albert Museum, Londen, 1988.
- VAN TYGHEM, F., *Om en op de middeleeuwse bouwwerf. De gereedschappen en toestellen gebruikt bij het bouwen van de vroege Middeleeuwen tot omstreeks 1600*, Brussel, Paleis der Academiën, 1966.
- VAN DER PLUYM, W., *Het Nederlands binnenhuis en zijn meubels, 1450-1650*, Amsterdam, 1946, 4de en verb. druk.
- VAN DER PLUYM, W. *Vijf eeuwen binnenhuis en meubels in Nederland*, Amsterdam, 1954.
- VAN DE VELDE, A., *De ambachten van de Timmerlieden en de Schrijnwerkers te Brugge, hun wetten, hun geschillen en hun gewrochten van de XIVe tot de XIXe eeuw*, Gent, Koninklijke Vlaamse Academie, 1909.
- VAN DE WALLE, A.L.J., *Les fouilles archéologiques d'Anvers et l'architecture en bois du Moyen -Âge*, in *Mededelingen van de Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kringen van België*, Brussel, 24-30 augustus 1958, p. 37a - in - 'XXXVIIe Kongres.
- VAN DE WALLE, A.L.J., *Het bouwbedrijf in de lage landen tijdens de Middeleeuwen*, Antwerpen, 1959, 231 p., 81 ill.
- VAN DE WALLE, A.L.J., *L'analyse aux Rayons X d'un siège Louis XV*, in *Connaissance des Arts*, nr. 110, Parijs, april 1961, p. 64 e.v., 11 ill.
- VAN DE WALLE, A.L.J., *The Archaeological Excavations in the Centre of Antwerp*, in *Medieval Archaeology*, vol. V, Londen, 1961, p. 123-136.
- VAN DE WALLE, A.L.J., *Some Technical Analogies between Building and other Crafts in the use of Split Wood during the Middle Ages*, herdruk uit Chateau Gaillard III, *European Castle Studies* (reeks), 1966, blz. 152-155, pl. XXIII XXVII.
- VAN DE WALLE, A.L.J., *Vademecum voor de identificatie van de techniek van de kunstgravures. Deel I. Van het begin van de XIXe eeuw tot heden* (Geïllustreerd met 41 originele afdrucken), Mercator Fonds, Antwerpen, 1966.
- VAN DE WALLE, A.L.J., *Over de verre oorsprong van het Belgische Meubel: De Gallo-Romeinse Meubelkunst in België*, in *De Expert*, Antwerpen, jg. 2, nr. 4, oktober 1989, p. 23-29 + illustraties.
- VAN DE WALLE, A.L.J., *Het Gotisch Meubel in België*, in *De Expert*, Antwerpen, jg. 3, art. 2, april 1990, p. 6-20 + ill. 10.
- VAN DE WALLE, A.L.J., *Het Volksmeubel in Vlaanderen*, in *De Expert*, Antwerpen, jg. 4, art. 1, 1991, p. 36-47 + ill. 8.
- VAN DE WALLE, A.L.J., *Antwerpen*, in *Reallexicon der Germanischen Albertumskunde*, Ban I, Afl. 3, Berlijn-New York, p. 362 e.v.
- VAN HERCK, J., *Il mobile Fiammingo*, Milano, 1972.
- VELTER, A. en LAMOTHE, M.J., *Das Buch vom Werkzeug*, Gent, 1979.
- VERBRUGGEN, J.F., *De Gulden Sporen te Kortrijk in 1302 en het bewaren van Trofeeën in de Kerken*, in *bijlagen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 's Gravenhage, Deel XI, Afl. 2, 1956.
- VERBRUGGEN, J.F., *Het Gemeenteleger te Brugge van 1338 tot 1340 en de Namen van de weerbare Mannen*, Koninklijke

Commissie voor Geschiedenis, Brussel, 1962.
 VERBRUGGEN, J.F., *De Goedendag*, in *Militaria Belgica*, 1e reeks, nr. 3, september 1977.
 VERBRUGGEN, J.F., *1302 in Vlaanderen. De Guldenporenslag*, centrum voor Militaire Geschiedenis, Koninklijk Legermuseum, Brussel, 1977.
 VERBRUGGEN, J.F., *De 'Chest of Courtrai'. Een oorspronkelijke getuigenis over 1302*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, september 1980, XXIII-7.
 VERBRUGGEN, J.F., *Problemen rond de kist van Oxford*, in *Spiegel Historiae*, Maandblad voor Geschiedenis en Archeologie, 16e jg., nr. 10, oktober 1981.
 VERBRUGGEN, J.F., *De getalsterkte van de Ambachten in het Brugse Gemeenteleger, 1297-1340*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, juni 1984, XXV-6, p. 461 e.v.
 VERBRUGGEN, J.F., *Vlaanderen na de Guldenporenslag*, Uitgaven Westvlaamse Gidsenkring, Brugge, 1991.
 VERBRUGGEN, J.F., *The Art of Warfare in Western Europe during the Middleages*, 2e uitgave, Rochester, 1997.
 VERWIJS, E. en VERDAM, J., *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's Gravenhage, 1894, dl. III, blz. 1731, 1675.
 VIOLLET-LE-DUC, M., *Dictionnaire Raisoné du Mobilier Français*, vol. I-IV, Paris, 1872/75.
 WALKER, P., *The Tools Available to the Mediaeval Woodworker*, B.A.R. Intl. Ser., 129, 1982, 349-56.
 WEYNS, J., *Volkshuisraad in Vlaanderen. Naam, vorm, gebruik en volkskundig belang der huiselijke voorwerpen in het Vlaamse land, van de Middeleeuwen tot de Eerste Wereldoorlog*, Beersel, 1974.
 WINDISCH-GRAETZ, F., *Möbel Europas. Von der Romantik bis zur Spätgotik*, München, 1982.

IX. Addenda

1. Over de verre oorsprong van het Belgische meubel: de Romaanse meubelkunst

De 11de en de 12de eeuw in ons land vormen een beginpunt voor velerlei artistieke tendensen die nog lange tijd zullen nawerken. Dit wordt algemeen aangenomen voor de kerkelijke en de profane bouwkunst. Inzake meubel echter gaat men deze periode dikwijls stilzwijgend voorbij. De voorhanden zijnde gegevens, alhoewel schaars, laten toch toe tot bepaalde conclusies te komen.

Het boomstammeubel

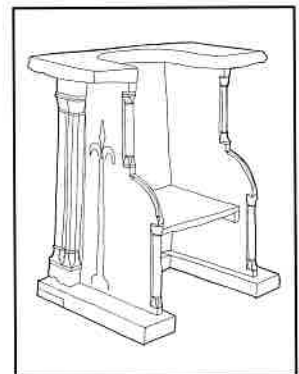
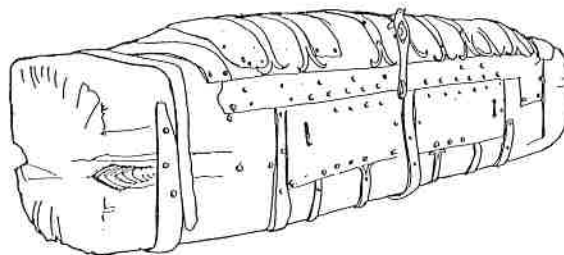
Op verscheidene plaatsen in Europa, en ook binnen de huidige

Belgische grenzen, zijn zware uitgeholde boomstammen opgegraven. Nu eens betreft het een primitief vaartuig, dan weer een doodskist, soms een bergmeubel. De traditie van deze éénboom of monoxyloon reikt zeer ver terug in de tijd. In de Noordelijke Nederlanden te Pesse (Drente, Nederland) is een dergelijke zware uitgeholde boomstam opgegraven, circa 6500 jaar oud. Het betreft hier de tot op heden oudst bekende en teruggevonden boot in West-Europa. In de oude Zuidelijke Nederlanden is een andere boomstamkano gevonden bij de voormalige nederzetting van de 'Nekkerspoel' (Mechelen). Dit vaartuig

stamt uit de Gallo-Romeinse periode. Een soortgelijke ontdekking, uit hetzelfde tijdperk, heeft men gedaan te Pommeroeul in Walloonië. In de verre voorgeschiedenis geeft men in vele gevallen de éénboom mee als doodskist. Er zijn redenen om aan te nemen dat de gedachte aan een laatste vaart met een dergelijke boot hierbij een rol kan gespeeld hebben. Hoe dan ook, dit inhumatiegebruik blijft voortbestaan in de Nederlanden en de aanpalende gewesten tot in het Romaanse tijdperk. De éénboom wordt niet alleen voor de doden gebruikt, maar ook voor de levenden. Een merkwaardig voorbeeld daarvan is de zware

De afbeelding toont een boomstamkoffer uit de Romaanse periode, bewaard in het Vleeshuis te Antwerpen. Als basismateriaal voor het vervaardigen van dergelijke koffer dient een boomstam. Deze wordt uitgehold, aanvankelijk door uitbranden of later ook door weghakken. De koffer is verstevigd met ijzerbeslag. Er zijn verscheidene sloten in verwerkt. Verscheidene personen, elk met een sleutel, moeten voor het openmaken aanwezig zijn. Deze voorzorgsmaatregel bestond met het oog op het bewaren van kostbare documenten.

(Tekening door het Centrum voor Wetenschappelijke Studie van het Meubel - U.G.).

Rechts: een zeldzaam bewaard gebleven voorbeeld van de Romaanse meubelkunst in ons land is deze zetel van de Heilige Lutgardis in de abdij Kolen te Kerniel. Enkele minder aanzienlijke herstellingen terzijde gelaten, dateert het meubel inderdaad uit de tijd van de Heilige Lutgardis (1182-1250/1260).

(Tekening door het Centrum voor Wetenschappelijke Studie van het Meubel - UG)

houten reiskoffer uit het bronstijdperk, gevonden te Coppenau (Pommeren, Duitsland). Deze was gevuld met schroot voor de bronsgieter.

Ook in de woning wordt de éénboom als vaststaand meubel aangewend. Bewaard zijn enkele zeldzame exemplaren van tronkkoffers in de Zuidelijke Nederlanden die hetzij tot de 11de-12de eeuw opklommen, hetzij op een latere doorlopende traditie wijzen. Vermelden wij hier even de boomstamkoffers bewaard in het Vleeshuismuseum te Antwerpen, die van het stadhuis te Borgloon, van de kerk van Gerdingen, van een privé-verzameling te Gent en zo meer. Deze koffers zijn bijzonder zwaar en voorzien van talrijke sloten met de bedoeling het opbergen van kostbare voorwerpen en documenten. Ook in het buitenland is dit laatste soort meubelen teruggevonden. In ruimere geografische gebieden buiten ons eigen land zijn er bovendien varianten van éénboommeubelen bewaard. In Groot-Brittannië komen bijvoorbeeld houten doopvonten voor, of zelfs een stoel met rugleuning, uit één enkele boomstam gehouwen. In Frankrijk treffen we uitgeholde boomstammen aan, voorzien van een primitieve deur die dienst deden als kasten. Eén enkel voorbeeld daarvan is ons in België bekend (zie illustratie).

Gedurende de Middeleeuwen, maar ook reeds daarvoor en nog daarna, is er dus een gebruik vast te stellen van massieve eikenbomen voor diverse doeleinden als vaartuig, als doodskist, als reiskoffer, maar ook als meubel voor het binnenhuis.

De zetel van de Vlaamse beweging

In het klooster Kolen te Kerniel bevindt zich een merkwaardig meubel. Het is bekend als de zetel van de H. Lutgardis. Een onderzoek door onszelf aan de U.G hierover wijst uit dat dit meubel inderdaad stamt uit de Romaanse periode. Wel werden er in de loop der tijden enkele minder aanzienlijke herstellingen aangebracht. Maar de hoofzaak van de constructie dateert uit de tijd toen de H. Lutgardis leefde. Het betreft hier het oudst bewaarde zitmeubel in ons land. Het is een eiken constructie met zware hoekstijlen waarop primitieve, Romaanse kapitelen gebeeldhouwd zijn. Wie is deze H. Lutgardis? De naam Luitgard betekent de gard of bewaker der lieden; dus zij die het volk beschermt. Lutgardis is geboren te Tongeren in 1182, Zij treedt toe tot de orde van de cisterciënzer zusters en leeft in strenge boete en nederigheid. Lutgardis vreest echter tot overste te worden verkozen in een Waals klooster te Aywières. Teneinde zich deze ramp te besparen, verzoekt zij de Heer om

de gave nooit Frans te kunnen spreken. Haar wens zou ingewilligd geweest zijn en alhoewel zij de Franse taal verstaat, is het haar onmogelijk deze te spreken. Zij overlijdt tussen 1250 en 1260. Reeds Willem van Affligem (overleden in 1297) maakt een beschrijving van haar leven in het Middelnederlands. Ook van Thomas van Cantimpré (overleden circa 1280) hebben we een levensschets van haar. Om haar houding in deze taalaangelegenheid wordt de H. Lutgardis later erkend als patroonheilige van de Vlaamse beweging. Vermelden wij terloops dat in de 19de eeuw de priesters-studenten in Vlaanderen geen Nederlands mochten spreken. Het was hun eveneens verboden Vlaamsgezinde boeken te lezen als *De Leeuw van Vlaanderen* van H. Conscience of zelfs te bidden in het Vlaams. Het zal dan ook niemand verwonderen dat het hun verder verboden was een beeldje van de H. Lutgardis te bezitten.

De vroege raam- en paneelconstructie

Niettegenstaande zeer weinige meubelen uit de Romaanse periode bewaard zijn, maken toch andere elementen verdere afleidingen mogelijk voor de meubelkunst en -techniek van deze tijdspanne. Vanaf de aanvang van de gotische periode resten ons heel wat originele meubelen. In België vinden we deze in

openbare en privé-verzamelingen. Dit gotische meubilair vertoont steeds een gemeenschappelijk kenmerk het laat een geraamtebouw zien, bestaande uit stijlen en regels waartussen een vulling met panelen. De visie die voorhoudt dat dit soort constructie zou ontstaan zijn uit de éénboom is niet langer houdbaar. Immers, reeds gedurende het Gallo-Romeinse tijdperk kennen we dergelijke geraamtebouw in de Zuidelijke Nederlanden. Afbeeldingen op de Gallo-Romeinse sarcofaag van Simpelveld in Nederlands Limburg bewaard in het Bonifantenmuseum te Maastricht (Nederland) en eveneens op beeldhouwwerk gevonden te Aarlen (provincie Luxemburg) getuigen daarvan. Naast de zware, massieve éénboom-conceptie heeft de Romaanse periode dus ook reeds skelet bouw gekend, Deze geraamtebouw sluit trouwens aan bij de houtbouw voor woningen uit de 11de en de 12de eeuw. Sporen van dergelijke houten constructies uit de Karolingische en de Romaanse periode zijn door ons opgegraven in de nabijheid van 'Het Steen' te Antwerpen. Als besluit kan hier gesteld worden dat reeds tijdens de Romaanse periode in ons land een tendens van zware, massieve meubelbouw maar ook van lichtere paneel- en raamconstructie bestaat. Deze laatste komt in ons land tot grote bloei met de

gotiek. Dezelfde conceptie blijft echter voortbestaan tijdens de renaissance, de barok, de 18de-eeuwse Lodewijkstijlen tot in de 19de eeuw. Deze geraamteconstructie verleent aan het meubel niet alleen een zekere lichtheid maar ook voldoende stevigheid. Een dergelijke paneel- en raambouw biedt echter voordelen. Zonder het meubel in gevaar te brengen kan een houten paneel immers vrij krimpen en zwellen in de groeven van een raam. Deze skeletbouw heeft ook tot gevolg dat het meubel minder weegt. Het is dus gemakkelijker verplaatsbaar, zowel ter land als ter zee.

Bijgewerkte herdruk van A. L. J. Van de Walle, *Uit de verre traditie van het meubel in de Zuidelijke Nederlanden: de Romaanse meubelkunst*, in *De Expert*, Antwerpen, jg. 3, april 1990, p 21-30, 8 ill.

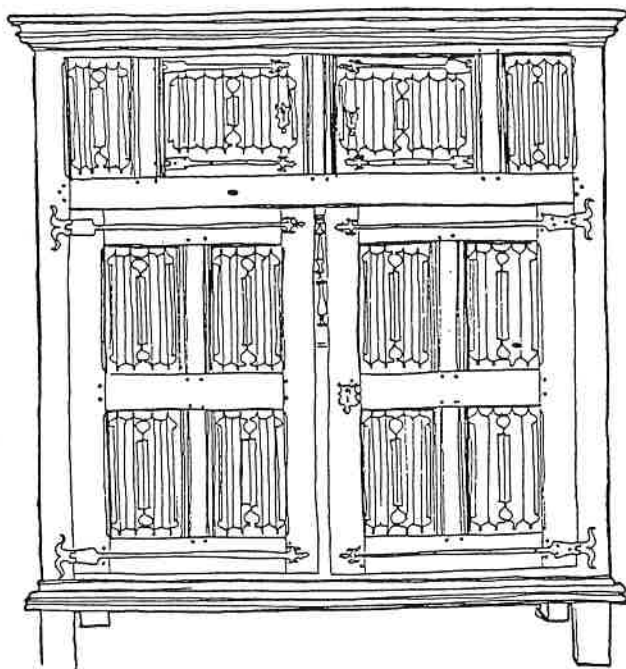
2. Het gotische meubel in België

De Zuidelijke Nederlanden kennen tijdens de gotiek van circa 1200 tot circa 1530 een bijzonder weelderige bloeiperiode van talrijke kunststukken. De schilderkunst met de Vlaamse primitieven bereikt één van de hoogtepunten in de wereldgeschiedenis van de plastische kunsten. Namen zoals van Eyck, Rogier van der Weyden en nog talrijke anderen zijn hiervoor veelzeggend. Ook inzake bouwkunst komen in onze gewesten unieke verwezenlijkingen voor. Het is vooral met profane monumenten en dan nog met de openbare bouwkunst dat wij een wereldfaam genieten; de stadhuisen en hallen zoals die van Leper, Leuven, Brussel en Oudenaarde zijn daarvan de getuigen. Zelfs wat de muziek betreft, worden onze kunstenaars in die periode in heel Europa

Boven: de traditie van het boomstammeubel bleef eeuwenlang doorleven.
(prive verzameling)

60

Gotische Vlaamse kast (15de eeuw) in eik, met twee grote deuren beneden en twee kleine deuren boven. De konstruktieve elementen - die het geraamte vormen - vertonen geen versiering. Het decor concentreert zich op de paneelvulling, die een soort opgekruld perkament suggereert, in het hout geschaafd en gesneden. Dergelijke originele meubelen bevinden zich te Brugge in het Sint-Janshospitaal en in het Gruuthusemuseum. (Tekening door het Centrum voor Wetenschappelijke Studie van het Meubel - UG)

gewaardeerd. Zij genieten groot aanzien aan vorstelijke hoven in Italië en Centraal Europa. Hun namen luiden onder meer Gilles Binchois en Guillaume Dufay. Gelet op het voorgaande zou het daarom verwonderlijk zijn, mochten onze gewesten inzake kunstnijverheid en meubelkunst ten achter zijn gebleven ten opzichte van het overige Europa.

Een rijke verscheidenheid van meubelen

In tegenstelling met de algemeen verbreide mening die ons voorhoudt dat het gotische meubilair in de oude Zuidelijke Nederlanden zich zou beperken tot de koffer waaruit dan de kast is ontstaan, blijkt uit onderzoeken van het interfacultair *Centrum voor Wetenschappelijke Studie van het Meubel* aan de U.G. dat er een grote verscheidenheid van meubelen in onze gewesten bestond. De grote diversiteit van meubeltypes roept ook een verband op met het dagelijkse leven in het toenmalige interieur in de Lage Landen bij de zee.

Laten wij even deze toestand inzake meubelsoorten resumeren. Wat het bergmeubel betreft, is de koffer inderdaad een typisch gebruiksvoorwerp voor de gotische periode. Er bestaan bij ons nog steeds zware koffers uit die tijd - soms zelfs uit één boomstam gehouwen - voor het opbergen van documenten, zoals de stedelijke privileges en

andere archiefstukken. Daarnaast komen ook lichtere houten koffers voor met een raamconstructie en zelfs ook koffers bijzonder geschikt voor reizen. Er zijn echter nog tal van andere bergmeubelen voorhanden: vrijstaande kasten, hangkasten, muurkasten met één, twee, vier of meer deuren en zelfs met laden. Er zijn redenen om aan te nemen dat het type van ladekast of commode in Vlaanderen ontstaan is. Een mooi voorbeeld van een groot bergmeubel was een vierdeurskast met twee laden uit het - inmiddels afgebrande - Belle Hospitaal te Leper. Bijzonder weelderige berg- en pronkmeubelen uit de tijd zijn onder meer het dressoir en de *credens*. Afbeeldingen uit de tijd tonen ons ook bibliotheekmeubelen. We vinden zelfs in deze periode al de begijnenkast, waarvan een prachtig voorbeeld bewaard was in de vroegere verzameling van Arthur Verhaegen te Gent.

Laten wij nu even nagaan hoe het gesteld was met de zitmeubelen. Ook hierover zijn heel wat inlichtingen bewaard. Het kapiteel van de '*scupstoel*' in de voorgevel van het Brussels stadhuis toont ons een afbeelding van een grote verscheidenheid van zitmeubelen. We zien daar onder andere een voorstelling van de blokkruk, een eenvoudige houtblok waarin vier poten gestoken zijn. Ook komt daarop

een afbeelding van de gelede driepikkelkruk voor. Deze driehoekige schamel bestaat uit drie poten, bovenaan door regels verbonden. Tussen dit raamwerk is een zitvlak aangebracht. Verder treffen wij er de vouwkruk aan. Ditzelfde Brusselse kapiteel toont bovendien een karakteristieke driepikkel-zit waarbij de achterste stijl hoger loopt dan het zitvlak en aan de top is afgewerkt met een dwarsstuk, zodat hieruit een stoel met een eigenaardige rugleuning ontstaat. Tenslotte geeft hetzelfde beeldhouwwerk ook nog een gelede vierkante stoel weer, waarbij de rugleuning sierlijk is opengewerkt. Andere afbeeldingen uit de Middeleeuwen tonen ons stoelen waarbij onder aan een bergruimte of koffer uitgewerkt is (zie illustratie). Ook inzake zetels bestaat er een ruime variëteit. Er is onder meer de *tonzetel*, vervaardigd met planken door duigen samengehouden. Daarnaast maakt de licht verplaatsbare *curulezetel* - afgeleid van een oud Romeins type van zitmeubel - een aristocratische indruk.

Majestatisch en dikwijls rijkelijk versierd met beeldhouwwerk is de grote zetel met rug- en armleuning. Soms heeft deze onder de zitting een bergruimte. Bij de banken kennen we als eenvoudigste model het blokbandje in constructie lijkend op de blokkruk. Sommige schilderijen en miniaturen van de Vlaamse

primitieven geven tussen allerlei religieuze en profane tafereelen een afbeelding van banken met een verstelbare rug. Ze dienden om bij de open haard te zitten. Men kon er nu eens plaatsnemen met het gezicht naar de vlammen gekeerd, dan weer met de rug. De banken zijn soms verrassend uitgewerkt tot een hoekzitbank.

Ook inzake de gotische tafel zijn gegevens bekend. Uit historische bescheiden weten we dat ook zeldzame tafels bestonden met uittrekbare verlengstukken. Het betreft hier vermoedelijk een Vlaams type. De grote middeleeuwse tafel bestaat meestal uit een verplaatsbaar blad dat op schragen wordt gelegd. Voor een groot banket werden op dergelijke wijze talrijke tafels opgericht. Dit is de gewone eettafel waarvan het blad dat soms beschilderd is, in bepaalde gevallen ook als een decoratief paneel aan de muur kan gehangen worden. Er zijn echter ook kleinere tafels als vaste constructies uitgewerkt met onder aan een bergruimte. Dit is bijvoorbeeld het geval voor een bewaard exemplaar in het Sint-Janshospitaal te Brugge. Kleinere tafels op drie poten komen eveneens voor. Sommige hiervan hebben een opklapbaar blad zoals het bewaarde exemplaar in het hospitaal te Aalst. Ook zijn er al bijzondere tafels bekend, onder meer schrijftafels voorzien van een

lezenaar en betaaltafels waarin een lade aangebracht is. Daarnaast vinden we op iconografisch materiaal ook nog eenvoudige werkbanken die sterk doen denken aan die uit latere tijden en die van heden. In deze lijst van meubelen dient ook nog het bed te worden vermeld. Er bestaan voornamelijk twee soorten. Bepaalde bedden tonen een overwegende houtconstructie waarbij het karakteristieke hoofd- en voeteneinde en soms ook de zijkanalen van versierde panelen voorzien zijn. Bij andere komt houtdraaiwerk en zelfs beeldhouwwerk voor. Het bed met een overwegende textielafwerking heeft een hemel waaraan gordijnen hangen waardoor men zich kan afzonderen en meteen beschermen tegen nieuwsgierigen, koude en tocht. Voor kinderen bestaan wiegen. Tot de mooiste voorbeelden van de gotische meubelkunst in West-Europa behoort de zogenaamde wieg van Keizer Karel, tegenwoordig bewaard in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel. Dit meubel is verguld met bladgoud en versierd met geschilderde motieven. Maar naast deze grote meubelen kende men in de Zuidelijke Nederlanden omstreeks 1470 ook kleinmeubelen. Dit zijn bijvoorbeeld elegante bijzettafeltjes; zelfs speeltafels kwamen voor; ook kleine kistjes voorzien van een kostbare inhoud

zijn typische Vlaams.

De materialen en hun afwerking

Als voornaamste materiaal wordt hout gebruikt. De voornaamste houtsoort is de eik. Voor volksmeubelen gebruikt men doorgaans blanke houtsoorten. Tijdens de Middeleeuwen wordt het hout in de Zuidelijke Nederlanden meestal gekleefd. De boomstam doet men in de langsrichting radiaal barsten. Hierdoor verkrijgt men ofwel twee helften, ofwel bij verder doorklieven vier kwarten. Indien men het aldus verkregen hout nog verder in de richting van de as van de boom doet opensplijten, heeft men uiteindelijk dunne planken. Net als het vorige splijtwerk vertonen deze planken ook een driehoekige doorsnede. Tijdens de Middeleeuwen is het zagen van hout in onze gewesten minder frequent. Evenwel is in het oude graafschap Vlaanderen ook de idee van een mechanische zaag door waterkracht aangedreven, bekend. Voor de skeletbouw gebruikt men zwaardere stukken hout, waarmee men een raamwerk construeert. Hierin wordt door een dunne plank een vulling aangebracht. Een dergelijke paneelconstructie biedt vele voordelen, bijvoorbeeld minder gebruik van hout en dus minder duur in grondstof. Aldus worden bij ons lichtere en beter verplaatsbare meubelen gemaakt, die meteen een bijzondere

waarborg bieden tegen het krimpen van het hout. Bovendien kunnen dergelijke panelen nog versierd worden door uitschaven van profielen en door beeldhouwwerk. Met zijn skeletbouw sluit onze gotische meubelconstructie aan bij een conceptie die ook bestond in de toenmalige houtarchitectuur in onze gewesten, tegenwoordig goed bekend dank zij archeologische opgravingen onder meer te Antwerpen. Men mag niet vergeten dat het grootste deel van onze gebouwen tijdens de gehele Middeleeuwen niet in steen maar in hout wass opgetrokken. Een andere belangrijke grondstof is het ijzer. Gesmeed ijzer komt voor als beslagwerk op nagenoeg al onze middeleeuwse meubelen. Bijzonder fraai uitgewerkt zijn de scharnieren en de slotplaten van onze gotische meubelen. Kleinere meubelen worden soms volledig uit smeedijzer vervaardigd. Dit is onder meer het geval met sommige koffertjes voor het opbergen van kostbaarheden. Inzake meubelen kent ook het Vlaamse ijzersmeedwerk een grote waarde-ring in de ons omringende landen. Vooral opvallend zijn de verfijnde artistieke kwaliteiten van onze Vlaamse gotische meubelen. De algemene gedaante is doorgaans zeer slank. De verhouding tussen de onderdelen en het geheel is zeer evenwichtig.

De klemtoon van de versieringen ligt op de panelen. Hierdoor blijven de constructie-elementen zichtbaar. Het beeldhouwwerk en het lijstwerk zijn zeer degelijk uitgevoerd en afgewerkt.

Het naleven en de heropleving van de gotische meubelkunst

Het gotische meubel uit de Zuidelijke Nederlanden leeft na op twee verschillende wijzen. Sommige gotische meubelen worden nog gebruikt in latere tijden. Zo worden er afgebeeld op schilderijen uit de 17de eeuw die toen nog dagelijks in het interieur gebruikt werden.

Een andere vorm van naleven, na de intrede van de nieuwe decoratieve renaissancevormtaal, gebeurt door het vermengen van de nieuwe stijlornamenten met elementen uit de oude gotiek. Zelfs omstreeks 1600 worden er nog ontwerpen gemaakt voor gotische meubelkunst in de Zuidelijke Nederlanden.

De gotische conceptie van het meubel leeft nog na tot in de 20ste eeuw. Sommige meubelontwerpers die de traditie van de neogotiek getrouw blijven, construeren nog tot na de tweede Wereldoorlog meubelen volgens de oude opvatting van het raamwerk. Aldus blijft eeuwenoude traditionele degelijkheid van het gotische meubel ook in de moderne productie voortleven. Een uitzonderlijk ensemble van

neogotisch meubel-
kunst bevindt zich in
het kasteel te Loppem
bij Brugge, toegankelijk
voor het publiek.

**Bijgewerkte herdruk van A.
L. J. Van de Walle *Het
Gotisch meubel in België,
in De Expert, Antwerpen,
jg. 3, art. 2, april 1990, p 6-
20, 8 ill.***

Voor een visueel inventaris van de GOTISCHE MEUBELEN in België.

K.I.K. nr	Beschrijving.
B 102257	AALST : Sint-Elisabethklooster : Panelenkoffer met architecturaal snijwerk
B / B 111124	AALST : Sint-Elisabethklooster : Tweedeurskast, briefpanelen
IJ / B 111090	AALST : Sint-Elisabethklooster : Vijfdeurskast met ijzerbeslag
A / B 102116	AALST : Sint-Elisabethklooster : Kast met open onderstel en architecturaal snijwerk
M / M 108819	AALST : Stedelijk Museum : Boomstamkoffer
B / B 111092	AALST : Stedelijk Museum : Tweedeurskast met briefpanelen
B / B 111033	AALST : Stedelijk Museum : Tweedeurskast met briefpanelen
A / B 139636	ANTWERPEN : Museum Mayer van den Bergh : panelenkoffer met arch. Snijwerk (nr. 81)
A / B 139637	ANTWERPEN : Museum Mayer van den Bergh : plankenkoffer met arch. Snijwerk (nr. 83)
A / B 186976	ANTWERPEN : Oudheidkundig Museum : panelenkoffer met arch. Snijwerk (nr. III. 31. A. 7)
M / B 185915	ANTWERPEN : Oudheidkundig Museum : boomstamkoffer (nr.)
B / B 186991	ANTWERPEN : Oudheidkundig Museum : koffer met briefpanelen (nr.II. 31. A. 11)
X / B 186992	ANTWERPEN : Oudheidkundig Museum : koffer met dubbele X-panelen (nr. II. 31. A. 10)
B 16308	ANTWERPEN : Oudheidkundig Museum : koffervoorzijde met snijwerk (nr. III. 31. A. 12)
IJ / B 191001	ANTWERPEN : Oudheidkundig Museum : kleine plankenkoffer met ijzerbeslag (nr. II. 31. G. 26)
B / B 86545	ANTWERPEN : Oudheidkundig Museum : tweedeurskast met briefpanelen (nr. III. 31. E. 7)
B / B 86544	ANTWERPEN : Oudheidkundig Museum : tweedeurskast met briefpanelen (nr. III. 31. E. 3.)
B 186944	ANTWERPEN : Oudheidkundig Museum : kast met open onderstel (nr. III. 31. E. 20)
B 186957	ANTWERPEN : Oudheidkundig Museum : tweeverdiepenkast (III. 31. E. 1.)
M / B 205755	BOKRIJK : Openluchtmuseum : boomstamkoffer (mus.inv. B767. 773)
M / A 64841	BORGLOON : Stadhuis : boomstamkoffer
X / B 127493	BRUGGE : Sint-Janshospitaal/Memlingmuseum (O.C.M.W.) : tweedeurskast met dubbele X- panelen
X / B 127491	BRUGGE : Sint-Janshospitaal/Memlingmuseum (O.C.M.W.) : tweedeurskast met dubbele X-panelen
X / B 127395	BRUGGE : Sint-Janshospitaal/Memlingmuseum (O.C.M.W.) : tweedeurskast met dubbele X-panelen
X / B 127394	BRUGGE : Sint-Janshospitaal/Memlingmuseum (O.C.M.W.) : tweedeurskast met dubbele X-panelen
X / B 127546	BRUGGE : Sint-Janshospitaal/Memlingmuseum (O.C.M.W.) : tweedeurskast met dubbele X panelen
X / B 127517	BRUGGE : Sint-Janshospitaal/Memlingmuseum (O.C.M.W.) : tweedeurskast met dubbele X panelen
X / B 127404	BRUGGE : Sint-Janshospitaal/Memlingmuseum (O.C.M.W.) : tweedeurskast met briefpanelen
NG / A 48358	BRUGGE : Sint-Janshospitaal/Memlingmuseum (O.C.M.W.) : neogotisch kast met open onderstel
B / B 94427	BRUGGE, OUD BEGIJNHOF : kofferbank met briefpanelen
B 94428	BRUGGE, OUD BEGIJNHOF : tweeverdiepenkast, waarvan het bovenverdiep korter is dan het benedenverdiep
B 140692	BRUGGE, Gerechtshof en vrije : (verdwenen) aechiefkast (en)
A / B 134938	BRUGGE, Gruuthuse : panelenkoffer met architecturaal snijwerk
A / B 134936	BRUGGE, Gruuthuse : plankenkoffer met brede hoekstijlen en architecturaal snijwerk
IJ / B 134937	BRUGGE, Gruuthuse : plankenkoffer met ijzerbeslag en beschilderd
B / B 134794	BRUGGE, Gruuthuse : langwerpige koffer met briefpanelen
B / B 134820	BRUGGE, Gruuthuse : koffer met briefpanelen
PL F / B 134932	BRUGGE, Gruuthuse : Sint-Joriskoffer
A / B 134033	BRUGGE, Gruuthuse : kleine plankenkoffer met arch. snijwerk
A / B 134991	BRUGGE, Gruuthuse : kleine plankenkoffer met arch. snijwerk
A / B 134993	BRUGGE, Gruuthuse : kleine plankenkoffer met arch. snijwerk
A 18567	BRUGGE, Gruuthuse : zetel
B 196990	BRUGGE, Gruuthuse : zit- of bidbankje met Maria- en Jezus- inscriptie
B / B 134864	BRUGGE, Gruuthuse : tweedeurskast met briefpanelen
B / B 134863	BRUGGE, Gruuthuse : tweedeurskast met briefpanelen
B / B 17084	BRUGGE, Gruuthuse : tweeverdiepenkast met briefpanelen
B / B 140902	BRUGGE, O.L.V. ter Potterie (O.C.M.W.) : kofferbank met briefpanelen
B 140858	BRUGGE, O.L.V. ter Potterie (O.C.M.W.) : tweeverdiepenkast
B 140859	BRUGGE, O.L.V. ter Potterie (O.C.M.W.) : tweeverdiepenkast
B / B 140964	BRUGGE, O.L.V. ter Potterie (O.C.M.W.) : vierdeurskast met briefpanelen
B 140992	BRUGGE, O.L.V. ter Potterie (O.C.M.W.) : schragentafel
B / B 136562	BRUGGE, Sint-Godelieveabdij : vierdeurskast met briefpanelen
M 109325	BRUGGE, Sint-Godelieveabdij : tweeverdiepenkast
A / B 225936	BRUSSEL, K.M.K.G. : panelenkoffer met architecturaal snijwerk
A / B 193377	BRUSSEL, K.M.K.G. : kofferfragmenten, arch. versierd
A / B 1401	BRUSSEL, K.M.K.G. : plankenkoffer met arch. snijwerk (verl)
A / B 193376	BRUSSEL, K.M.K.G. : plankenkoffer met arch. snijwerk
A / A 30878	BRUSSEL, K.M.K.G. : plankenkoffer met arch. snijwerk
X / B 225937	BRUSSEL, K.M.K.G. : koffer met dubbele X-panelen
A / A 10448	BRUSSEL, K.M.K.G. : kleine plankenkoffer met arch. snijwerk

**Een 15de-eeuwse gotische kruk met ingebrand
huismerk (?).**

(privé verzameling)

**Begin 16de-eeuwse zetel met armleuningen en
briefpanelen.**

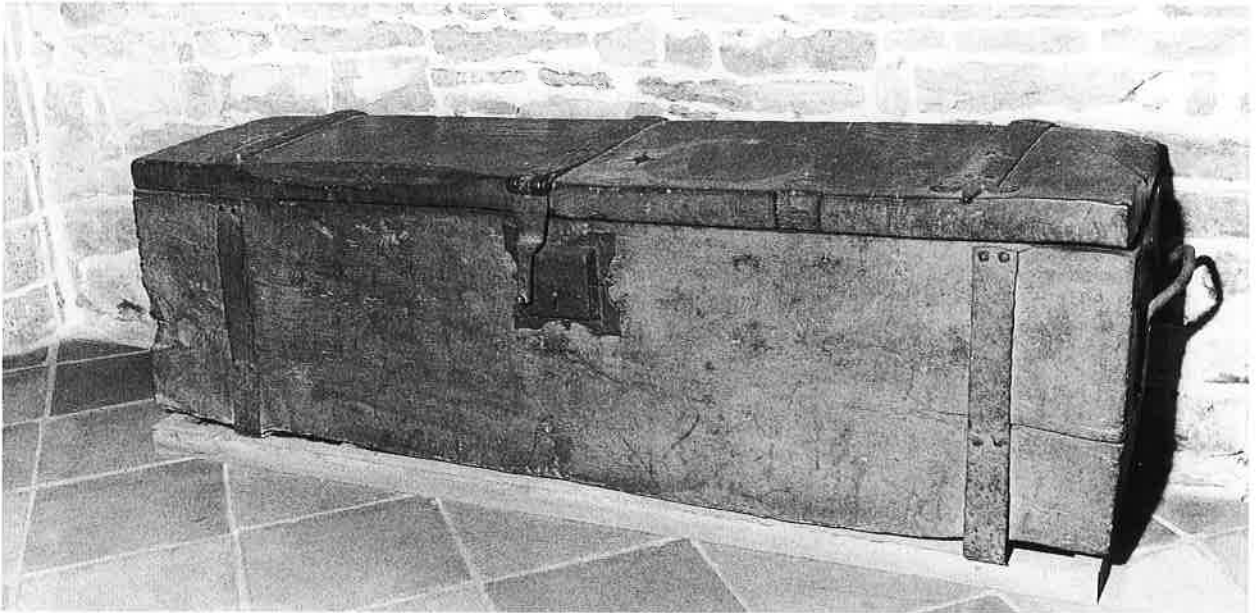
(privé verzameling)

**Rugwand van 15de-eeuwse gotische bank. De achterzijde van de briefpanelen geven een duidelijk
beeld van het wigvormig gekloven hout.**

(Sint-Jansmuseum te Damme)

A / A 117964 BRUSSEL, K.M.K.G. : kleine plankenkoffer met arch. snijwerk
 B 171021 BRUSSEL, K.M.K.G. : wieg, zg ; van Keizer Karel
 X / B 225954 BRUSSEL, K.M.K.G. : tweedeurskast met dubbele X panelen
 B / B 196457 BRUSSEL, K.M.K.G. : vierdeurskast met briefpanelen
 B 225956 BRUSSEL, K.M.K.G. : kast met open onderstel en baldakijn
 B 2056 BRUSSEL, K.M.K.G. : (verdwenen) kast met open onderstel
 B 4527 BRUSSEL, K.M.K.G. : tweeverdiepenkast
 A / B 225255 BRUSSEL, K.M.K.G. : kastje met arch. snijwerk
 NG / B 1399 BRUSSEL, K.M.K.G. : neo-gotisch kast
 B / A 74105 BRUSSEL, (vroeger Vilvoorde, coll. De Ruydts) : kleine kast met briefpanelen
 B / A 45962 DAMME, Sint-Janshospitaal : kofferbank met briefpanelen
 B / A 45691 DAMME, Sint-Janshospitaal : kofferbank met briefpanelen
 B / A 52684 DAMME, Sint-Janshospitaal : zetel met briefpanelen
 B / A 52694 DAMME, Sint-Janshospitaal : vierdeurskast met briefpanelen
 A 52678 DAMME, Sint-Janshospitaal : kast met open onderstel
 A 52676 DAMME, Sint-Janshospitaal : tweeverdiepenkast
 A / B 205775 DIEST, Stedelijk Museum : plankenkoffer met brede hoekstijlen en arch.snijwerk
 A 38399 DIEST, Stedelijk Museum : plankenkoffer met convex deksel
 A / B 33831 GEEL, Sint-Dimpnamuseum : panelenkoffer met arch. snijwerk
 B / M 128615 GEEL, Sint-Dimpnamuseum : tweedeurskast met briefpanelen
 A / B 176371 GENT, Bijlokemuseum : panelenkoffer met arch. snijwerk
 A / B 176372 GENT, Bijlokemuseum : panelenkoffer met arch. snijwerk
 IJ / M 115772 GENT, Bijlokemuseum : plankenkoffer met ijzerbeslag
 S / M 205789 GENT, Bijlokemuseum : kleine plankenkoffer met beschildering
 IJ / B 184949 GENT, Bijlokemuseum : kleine plankenkoffer met ijzerbeslag
 B / M 115773 GENT, Bijlokemuseum : kofferbank met briefpanelen
 B / B 237297 GENT, Bijlokemuseum : driedeurskast met briefpanelen
 X / A 102459 GENT, museum voor schone kunsten (vroeger Oudenaarde , stadsmuseum) : koffer met dubbele X-
 panelen
 M 123645 GENT, museum voor sierkunsten : zit of bidbankje met arch. snijwerk
 B 218114 GENT, museum voor sierkunsten : kast met onderstel
 A 76747 GENT, museum voor sierkunsten : wangentafel
 B / B 38614 HERENTALS, Begijnhof : koffer met briefpanelen (O.C.M.W. nr 0.1.01.)
 F / B 130703 IEPER, Sint-Matinuskerk : Sint-Joriskoffer
 IJ / B 145905 KORTRIJK, klooster van de Dames van Sint-Niklaas : kleine plankenkoffer met ijzerbeslag
 B / B 190232 KORTRIJK, O.L.V.-Klooster : kofferbank met briefpanelen
 B / M 110555 KORTRIJK, Oudheidkundig Museum : koffer met briefpanelen en panelenversierd met bloemen,ruiten
 halve circels
 A / A 102324 KORTRIJK, Oudheidkundig Museum : kleine plankenkoffer met arch. snijwerk
 B / A 116847 LEUVEN, Stedelijk museum : driedeurskast met briefpanelen
 B 812207 LUIK, Sint Jacobs : archiefkast
 B 116171 MECHELEN, stadsmuseum : kleine kast (Grote Raad van Mechelen)
 B / B 45025 OUDENAARDE, stadhuis : muurkast, 2 deuren, brie-panelen
 NG / B 29193 SINT-NIKLAAS, stedelijk museum : neo-gotische plankenkoffer met architecturaal snijwerk
 B / B 144882 VEURNE-BEAUVOORDE, kasteel : vierdeurskast met briefpanelen
 M / A 86600 ZOLDER, Oudheidkundig Museum : boomstamkoffer
 IJ / B 53588 ZOUTLEEUEW, Sint-Leonarduskerk : langwerpige koffer met uitvoerig ijzerbeslag
 X / A 53315 ZOUTLEEUEW, Sint-Leonarduskerk : tweedeurskast met dubbele X- panelen
 X / B 53586 ZOUTLEEUEW, Sint-Leonarduskerk : tweedeurskast met dubbele X- panelen
 A / A 102123 DOORNIK, musée d'histoire et d' archeologie : kleine koffer met architecturaal snijwerk

Massieve gotische koffer in de traditie van de boomstamkisten.
(foto verzameling auteur)

Laat-gotische koffer in lichte paneel-constructietechniek (merk de deuvels), met briefpanelen.
(foto verzameling auteur)

XI. English summary

General Conclusion

This publication began with questions, which could arise, and here are a few of them

- What parts of the primary chest are original?
- How old is the wood?
- How old is the sculpture?
- How was that sculpture made and by whom?
- What was the initial overall appearance of the chest?
- What was its intended use?
- Who ordered it?
- Who was the designer and who the maker?
- How and why did this furniture come to be in Stanton St. John, four miles north of Oxford, and survive?

Time and again from successive sections of this report we can make a number of deductions that lead to a general insight into the broad problems posed in our interim report.

Section 1 comprises an analysis of the leading bibliography centred on the last 25 years from the point of view that by now at least the authenticity of the wood of the sculptured panel is scientifically proven. We carried out our own research into the surface of this sculpture (of which there are photographs in this publication) to determine that a normal ageing had occurred and thus that nothing artificial had been done to give us the impression of a centuries old panel. Even before the detailed study by other specialists of the images, viz the coats of arms, the distinguishing marks of the tradesmen, the suits of armour and weaponry, the clothes and the historical precision of the

tableaux depicted...the evidence shows that only a contemporary Flemish artist who had seen the full facts from nearby, and was generally well informed, could have conceived and executed this work of art.

Those conclusions were made mainly from the worthy publications of professors J.F. Verbruggen, E. Goedleven, A. Pauwels Architect Engineer and other contributors.

The conclusion of **section 2** of this archaeological analysis of the chest establishes that not only the front panel but also the present back constitute two original parts of the primary chest. It is important that on the inner side of both elements significant original incisions exist.

These indicate an original double bottom, cut into the front and the back of the inside of the chest in its primary stage. The upper floor was held by three isosceles trapezium-shaped wooden supports that divided the secret storage space into four compartments. In its turn, the bottom of the secret space was originally supported by four horizontal laths of rectangular section. The front and the back of the chest are made of radially split wood. These laths are fixed lengthwise by a sort of wooden taps named '*dowels*', according to the technology of furniture making of the 13th and 14th century.

In **Section 3** on the reconstruction of the initial chest, use was made of the data derived from the archaeological analyses (see section 2). From the general shape of other similar furniture from the same period we get confirmation of the

archaeological information on the Chest itself. These data taken together were useful in forming an image of the original chest.

From these sources which bear each other out in broad terms, comes the reconstructed design of the general structure and appearance of the outside of the furniture as originally made. The four heavy corner posts and the filling material are in keeping with the general outer appearance.

Two things give a clue to the width of the Chest in the beginning. In the front, the missing parts of the composition of the sculpture let us estimate the primary measurements. In Scene VI missing from the extreme left is, among other things, a large part of the body of a slaughtered horse. This can be filled in by comparing it with the dead horse on the right in the same scene.

The rediscovered inner structure of the secret compartment gives us an effective guide to the suggested design of the original furniture, for the outside and the inner side as well, as conveyed in our reconstruction design.

The general measures, calculated now, can also be compared with those from the prescriptions of the handicrafts of the *Scrinewerckers* at Bruges. And they are in that line.

In **section 4**, for us the main target of our study was the piercing or hole in the front panel and the secret compartment, and most interesting was the construction of the chest itself.

The upper floor of the secret compartment as seen in section 3 must, after all of necessity, have had a hidden lock. Signs of it are found in the transverse direction viz:

notches for a wooden catch, a sort of long wooden bolt, are found in the front and the back of the chest in the axis of the inner space. They allow a general reconstruction of the original essential locking mechanism that must have been totally hidden.

In **section 5**, we consider the examination of the secret compartment itself and its initial function.

This is a unique construction for furniture of this period. In the whole of Europe, we found no other Gothic chest with multiple secret compartments or safe deposits hidden in the bottom. In Noyon (France) a 13th century cupboard still exists in the bottom of which is a restricted secret compartment. This compartment is three times smaller than the total volume of the four compartments in the Chest of Courtrai. (See section 12 about the possible heavy load inside those spaces.) The original secret storage space of the Chest of Courtrai, exceptional in the furniture of Western Europe in the Middle Ages, did raise questions about the function of the Chest that we will consider in sections 10 and 12.

Section 6 is concerned with the iconography of the chest from design to execution, handling specifically the consecutive phases of the creation and the execution of the sculpture on this Chest.

The manufacture of chests was, in the Middle Ages in Flanders and the neighbouring regions, an artisanal export that could possibly have had a small production line. Some of these chests were decorated with architectural and

figurative wood sculptures. For a structure with hundreds of figurines (people and horses) divided into four registers, stretching over a length of up to 4 meters, we could expect that at least a rough draft on paper or on the wood would have been sketched. During the execution of the draft some models or patterns by skilled hands would have been very beneficial. In the case of the Chest of Courtrai some of the figurines, and especially the horses, are put on the surface in mirror image. The execution of the sculpture in wood can not only change from the initial draft, but also be of other artistic quality than the finely drawn draft artwork they began with. A new opportunity for scientific study of the preparatory graphics for consecutive carved wooden panels from the Middle Ages is mentioned in section 6. This involves the method formed up by us since 1958 using enlargements of details from X-Rays that make it possible to follow the graphical design and even the three-dimensional configurations.

In **section 7**, concerning the polychromes connected with the Chest of Courtrai, we refer here for the first time to the published laboratory analysis of professors Drs. J. Hoste and L. Moens, respectively former and current Director of the Laboratory for Analytical Chemistry of the University of Ghent. They found traces of gold and silver on the background of the scenes III and V. Of decisive significance here are the enlargements of X-rays mentioned in section 6 which again shed

precious light. Indeed, this last documentation confirms that also on the background of all the other 5 scenes a finishing of lead paint was used. Therefore this supports the theory that the entire carving of this chest was originally polychrome. This corresponds with the data of historical texts and what we find on quite a few items of furniture of the Middle Ages in the Southern Netherlands and Western Europe.

Section 8 starts with the necessary interpretation of the history of the Chest of Courtrai as a piece of furniture. This kind of furniture belongs to a whole range of products familiar in other countries in contemporary texts under the collective but revealing names of '*Flemish Chest*'; '*coffre de Flandre*'; '*Opera Flaundrensi*'. Some of those chests were luxuriously finished and filled with precious objects. In Flanders and abroad, chests similar to our Chest are conserved to this day. Even the similarity of the technical construction is striking, such as their characteristic radially cut wood, the use of the '*dowels*' in the wood joints and so on.

The *status questiones* of the dating of the original pieces of the Chest of Courtrai is covered in **section 9**. The dendrochronological and C14 examinations give us a date for the felling of the tree used for the front and the back panels, of shortly before 1302. Our new study of the surface of the carving indicates a normal ageing process without any artificial interference. The historical facts pictured on the Chest give us the *ultimo post quem* date of the 12th July 1302 when the plundering

on the battlefield in Courtrai took place. A precise date *ante quem* can be deduced from the following section 11.

With regard to the original destination of the Chest, **section 10** gives us a clue to the possible intended function of the chest. Moreover, we can call on a general comparative examination of the *realia* as well as references in texts of the period. At first sight, the most probable purpose of the chests was to stock coins, jewellery, silver tableware or paper documents. Most of all, chests of that period always showed images of either illustrations on the outer wooden carvings or paintings indicating the intended use. According to the authors that was almost certainly the case in the Chest of Courtrai. That will be emphasised in the following 3 sections.

Section 11, about the addressee of the chest, is divided into three distinct parts. Firstly, the relationship between the Chest and the locality where it was found, Stanton St. John north of Oxford, will be examined. The present locality, Stanton St. John, is a very old mediaeval feudal estate that got its name from the family St. John. In the topographical centre of the estate there are still three fine buildings remaining: the Manor house, the Church of St. John and the Manor Farm, all pertaining to the 13th and beginning of the 14th century. Material evidence of this period is conserved in the centre of the village. In this little community normal pastoral life evolved slowly and conserved the old customs and culture, using and sharing the

same implements for so long. This can explain the protection and the salvage of the mutilated Chest.

In the second part of this section we examine the Chest relative to the local familial data. Thanks go to B. Gilmour and I. Teyers who suggest this link for the very first time. We also delved further into it. The noble family of St. John of Stanton – especially John senior, but John junior too – played an important role to the king of England on the international scene, and in Flanders. The father took part in the *Consilia Regis* or the King's Council, accompanying the king and was sent abroad on military and diplomatic missions. One must point out that the Flemish authorities after the battle of 1302, knowing the fame and the power of John St. John, made an appeal to him to mediate personally to secure a stronger alliance with the English king against France. According to oral and written sources of the time such diplomatic missions and gifts went together. This would explain how the chest of Courtrai came to be in Stanton St. John.

In the third and last part of **section 11**, titled 'Alliances, prison and diplomacy. Flanders-England 1224-1303' the changeable and volatile political, military and diplomatic affairs between both countries are scrutinised along with their possible impact on the creation of this unique piece of furniture and its journey to the north of Oxford. Although the warlike spirit of the Flemish was dominant on the battlefield of 1302, they were not at all successful in diplomacy. Apparently

the Chest was finished too late, or did not arrive in time in Stanton St. John. In any case, the Chest did not have the intended diplomatic impact. Probably John of St. John was dying at that moment (20-28 September 1302) or had already died when the hurried but impressive mission, and Chest and contents, arrived in Stanton. However, this historical story ended with an alliance, not between the English king Edward I with Flanders, but between him and the French king. Edward I was definitely the winner of the battle of Courtrai.

Our second last **section 12** concentrates on the problem of the patron of this rich present, the Chest of Courtrai and its possible contents. Considering the emotive content of the tableaux on the Chest, this piece of art cannot be an order coming from France or England. Here is a distinct visual homage to the noble Flemish leaders, the members and foot-soldiers of the handicraft associations or militia and their role in the revolt and the armed battle of 1302. Notable among the important represented leaders are Gwij van Namen and Willem van Gulik, family of Gwijde van Dampierre. Together with Jan van Namen, another member of the family of the Dampierres, and Pieter de Coninck, they represent the real power in Flanders at that time. On the initiative of Jan van Namen who along with his brother Gwij van Namen in 1297 was knighted in Ghent by the English king Edward I, we believe two diplomatic missions on the 3rd of September 1302, and later on in April 1303 had already been tried. From these two attempts and

others, a delegation from the five principal Flemish towns tried to secure and strengthen the alliance between England and Flanders. But this diplomatic step, for which the chest was presumably sent ahead as a palliative, finally failed in 1303. In our opinion the person behind the making of the chest should be from a group of people including members of the Count of Flanders family imprisoned in France, Gwijde van Dampierre. But van Lonzen, Marshal of Bruges and Peter de Coninck can also be involved.

The last **section 13** deals with the originator of the chest and its carving and completion. To achieve such a work, certain consecutive phases must be gone through. First of all there is the concept whereby the furniture and its hidden spaces are calculated and determined, together with the dimensions and general appearance of the sculpture.

Afterwards all the details must be checked and executed. From this period of the Middle Ages we know from historical documents that an artist could have a number of skills such as cabinetmaker, a sculptor, painter ... all in one. We have no written sources about a maker of furniture with secret compartments. Only in Noyon (France, 13th century) a cupboard with a secret section is conserved. In Diest (VI) they have a Gothic chest (15th century) with two little hidden compartments at the sides of the interior. For the technical execution of the wooden sculpture we found out that they must have been working with a hollow

chisel, represented on the engraved bronze mediaeval tombstones in Flanders and neighbouring countries. There is also a remarkable connection between the images of the horses and cavaliers on the Chest and the work of the sealmakers of Flanders in this period. Another link can be made with the rather sporty style of scene II and the painting around the time of the Battle of the Golden Spurs. This for example concerns a skilfully worked out background with a row of iron helmets suggesting that even more warriors are coming.

We find a fine narrative in scene V (see X-Ray pictures). Next to the wall of the fortress from left to right you see a small, thin person next to large fat man and lastly a giant figure with a big knife about to attack a horse in the belly. What the human figures in profile remind us of, is the striking resemblance with the features of the original monumental realistic statues in the now defunct trusses of the church of Damme, the oldest harbour of Bruges. The originator of the Chest of Courtrai was certainly not only constrained by other artwork of the period of the Battle of Courtrai or Groeninghe, but was also by the ingenious techniques concerning wooden constructions. In summary and conclusion we want to show that the Flemish leaders, among whom were Gwij and Jan van Namen, had reasons enough to turn to Edward I King of England, known as one of the most successful monarchs of his time.

The following points bear this out :

1. In 1297 Edward I had planned an invasion of

France via Flanders which explains the special relationship between the two countries.

2. Gwij and Jan van Namen, knighted in Ghent in 1297 by Edward I, for that reason had specific ties with this king. In feudal terms this meant a bond between the mighty suzerain and the vassal. The latter performed for his master some duty such as military service in exchange for protection.

3. Edward I is effectively at war with Philip IV, king of France. The latter is also their common foe and was defeated by the Flemish in Courtrai in 1302.

4. Philip IV had taken Gascogne from Edward I.

5. John of St. John senior was a member of the *Consiglio Regis*, the most dynamic sector of the whole of Edward I's administration. In this royal council sat his head councillors, his most dedicated judges and clerks, a selected group of worthies who accompanied him everywhere. This council was preoccupied with matters of major importance in the kingdom and also functioned as a court for business of national importance.

6. The personality of Edward I was interesting to the Flemish for he was willing to listen to the opinions of others, in contrast to Philip IV, effectively King of Flanders. Edward I reigned in the main with cooperation between crown and community.

7. Edward I granted the Parliament and the cities a kind of democratic participation in the power, with citizens as representatives.

8. Possibly John of St. John, when on an official visit to Flanders in 1297, met Gwij and Jan of

Namen in person in Ghent. Or they at least had some notion of his close and good relations with Edward I. We also must notice that John of St. John had been taken prisoner on 30 January 1297 by the Count Richard of Artois at Bastide Bellegarde (Aquitainy). John of St. John had to give "all the stores he had collected" for his release to the Count of Artois. The killed count is represented on the battlefield at Courtrai as a horrible focus in the ultimate scene VII of the Chest of Courtrai 9. The financial position of John St. John senior and junior seems, according to the King's *Exchequer*, to have been anything but rosy.

We cannot ignore the fact that a 'valuable' sweetener would have

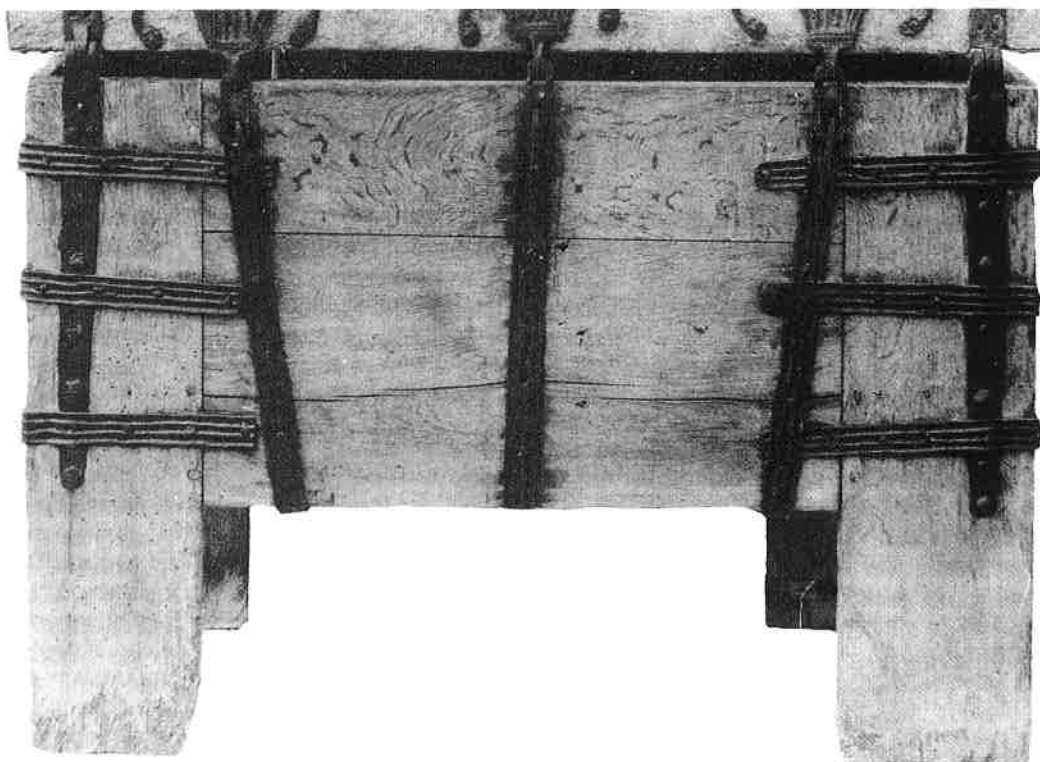
been welcome in the family of St. John of Stanton. And this intervention could well have come from Flanders in the safe-deposits of the Chest.

The fact is that from circa 1305 important alterations are known to have been carried out on the large Manor of Stanton St. John. We know of some constructions such as a beautiful chancel in the church of St. John and other important renovations to the Manor Farm such as the building of a new gateway.

Those constructions have been realised even when the *Exchequer* discharged some debts of the son of St. John junior in 1313 (Peerage p. 325) and those are referred to as 'half of his father's debts and those of his own'.

Eén der gotische kisten bewaard in de kathedraal van Noyon. Ook hier zijn, net als bij de Chest of Courtrai, barsten ontstaan door ontwrichting (zie herstel met metalen beugels!) die vertrekken vanaf de deuvels.

(foto verzameling auteur)

XIII. Epiloog.

Op het laatste moment bij het in druk gaan vernemen wij een belangrijke samenhang van omstandigheden. Op 30 januari 1297 was John of St. John senior, Engelse *sénéchal* van Aquitanië, op weg naar de *bastide* van Bellegarde. Hij wordt onderweg verslagen door graaf Robrecht van Artois die hem als gevangene meeneemt naar Parijs. Om het geëiste losgeld te betalen moest hij al zijn bezittingen verkopen. Hij geraakte in schulden die overgingen op zijn zoon. In 1316 werden nog de helft van de schulden van de vader en de zoon kwijtgescholden door de *exchequer* van de koning van Engeland. Het gebeeldhouwde frontpaneel stelt, centraal in het langste van de zeven tafereelen, de door de Vlamingen gedode Robrecht van Artois voor. Deze was de opperbevelhebber van het Franse leger tijdens de slag van de Gulden-sporen. De gesneuvelde Artois figureert opvallend tussen de harde buitname op het wrede slagveld. Verder houdt de koffer volgens ons een vernedering in voor de dode Artois afgebeeld met expressief opengereten buik. De emotie gecreëerd door het kunstwerk - de kist met de plastische expressie - betekent volgens ons een oproep voor een nauw aansluitende band tussen de Vlamingen en John of St. John en terzelfdertijd met de koning van Engeland. Dit gevoel wordt geschraagd door haat en wraak jegens de gemeenschappelijke Franse vijand.

De *Chest* heeft ook de betekenis van een ironische allusie naar een sarcofaag voor Artois en meteen een insinuatie op de daarmee overeenstemmende krijgstrofee van het Franse leger, waarvoor de binnenruimte van de kist geschikt was.

Voor het overige is het houtsnijwerk eveneens een Vlaamse heldensage. Om zijn historische, kunsthistorische en technologische betekenis menen we dat de *Chest of Courtrai* geen relict maar een reliek is.

Toen onze tekst voor deze interim editie reeds volledig afgewerkt was konden wij korte tijd nadien het archief van het Vlaams Ministerie voor Cultuur aangaande de *Chest of Courtrai* bestuderen.

Wij troffen er enkele belangrijke totnogtoe niet gepubliceerde documenten aan. De expertise van 17.05.1988 door de veilingfirma Sotheby's, New Bondstreet te Londen, bevat het verslag van haar specialist voor middeleeuws meubel V. Chinnery. Hij dateert de *Chest of Courtrai* in het begin van de 14de eeuw en aanziet deze als van Vlaamse makelij. In zijn beoordeling pagin a 1 haalt hij verder aan: "*It is still difficult to relate the front with the rest of the carcase. However, there is a peculiar series of empty slots and housings on the lower interior front and back surfaces which certainly do line up together, though these are probably best explained as the location of a **secret compartment** which forme part of the 17th Century reconstruction*".

Hij vestigt hiermede de aandacht op de insnijdingen aan de binnenkant aan het frontpaneel en van de rug die samen wijzen op de aanwezigheid van een **secret compartment**. Maar V. Chinnery dateert deze geheime dispositie uit de hersamenstelling van de kist in de 17de eeuw.

Het werk voor deze geheime bergruimte is nochtans met een uiterst grote precisie uitgevoerd en voorzien voor het inzetten van driehoekig gekloven middeleeuws hout. Terwijl er voor de 17de-eeuwse verbouwing ogenschijnlijk geen normaal meubelmakersgereedschap beschikbaar was, zoals een winkelhaak, een *loodree* of een schietlood en er zelfs geen meetinstrument gebruikt is. Zo is de rug circa 3 cm breder dan het frontpaneel en het meubel nergens haaks.

Daar waar dit eerste zo juist aangehaalde document een technologisch aspect betreft, heeft het volgende een bijzondere kunsthistorische betekenis. In het uitvoerig, scherp en grondig verslag van kanunnik prof. dr. J. Steppe (K.U.L. d.d. 11.04.1987) trekt de auteur op pagina 6 de aandacht op het "summum van primitivisme in de onderste scene van de afslachting; de indruk van het primitivisme vergroot in het beeldhouwwerk naarmate we naar onder gaan".

Hij gaat verder: “moeten wij naast de esthetische kunst van een periode ook een volkse en meer primitieve stijl veronderstellen”.

“Of werd hier in de koffer van Oxford bewust primitiviteit nagestreefd? Deze laatste veronderstelling blijft me bekoren” aldus prof. Steppe die op pagina 8 als volgt eindigt: “Recente ervaringen hebben me ervan overtuigd dat er naast de grote klassieke stijl van een periode, ook een primitieve volksstijl bestaat”. Men heeft prof. Steppe destijds niet de geëigende visuele documentatie over de *Chest* ter beschikking gesteld, die wij nu zelf verzameld hebben.

Wij bedoelen hiermede de detailvergrotingen van de Röntgenfoto's. Wij publiceren een aantal van deze foto's in bijlage dat een nauwkeurig beeld geeft van de voortekening en de afwerking van het houtsnijwerk.

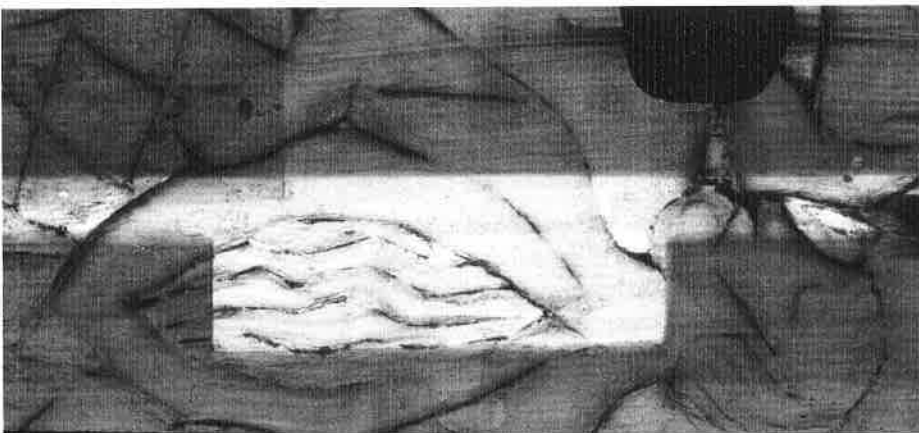
Deze afbeeldingen bewijzen wat wij steeds hebben voorgehouden, namelijk dat binnen de grote academische of schoolse stijlperioden gelijktijdig diverse trends bestonden. Er is vanzelfsprekend de dominerende stijl maar daarnaast een fascinerende aanwezigheid van een soort biologisch fenomeen met een aantal eigen karakteristieken. Sommige hunkerden nog naar een voorbije trend, andere avant-gardistische lopen de heersende kunst voorbij. Nog andere trends zullen verder groeien wanneer de heersende tegenstanders vermoeid geworden zijn.

In de rubriek 6 hebben wij vier artistieke trends in de uitbeeldingen in de *Chest* onderscheiden namelijk een voorname aristocratische, een realistisch-anekdotische, een realistisch expressionistische en één aansluitende bij de volkskunde. Deze artistieke uitingen lijken ons toevallig of niet overeen te komen met de volksklassen die aan de strijd in Kortrijk deelnamen, vanaf de hoogste adel tot de laagste man. Uiteindelijk trekt prof. Steppe nog de aandacht op het slot in het front van de *Chest* en zijn “zinnebeeldige plaats naast het aanbieden van de stadssleutel”, rechts daarvan. Dit terwijl links daarvan een krijger met geheven goedendag de wacht optrekt.

Voor ons lijkt deze symbolische uitbeelding ook verder te reiken naar de laatste voorstelling in tafereel VII: **de buit**. Daarvoor is in zekere mate een geheime ruimte uitgebouwd in de *Chest*.

Volgens een detailstudie van arch. G. Deseijn, kunnen de twee primaire bodems van de geheime bergruimte als enige mogelijkheid bestaan hebben uit elk drie langse planken. Na het wegnemen van de dwarse *grendellat* kon de bovenste bodem geopend worden door het verwijderen van de middelste plank. Deze diende daartoe aan beide langszijden aan de rand afgeschuind te worden, zodanig dat zij in opwaartse richting tussen de twee aanliggende planken opgelicht kon worden. Hierdoor ontstond een zicht in de vier *safelockets*. De eventuele inhoud was aldus meteen beschikbaar.

72

Uitvergroot detail van een Röntgenfoto van de Chest of Courtrai, de gesneuvelde Robrecht van Artois voorstellende. Het einde van deze aartsvijand van John of St. John senior wordt voldoende gruwelijk voorgesteld om de bestemming van de Chest te voldoen. De opengereten buik is in die periode als voorstelling van het inwendige van het menselijk lichaam al uniek.

De Röntgenfoto laat trouwens een deel van de constructie van de geheime bergplaats zien.

(foto verzameling auteur)